

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОМАЗАНОВ АНДРІЙ ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 347.9+ 342.7

**ДИСЕРТАЦІЯ
КАСАЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____/А.В. Помазанов

Науковий керівник: **Первомайський Олег Олексійович,**
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Помазанов А.В. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному процесі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 (Право). – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ, 2019.

У дисертаційному дослідженні вперше проведено комплексне теоретико-прикладне дослідження здійснення касаційного перегляду в цивільному процесі України за правилами оновленого цивільного процесуального законодавства.

У роботі детально розкривається специфіка касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах після здобуття Україною незалежності в 1991 році, у зв'язку з чим дисертантом пропонується авторська п'яти етапна періодизація розвитку досліджуваної процедури за критерієм зміни нормативного забезпечення, зважаючи на який виділено пострадянський, перехідний, постперехідний, новий та новітній періоди.

У контексті дослідження в дисертації сучасних тенденцій розвитку касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах автором констатовано, що реформування інституту касації у цивільному судочинстві зумовлено як впливом судової реформи, так і вимогами міжнародно-правових актів щодо забезпечення права на справедливий суд, у тому числі в частині забезпечення права на перегляд судових рішень.

У дисертації приділено увагу дослідженню сутності, змісту та співвідношення основних для інституту касаційного перегляду понять та категорій, зокрема, власне касаційного перегляду, касаційного розгляду, касаційного провадження та касаційного оскарження.

Зроблено висновок про те, що зазначені поняття слід тлумачити як такі, що уособлюють процесуальну діяльність суду: 1) спрямовану на розгляд касаційної скарги; 2) спрямовану на перегляд судового рішення апеляційної інстанції. Крім того, доведено, що дані поняття є невід'ємними складниками, коли йдеться про сутність та зміст касаційного провадження.

Аргументовано, що поняття касаційний перегляд співвідноситься з касаційним провадженням як частина і ціле, чим обумовлюється специфіка правової природи обох. Аналогічний висновок автор вбачає справедливим також для співвідношення понять касаційного розгляду та касаційного провадження.

У ході дослідження автором здійснюється порівняння касаційного перегляду з поняттям апеляційного перегляду, в результаті якого запропоновано авторський підхід до виокремлення спільних та відмінних рис цих понять та інститутів.

Приділяється увага з'ясуванню відмінності між об'єктом касаційного розгляду та об'єктом касаційного перегляду. Зокрема, автором визначено, що об'єктом першого виступає скарга, адже саме вона є джерелом, яке містить вказівку на ймовірну наявність в оскаржуваному рішенні тих чи інших порушень, що є підставою для касаційного перегляду. У свою чергу, об'єкт касаційного перегляду становить судові рішення, що оскаржується у касаційному порядку та підлягає перегляду, оскільки скаржником оспорується саме рішення, а не справа. Констатується, що чинний ЦПК України не містить однозначних вказівок з цього питання, зважаючи на що автором акцентовано на важливості забезпечення належної диференціації у ЦПК України даних понять, що уможливить і спрощення їх розуміння на рівні практики.

У роботі характеризується структура касаційного перегляду судового рішення у цивільній справі з позиції діяльнісного підходу. Насамперед, йдеться про суб'єкта касаційного перегляду; об'єкт касаційного перегляду; мотив касаційного перегляду; мету касаційного перегляду; завдання касаційного перегляду; способи касаційного перегляду; засоби касаційного перегляду; дії, спрямовані на касаційний перегляд; результати касаційного перегляду.

На підставі аналізу національного законодавства та судової практики, сформульовано висновок про те, що завданням касаційного перегляду є перевірка судових рішень з позиції їх законності, шляхом здійснення ефективного касаційного судового правозастосування в порядку та межах, визначеними законом. Разом з тим, мету касаційного перегляду становить

постапеляційний захист та поновлення порушених прав сторін, спрямований на забезпечення дотримання основних засад цивільного процесу у конкретній справі, що реалізується шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та(або) процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій.

Основним напрямом діяльності касаційної інстанції, на думку дисертанта, є касаційне судове правозастосування як спеціальний постапеляційний порядок перегляду та ухвалення рішення у справах, які підлягають касаційному оскарженню з метою захисту та поновлення порушених прав сторін, що досягається шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій.

На основі дослідження рішень Європейського суду з прав людини, ухвалених за скаргами у цивільних справах, автором підкреслюється, що невід'ємними ознаками забезпечення належної процедури касаційного оскарження та касаційного перегляду є відкритість та доступність, юридична визначеність, а також правосудність рішення касаційної інстанції. Важливо, що за допомогою вказаних елементів у їх сукупності досягається мета касаційного перегляду. У зв'язку з цим, приділено увагу і безпосередньо процесуальним засобам встановлення обґрунтованості права на звернення, що реалізується суб'єктом подання та обґрунтованості власне касаційної скарги.

Автором сформульовано висновок про те, що право на справедливий суд у контексті касаційного перегляду розкривається на трьох рівнях: справедливість строків касаційного оскарження; справедливість допуску до касаційного перегляду; справедливість рішення, ухваленого внаслідок касаційного перегляду.

У дисертації досліджуються особливості окремих процесуальних можливостей сторін, відповідно до чинного законодавства України. Зокрема, досліджується інститут приєднання до касаційної скарги, наводяться додаткові аргументи на користь посилення рівня захисту прав осіб, які приєднуються до касаційної скарги. Водночас, автором пропонується визначати приєднання до касаційної скарги як юридичний акт, що засвідчує підтримання особою, питання про права якої попередньо було вирішено судом нижчої інстанції,

вимог, пред'явлених у касаційній скарзі, з метою відстоювання власного юридичного інтересу, внаслідок чого вона наділяється відповідними правами та обов'язками.

Поряд з цим, на основі аналізу цивільної процесуальної доктрини, міжнародного законодавства та судової практики, пропонується визначення нового поняття «справедливий суд у цивільному процесі», що являє собою визначений законом, забезпечений державою процесуальний механізм доступу до правосуддя, судового розгляду та ухвалення рішення, що базується на загальновизнаних принципах справедливого судочинства та реалізується судами з метою гарантування правосудності рішень у цивільних справах, якими забезпечується реалізація цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших прав особи, на умовах можливості апеляційного та касаційного оскарження судового рішення у випадках, визначених законом.

У ході дослідження приділяється належна увага з'ясуванню співвідношення права на касаційне оскарження та права на справедливий суд, в результаті якого встановлено, що дані поняття слід співвідносити між собою як частину та ціле відповідно.

З метою гарантування касаційного перегляду максимальної кількості справ, що відіграють важливу роль для забезпечення реалізації особистих немайнових прав громадян, автором обґрунтовується необхідність закріплення норм, якими не допускатиметься віднесення відповідних справ до переліку малозначних. Йдеться, зокрема, про наявність обставин, що ускладнюють розгляд справи; час, необхідний для розгляду справи у розумні строки; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; необхідність проведення експертиз та їх складність, отримання висновків спеціалістів; необхідність допиту значної кількості свідків; місцезнаходження учасників та переважної більшості свідків; участь у справі іноземного елемента та необхідність з'ясування і застосування норм іноземного права. Водночас, справи, що виникають з трудових, сімейних, аліментних правовідносин, а також ті, що стосуються життя та здоров'я, захисту честі, гідності та ділової репутації пропонується розглядати як справи значного ступеня складності у будь-якому

випадку.

Аналіз постанов Верховного Суду дозволяє автору провести наступну класифікацію наслідків, що виникають за результатами касаційного перегляду рішень суду: за видом рішення; за об'єктом; за суб'єктом; за змістом; за механізмом впливу; за обсягом.

Дослідження практики ЄСПЛ, яким було констатовано ефективність діяльності касаційної інстанції як засобу правового захисту, уможливило висунення автором пропозиції щодо введення в обіг понятійного апарату на рівні теорії цивільного процесу України категорії презумпції правомірності наслідків касаційного перегляду, дію якої можна вважати такою, що поширюється на рішення доти, доки протилежне не встановлено рішеннями ЄСПЛ.

Разом з тим, у дисертації сформульовано перелік критеріїв ефективного касаційного перегляду, зокрема, наступні: у ході перегляду повною мірою враховано принципи й засади судового провадження; судом вичерпно, у межах повноважень, проаналізовано допущені порушення та наведено вмотивовані висновки щодо них; рішення касаційної інстанції підкріплено належним обґрунтуванням, яке робить це рішення, як наслідок перегляду, адекватним дійсності розглядуваного правового спору.

У дисертаційній роботі, з метою підвищення якості та ефективності процедури касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах, на підставі аналізу судової практики та чинного законодавства, висунуто низку пропозицій щодо вдосконалення норм, що так чи інакше регламентують здійснення касаційного оскарження, касаційного перегляду та, загалом, обумовлюють хід касаційного провадження.

Ключові слова: цивільний процес; касаційне оскарження; касаційний перегляд; касаційний розгляд; касаційне провадження; структура касаційного перегляду; межі касаційного перегляду; завдання касаційного перегляду; ефективність касаційного перегляду; справедливий суд.

SUMMARY

Pomazanov A.V. Cassation review of court decisions in the civil process of Ukraine. - Qualifying scientific work as a Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law on specialty 081 (Law). – The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

In accordance with the rules of the updated civil procedural legislation in the dissertation the author was carried out a comprehensive theoretical and applied research on the implementation of cassation review in the civil process of Ukraine.

The research details the specifics of the cassation review of judicial decisions in civil cases after Ukraine gained independence in 1991, in connection with which the researcher proposes an author's five-step periodization of the investigated procedure development on the criterion of normative provision, taking into account the highlighted post-Soviet, transitional, post-transition, new and newest periods.

In the context of the research in the dissertation on contemporary trends in the development of the cassation review of judicial decisions in civil cases, the author states that the reform of the cassation institute in civil proceedings is conditioned both by the influence of judicial reform and on international requirements to ensure the right to a fair trial, including in terms of securing the right to review of court decisions.

The thesis focuses on the study of the essence, content and correlation of the cassation review and the categories which are fundamental to this institution, in particular, cassation review, cassation appeal and cassation proceedings.

The researcher concludes that the above concepts are appropriately interpreted as embodying the procedural activity of the court: 1) directed at the consideration of the cassation complaint; 2) aimed at reviewing a court decision of the appellate instance. In addition, it has been proved that these concepts are integral components when it comes to the essence and content of cassation proceedings. The author proved that the concept of cassation review correlates with cassation

proceedings as a part and whole, what determines the specifics of the legal nature of both. A similar conclusion is also considered by the author to be fair for the relation between the concepts of cassation and cassation proceedings. In the course of the study, the author presents a comparison of the cassation review with the concept of appeal review, which resulted in an author's approach to the selection of common and distinctive features of both institutions.

The author draws attention to clarifying the difference between the object of cassation review and the subject of cassation review. In particular, the author determined that the object of the first is a complaint, since it is precisely it that is a source that indicates the probable presence of certain violations in the impugned decision, which is the basis for cassation review. In turn, the object of cassation review is a judicial decision that is appealed in cassation and subject to review, as the complainant is challenged by the decision itself, and not by the case. It is stated that the current CPC of Ukraine does not contain unambiguous indications on this issue, considering that the author has focused on the importance of ensuring the proper differentiation in the CPC of Ukraine of the concepts that make it possible and simplify their understanding at the level of practice.

The paper describes the structure of the cassation review of a judicial decision in a civil case in terms of an activity approach. First of all, it is a subject of cassation review; object of cassation review; motive of cassation review; the purpose of cassation review; the task of cassation review; ways of cassation review; means of cassation review; actions aimed at cassation review; results of cassation review.

Based on the analysis of national legislation and judicial practice, the author concludes that the task of cassation review - the verification of judicial decisions in terms of their legality through the effective enforcement of judicial enforcement in the order and within the limits specified by law. However, the purpose of the cassation review is to ensure the protection of postpaid and restoration of violated rights of the parties aimed at ensuring compliance with the basic principles of the civil process in a particular case, realized by identifying and eliminating violations of material and (or) procedural law adopted by lower courts.

On the researcher`s opinion, the main direction of the cassation instance is the

cassation judicial enforcement as a special post-election procedure for review and the adoption of decisions in cases subject to appeal in order to protect and restore violated rights of the parties, which is achieved by identifying and eliminating violations of material and procedural law, admitted by lower courts.

Based on the analysis of the conclusions of the European Court of Human Rights in cases on complaints in civil disputes, the author emphasizes that openness and accessibility, legal certainty and the justice of the decision of the cassation instance are inseparable signs of ensuring the proper procedure of cassation appeal and cassation review. It is important that with the help of these elements in their totality, the purpose of the cassation review is achieved. In this regard, attention was paid directly to the procedural means of establishing the validity of the right to appeal, which is being implemented by the subject of submission and the substantiation of the actual cassation appeal.

The author formulates the conclusion that the right to a fair trial in the context of cassation review is disclosed at three levels, for example: the validity of the terms of the cassation appeal; fairness of admission to cassation review; fairness of the cassation review by the court.

The researcher analyzes the peculiarities of individual procedural possibilities of the parties in accordance with the current legislation of Ukraine. In particular, the Institute for joining the cassation complaint is investigated, additional arguments are presented in favor of strengthening the level of protection of the rights of persons joining the cassation complaint. At the same time, the author proposes to determine the adherence to the cassation appeal as a legal act, which certifies the maintenance of a person whose rights were previously resolved by a lower court, the claims made in a cassation appeal in order to uphold their own legal interest, as a result of which it is endowed with appropriate rights and obligations. Along with this, on the basis of the analysis of civil procedural doctrine, international law and judicial practice, it is proposed to define a new concept of "fair trial in a civil proceeding" which is a state-provided procedural mechanism for access to justice, judicial review and decision-making based on generally accepted principles of fair trial and implemented by courts in order to guarantee the justice of decisions in civil cases that ensure the

implementation of civil, land, labor, family, residential and other rights of a person, on the condition of the possibility of appeal and cassation appeal of a court decision in cases stipulated by law.

The study focuses on clarifying the relationship between the right to appeal and the right to a fair trial, which has established that these concepts should be correlated with each other as part and whole, respectively.

In order to guarantee the cassation review of the maximum number of cases that play an important role in ensuring the realization of the personal non-property rights of citizens, the author justifies the need to consolidate the norms that will not allow the classification of relevant cases to be insignificant. This is, in particular, the presence of circumstances that complicate the consideration of the case; time needed to handle the case in a reasonable time; number of co-defendants, co-respondents and other participants in the process; the necessity of examinations and their complexity, obtaining expert opinions; the need to interrogate a large number of witnesses; the location of the participants and the overwhelming majority of witnesses; participation in the foreign element and the need to clarify and apply the rules of foreign law.

At the same time, cases arising from labor, family, alimony legal relations, as well as those relating to life and health, protection of honor, dignity and business reputation, are proposed to be regarded as cases of a significant degree of complexity in any case.

Analysis of the decisions of the Supreme Court allows the author to carry out the following classification of the consequences arising from the results of the cassation review of court decisions: by type of decision; by object; by subject; by its content; by the mechanism of influence; by volume.

The investigation of the ECHR practice, which established the effectiveness of the cassation instance as a remedy, made it possible for the author to put forward proposals for the introduction into the circulation of the conceptual apparatus at the level of the theory of the civil process in Ukraine of the category of presumption of the lawfulness of the consequences of a cassation review, the validity of which can be considered as extending to the decision, as long as the ECHR is not established.

However, the list of criteria for effective cassation review is formulated in the

dissertation, first of all, as follows: during the review, the principles and principles of court proceedings are fully taken into account; the court exhaustively, within the limits of authority, analyzed the violations and gives reasoned conclusions regarding them; the decision of the cassation instance is supported by a proper justification, which makes this decision, as a consequence of the review, adequate to the validity of the legal dispute under consideration.

In the research, in order to improve the quality and efficiency of the procedure for cassation review of judicial decisions in civil cases, on the basis of analysis of judicial practice and current legislation, the author offers many suggestions that have been put forward on improving the norms that one way or another regulate the implementation of the cassation appeal, cassation review and, in general, determine the course of the cassation proceedings.

Keywords: civil process; cassation appeal; cassation review; cassation examination; cassation proceedings; structure of cassation review; limits for cassation review; the task of cassation review; efficiency of cassation review; fair trial

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях:

1. Помазанов А.В. Касаційне оскарження у цивільному процесі України в контексті реалізації права на справедливий суд//Бюлетень Міністерства юстиції України.2017.№12.С.30-37
2. Помазанов А.В. Деякі аспекти сутності та змісту касаційного перегляду у цивільному процесі України//Підприємництво,господарство і право. 2017. №12(262).С.58-62.
3. Помазанов А.В. Малозначність справ у цивільному процесі України//Право і суспільство. 2018. №1. С.80-86.
4. Помазанов А.В. Здійснення права на касаційне оскарження та відкриття касаційного провадження// Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право. 2018. №2 (38). С. 132-136

5. Помазанов А.В. Касаційне провадження у цивільному процесі України в контексті міжнародних стандартів судочинства//Приватне право і підприємництво. 2018. №18. С. 84-89

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз:

6. Помазанов А.В. Деякі питання касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі України//Visegrad Journal on Human Rights. 2019. №1. С. 132-137

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Помазанов А.В. Окремі аспекти касаційного перегляду судових рішень в умовах реформування цивільного процесу України//Актуальні питання реформування процесуального законодавства в Україні: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 1 грудня 2017 року. С.86-88
8. Помазанов А.В. Предмет касаційного перегляду у цивільному процесі України//Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 20-21 липня 2018 р. С. 76-81
9. Помазанов А.В. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ у ході касаційного перегляду рішень судів//Верховенство права та правова держава: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород, 14-15 вересня 2018 р. С.69-73
10. Помазанов А.В. Процедура касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах: зарубіжний досвід//Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 21 вересня 2018 р. С.43-47
11. Помазанов А.В. Правові наслідки касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах//Право як ефективний суспільний регулятор: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 15-16 лютого 2019 р. С. 52-55

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	24
1.1. Історичні передумови розвитку інституту касаційного перегляду на землях України.....	24
1.2. Сутність та зміст касаційного перегляду у цивільному процесі України.....	41
1.3. Право на касаційне оскарження як складова права на справедливий суд у цивільному процесі України.....	61
1.4. Міжнародно-правові стандарти касаційного перегляду у цивільному судочинстві.....	88
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	110
2. ПРОЦЕДУРА КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	113
2.1. Здійснення права на касаційне оскарження та відкриття касаційного провадження.....	113
2.2. Предмет і межі касаційного перегляду у цивільному процесі України.....	134
2.3. Здійснення касаційного перегляду рішень судів.....	152
2.4. Особливості касаційного перегляду ухвал судів.....	182
2.5. Правові наслідки та ефективність касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі України.....	204
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	224
ВИСНОВКИ.....	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	233
ДОДАТКИ.....	253

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТ – акціонерне товариство

АРК – Автономна Республіка Крим

ВСУ – Верховний Суд України

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

ДФС – Державна фіскальна служба

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КК – Кримінальний кодекс

КП – комунальне підприємство

КМРЄ – Комітет міністрів Ради Європи

КРЄС – Консультативна рада європейських суддів

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КСУ – Конституційний Суд України

МКАС – Міжнародний комерційний арбітражний суд

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ПАТ – публічне акціонерне товариство

ПрАТ – приватне акціонерне товариство

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю

ТПП – Торгово-промислова палата України

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Захист прав та свобод людини і громадянина становить собою визначальну конституційну функцію судової влади, а відтак – є однією з передумов забезпечення стану дотримання верховенства права та законності. У цьому контексті, зміст та порядок касаційного перегляду виступає найвищим національним мірилом рівня можливостей судової форми захисту та (або) поновлення порушених прав та вирішення спорів. Будучи вирішальним способом захисту прав для кожного громадянина, даний вид судового правозастосування потребує належного науково-методичного, організаційного та правового забезпечення, що є можливим лише за умови достатньої та ефективної доктринальної розробки питань сутності та змісту касаційного перегляду. Додатковим аргументом на підтвердження актуальності обраної теми дослідження є низький рівень довіри до судової влади, що за результатами соціологічних досліджень за 2018 рік становить лише 16% [1], тоді як в Естонії, США, Канаді показник довіри коливається від 50 до 60%, Великій Британії, Нідерландах, Німеччині – від 60 до 70 %, а в Швейцарії, Норвегії, Данії – становить понад 80% [2].

Особливої актуальності у світлі висловленого набуває дослідження основних аспектів касаційного перегляду у цивільному процесі, оскільки у даному випадку йдеться про захист, поновлення, визнання прав, найбільш чутливих до порушень з позиції забезпечення нормальної життєдіяльності особи: особистих немайнових та майнових, спори щодо яких виникають, передусім, з договірних та недоговірних, житлових, земельних, сімейних, спадкових, споживчих, трудових правовідносин, відносин власності, в тому числі – інтелектуальної, котрі перебувають у приватноправовій площині, проте водночас відіграють вагомий роль як для сторін, так і для суспільства в цілому, формулюючи важливі напрацювання судової практики та гарантуючи подальше належне вирішення правових конфліктів між сторонами, а також виступаючи індикатором виконання державою конституційних зобов'язань перед громадянами.

Проблематика сутності, змісту та специфіки касаційного перегляду у

цивільному процесі становила предмет розгляду таких українських та іноземних процесуалістів як І.Е. Берестова, В.І. Бобрик, Т.В. Водоп'ян, О.А. Гавриленко, В.В. Городовенко, К.В. Гусаров, О.В. Дзера, Т. Еречінські, В.В. Комаров, О.В. Кохановська, Д.Д. Луспеник, А. Лакабарат, Л.М. Лобойко, В.А. Новицький, Г.М. Омеляненко, С.В. Прилуцький, Д.М. Притика, Р.Р. Рафіков, Я.М. Романюк, Н.Ю. Сакара, Р.О. Стефанчук, В.І. Тertiшніков, О.А. Тимошенко, К. Тольксдорф, Є.О. Харитонов, Д.Ю. Цихоня, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, О.О. Штефан, Т. Харль-Волш та інші.

На дисертаційному рівні дане питання останніми роками досліджували К.В. Гусаров («Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві», 2011), І.О. Колотілова («Законність та обґрунтованість рішень суду в цивільному процесі України», 2014), Д.Ю. Цихоня («Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції», 2015), В.С. Войтовський («Касаційне оскарження у цивільному процесі України», 2017), І.В. Андронов («Судові рішення в цивільному процесі України», 2018).

Утім, триваюче удосконалення норм цивільного процесуального законодавства та цивільного процесу у цілому спонукає до нового тлумачення інституту касаційного перегляду, у зв'язку з чим підлягають подальшому детальному дослідженню окремі аспекти здійснення права на касаційне оскарження, особливості здійснення касаційного перегляду рішень та ухвал судів, а також правові наслідки та ефективність касаційного перегляду судових рішень, що свідчить про актуальність теми та орієнтувало на її вибір.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Тема дисертації узгоджується зі Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленою Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276, Національною стратегією у сфері прав людини, затвердженою Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 та відповідає Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затверджених постановою Кабінету Міністрів України 07 вересня 2011 р. № 942, плану науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту

приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України за напрямом досліджень «Наукові підходи до вдосконалення цивільного та господарського судочинства в світлі судової реформи» (номер державної реєстрації 0116U000159).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є з'ясування сутності, змісту, особливостей процедури, правових наслідків та ефективності касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі України, формулювання науково обґрунтованих, теоретичних, правових та практичних пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства, спрямованих на підвищення ефективності та дієвості касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі України.

Для досягнення означеної мети поставлено такі *завдання*:

- виявити історичні передумови розвитку інституту касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах на території сучасної України;
- сформулювати визначення поняття касаційного судового правозастосування, справедливого суду у цивільному процесі, приєднання до касаційної скарги;
- з'ясувати співвідношення понять касаційного оскарження, касаційного провадження, касаційного перегляду, касаційного розгляду, встановивши їх сутність та зміст;
- удосконалити підхід до визначення предмета касаційного оскарження, об'єкта касаційного розгляду та касаційного перегляду, а також мети і завдання касаційного перегляду;
- розробити структуру касаційного перегляду судового рішення у цивільній справі;
- встановити зміст та сутність права на справедливий суд в контексті інституту цивільної касації;
- розробити критерії малозначності цивільних спорів;
- визначити критерії диференціації міжнародних стандартів у сфері касаційного перегляду судових рішень в цивільному процесі;
- встановити функції меж касаційного перегляду;

- розробити класифікацію правових наслідків, що виникають за результатами касаційного перегляду рішень суду та визначити їх ознаки;
- аргументувати необхідність застосування презумпції правомірності наслідків касаційного перегляду;
- виявити критерії ефективності касаційного перегляду;
- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення норм чинного цивільного процесуального законодавства і практики його застосування.

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку з касаційним переглядом судових рішень у цивільних справах.

Предметом дослідження є здійснення касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і вирішення задач дисертаційної роботи, з урахуванням специфіки об'єкта і предмета дослідження, за методологічну основу взято положення діалектики, як загального способу пізнання процесів і явищ, а також відомі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, що впливають з філософських категорій та концепцій.

Метод *діалектичного матеріалізму* дозволив розкрити основні поняття з досліджуваної тематики завдяки застосуванню філософських категорій суті та явища, форми і змісту, кількості та якості, суб'єктивного й об'єктивного, а також законів переходу кількісних змін у якісні, єдності й боротьби протилежностей, закону заперечення заперечень тощо (розділи 1–2). *Метод історизму* було застосовано для визначення генези касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах на території сучасної України (підрозділ 1.1), з'ясування сутності та змісту касаційного перегляду у цивільному процесі України (підрозділ 1.2). *Порівняльно-правовий метод* покладено в основу аналізу та співставлення національного та іноземного законодавства (підрозділи 1.2., 1.3., 1.4., 2.1., 2.2., 2.3). *Системно-структурний метод* застосовано з метою пізнання процесів та явищ, що у своїй сукупності

становлять певні системи (розділи 1–2). *Статистичний метод* уможливив дослідження та узагальнення результатів практики системи цивільної юстиції України в контексті касаційного перегляду судових рішень, дав змогу простежити наявні тенденції, виявити проблеми та шляхи їх вирішення (розділи 1–2). *Формально-логічний* (догматичний) метод застосовано для уточнення понятійного апарату (розділи 1–2). Комплексне використання обраного спектру методів забезпечило об’єктивність та всебічність проведеного дослідження, обґрунтованість та достовірність наукових положень, рекомендацій та висновків, сформульованих у його результаті.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим після набуття чинності новою редакцією ЦПК України комплексним монографічним дослідженням питань касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах.

У дисертації обґрунтовано низку важливих для теорії й практики понять, положень і висновків, одержаних особисто автором, серед яких найсуттєвішими є такі:

Уперше:

1. сформульовано визначення поняття касаційного судового правозастосування, під яким пропонується розуміти спеціальний постапеляційний порядок перегляду та ухвалення рішення у справах, які підлягають касаційному оскарженню з метою захисту та поновлення порушених прав сторін, що досягається шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій; справедливого суду у цивільному процесі, що становить собою визначений законом, забезпечений державою процесуальний механізм доступу до правосуддя, судового розгляду та ухвалення рішення, що базується на загальновизнаних принципах справедливого судочинства та реалізується судами з метою гарантування правосудності рішень у цивільних справах, якими забезпечується реалізація цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших прав особи, на умовах можливості апеляційного та касаційного оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; приєднання до

касаційної скарги, яке доцільно визначати як юридичний акт, що засвідчує підтримання особою, питання про права якої попередньо було вирішено судом нижчої інстанції, вимог, пред'явлених у касаційній скарзі, з метою відстоювання власного юридичного інтересу, внаслідок чого вона наділяється відповідними правами та обов'язками;

2. розроблено структуру касаційного перегляду судового рішення у цивільній справі, до складу якої пропонується включити суб'єкт касаційного перегляду; об'єкт касаційного перегляду; мотив касаційного перегляду; мету касаційного перегляду; завдання касаційного перегляду; способи касаційного перегляду; засоби касаційного перегляду; дії, спрямовані на касаційний перегляд; результати касаційного перегляду;

3. визначено критерії встановлення малозначності цивільних спорів немайнового характеру, а саме: а) наявність обставин, що ускладнюють розгляд справи; б) час, необхідний для розгляду справи у розумні строки; в) кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; г) необхідність проведення експертиз та їх складність, отримання висновків спеціалістів; г) необхідність допиту значної кількості свідків; д) місцезнаходження учасників та переважної більшості свідків; е) участь у справі іноземного елемента та необхідність з'ясування і застосування норм іноземного права; є) ступінь ризику для заявника;

4. встановлено завдання меж касаційного перегляду, до яких належать: 1) забезпечення прав учасників касаційного провадження; 2) забезпечення дотримання принципу диспозитивності; 3) недопущення безпідставного перегляду рішень нижчих інстанцій; 4) забезпечення правосудності рішення, ухваленого судом касаційної інстанції за результатами перегляду; 5) забезпечення дотримання принципу інстанційності (недопущення взяття на себе судом касаційної інстанції повноважень судів нижчих інстанцій);

5. розроблено класифікацію правових наслідків, що виникають за результатами касаційного перегляду рішень суду (за видом рішення; за об'єктом; за суб'єктом; за змістом; за механізмом впливу; за обсягом) та визначено їх ознаки, а саме: а) встановлення у нормах законодавства;

б) обмеженість вибору варіантів процесуальної поведінки суду касаційної інстанції нормами цивільного процесуального законодавства; в) безальтернативний характер наслідків касаційного перегляду; г) відповідність наслідків касаційного перегляду засадам процесуальної можливості і належності;

6. аргументовано необхідність законодавчого закріплення презумпції правомірності наслідків касаційного перегляду, на підставі якої рішення суду касаційної інстанції та ефективність її діяльності, як засобу правового захисту, вважатимуться достатніми та правомірними доти, доки протилежне не буде встановлено Європейським судом з прав людини.

Удосконалено:

7. періодизацію історичного розвитку в Україні інституту касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах з 1991 року, шляхом виокремлення таких етапів, як: пострадянський, перехідний, постперехідний, новий та новітній;

8. визначення поняття касаційного перегляду в частині його тлумачення як постапеляційної процесуальної форми перегляду судових рішень, обумовленої їх оскарженням сторонами, що здійснюється судом касаційної інстанції у встановленому законом порядку та строки;

9. розуміння ознак, що розкривають зміст понять касаційне оскарження, касаційне провадження, касаційний перегляд, касаційний розгляд та об'єкт і предмет кожного з них й взаємозв'язок цих понять між собою;

10. визначення предмета касаційного оскарження в частині його тлумачення як судового рішення, що оскаржується касатором у зв'язку з наявністю в його змісті, на думку касатора, ознак неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, чим порушуються права та законні інтереси касатора, на підставі чого судом касаційної інстанції здійснюється касаційний перегляд такого рішення за відповідною касаційною скаргою;

11. науковий підхід до розуміння права на касаційне оскарження як складової права на справедливий суд у цивільному процесі України;

12. науковий підхід до виокремлення критеріїв ефективності касаційного перегляду, шляхом викладу їх наступним чином: а) у ході перегляду повною мірою враховано принципи й засади судового провадження; б) судом вичерпно, у межах повноважень, проаналізовано допущені порушення та наведено вмотивовані висновки щодо них; в) рішення касаційної інстанції підкріплено належним обґрунтуванням, яке робить це рішення, як наслідок перегляду, адекватним дійсності розглядуваного правового спору;

Дістало подальшого розвитку:

13. положення щодо визначення мети та завдання касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах, внаслідок чого під *метою* касаційного перегляду пропонується розуміти постапеляційний захист та поновлення порушених прав сторін, спрямований на забезпечення дотримання основних засад цивільного процесу у конкретній справі, що реалізується шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та (або) процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій, а під *завданням* – перевірку судових рішень з позиції їх законності, шляхом здійснення ефективного касаційного судового правозастосування в порядку та межах, визначеними законом.

14. положення щодо забезпечення доступності правосуддя в частині мотивування потреби зниження ставок судового збору або звільнення від його оплати для певних категорій осіб.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в дисертації положення, висновки й пропозиції можуть бути та вже використані:

– у нормотворчій діяльності – для вдосконалення норм чинного ЦПК України, інших правових актів, які регламентують порядок касаційного перегляду (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у законотворчу діяльність Верховної Ради України № 04-29/15-548 (51334) від 14 березня 2019 р.);

– у навчальному та науково-дослідному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Перегляд судових рішень у цивільному процесі», «Гарантії здійснення цивільного судочинства», «Судоустрій України», «Судова влада в Україні» та при підготовці підручників, навчальних і довідкових

посібників, методичних матеріалів (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний та науково-дослідний процес юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка № 05/02-19 від 12 лютого 2019 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні ідеї дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства Науково дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (Київ, 2018), «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні» (Харків, 2018), «Верховенство права та правова держава» (Ужгород, 2018), «Юридична наука в сучасному світі: здобутки та перспективи» (Одеса, 2018), «Право як ефективний суспільний регулятор» (Львів, 2019).

Структура та обсяг дисертації визначається метою, задачами та предметом дослідження і композиційно складається із вступу, двох розділів, що містять у собі дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 252 сторінки, із них основний текст викладено на 217 сторінках, список використаних джерел включає 264 найменування та становить 19 сторінок, додатки викладено на 4 сторінках.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1 Історичні передумови розвитку інституту касаційного перегляду на землях України

Розуміння змісту та сутності інституту касаційного перегляду у цивільному процесі має ґрунтуватися, у тому числі, на дослідженні його еволюції, оскільки формування інституту касаційного перегляду в сучасності, як на теренах сучасної України, так і в світі, вимагало тривалого процесу удосконалення первинних процесуальних форм судового захисту прав учасників суспільних відносин.

Українське судочинство, зокрема – цивільне, упродовж століть перебувало в безперервному тісному взаємозв'язку з іншими європейськими судовими системами, оскільки, з одного боку, сучасні території України знаходились під владою, а отже – потужним законодавчим впливом, різних європейських держав, з іншого боку відбувався і зворотній процес, внаслідок якого вже українське судочинство минулих років впливало на формування окремих процесуальних інститутів інших країн.

Разом з тим, вказаному історичному етапу розвитку законодавства, що регулювало діяльність осіб та органів, які здійснювали судову функцію, передував додержавний період, протягом якого вирішення спорів носило доволі спрощений характер, а тому стверджувати про виокремлення цивільного процесу, а тим більше – інституту касаційного оскарження та перегляду судових рішень, було б перебільшенням. Зазначене зумовлювалося тим, що, по-перше, метою такого спрощеного «судового процесу» вважалося примирення сторін конфлікту, а, по-друге, відсутністю органу до якого можна було звертатися з оскарженням початкового рішення у сучасному розумінні[3,с. 6]

З цього приводу доволі доречним видається зауваження М.І. Сірого, який говорячи про генезу судочинства у цілому, наголошував, що останнє виникло з огляду на об'єктивну потребу в розв'язанні правових конфліктів разом з появою первісних форм права[4, с.699].

Як слушно зауважують окремі дослідники, на історичних територіях України зародження судочинства у первісному вигляді відбулося за часів Київської Русі, насамперед, у зв'язку з функціонуванням так званого *князівського суду*, де суддею виступав передусім *князь*, а поряд з ним – *урядовці* чи спеціально призначені судді – *посадники, тисяцькі, тіуни, метальники, ябедники, вирники, волостелі*[5, с.212].

Оскільки даним судом розглядалися справи за зверненням осіб, належних до представників феодальної знаті, його не слід вважати прототипом сучасних загальних судів, в яких розглядаються цивільні справи.

Водночас, вирішення спорів в той час відбувалося також в межах *вічевих судів*, яким відводився розгляд справ, важливих для громади і держави, та *громадських (вервних) судів*, які розглядали переважну більшість цивільних справ[6, с.22-23]. Саме зміст діяльності останніх до певної міри можливо екстраполювати на теперішні загальні суди, якими розглядаються цивільні справи, результати діяльності яких, переважно, і становлять передумову подальшого перегляду цих рішень.

Визнаючи існування в той час юридичного механізму так званого *пересуду рішень суду*, який, безперечно, слід вважати досить прогресивним правовим явищем того історичного періоду, слід констатувати те, що доступні на сьогодні джерела, зокрема, Руська Правда, не дають ствердної відповіді на питання про функціонування у вказаний часовий проміжок органу чи особи, який (яка) би здійснював звичний в подальшому апеляційний та касаційний перегляд судових рішень[7].

З огляду на викладене, не можна погодитися з позицією С.В. Глущенко, яка вказує на повноцінне зародження інституту касації саме в період Київської Русі[8,с.20].

На нашу думку, помилковим є також твердження про зародження інституту касації у цивільному провадженні за часів Галицько-Волинського князівства, котре на той час складалося з Перемишльської, Звенигородської, Галицької, Володимирської, Луцької, Дорогобузько-Пересопницької, Болохівської, Берестейської, Холмської, Червенської, Белзької земель, частини

Закарпаття, а також земель у нижній течії Дністра, Пруту, Серету. Зокрема, в даному випадку йдеться про пізніші часи, оскільки, за слушними оцінками фахівців, Галицько-Волинський судовий процес у період XII-XIII ст. мав риси подібні до процесуальних інститутів Київської Русі і так само ґрунтувався на положеннях «Руської Правди» [9, с.15].

З огляду на те, що у першій половині XIV ст. Польщею було розпочато наступ на південно-західні українські землі, вже у 1435 р. на Галичині були створені та почали діяти *станові шляхетські суди* – *земські, городські та підкоморські*[10, с. 113].

Крім того, в ті роки на цих територіях українських земель були утворенні і *копні суди* – суди сільських громад, які керувалися українським звичаєвим правом. При цьому, слід зауважити, що жодна із зазначених форм судового провадження так само не передбачала касаційного оскарження та перегляду судових рішень.

Подальші трансформації суспільних відносин зумовлювали потребу в реформуванні судоустрою. Йдеться, перш за все, про наслідки Люблінської унії 1569 року, за якою Київське, Брацлавське та Волинське воєводство увійшли до складу Речі Посполитої. Внаслідок цього у 1578 році на Сеймі у Варшаві вищою судовою інстанцією для судів Волинського, Брацлавського та Київського воєводств було визначено *Луцький трибунал*, який діяв подібно до Люблінського трибуналу, виступаючи апеляційною інстанцією для відповідних городських, земських, підкоморських судів, а також позовів шляхти.

Єдине засідання Луцького Трибуналу відбувалося з 11 листопада 1578 року до 11 січня 1579 року і в 1589 році Луцький Трибунал припинив своє існування, коли одночасно з його припиненням було визначено в якості апеляційної інстанції для Волинського, Брацлавського і Київського воєводств - *Головний Люблінський Трибунал*[11, с. 23].

Важливим кроком у подальшому розвитку процедури оскарження та перегляду судових рішень стало набуття чинності Литовськими статутами.

Особливу увагу в цьому контексті привертає III Литовський статут (1588 р.), який відзначився запровадженням низки правових понять у кримінальному

й цивільному праві та процесі.

Так, найвищою судовою інстанцією періоду Великого князівства Литовського (куди увійшли сучасні українські землі практично у повному складі) став великий князь, а згодом – король. Артикул 40 III Литовського статуту було присвячено так званому «перегляду не за законом вирішеної справи».

По суті, зі змісту цього артикулу вбачаються наступні основні положення, що впливають з наявності у рішенні гродського або земського суду порушень закону:

- здійснюється перегляд «судом головним» такого рішення;
- рішення, що переглядається може бути скасоване;
- відбувається притягнення до відповідальності судді та підсудка, якими було ухвалено незаконне рішення (у вигляді штрафу);
- потерпілій від незаконного рішення стороні надається право на подачу позову про збитки, завдані таким рішенням;
- у разі з'ясування «апеляційним судом» справедливості рішення, що переглядається, притягається до відповідальності (у вигляді штрафу) особа, яка подала скаргу на незаконність рішення

До відповідальності *суддя* та *підсудок* могли бути притягнені також у разі недопущення до апеляції сторони, яка вбачала у їхньому рішенні порушення своїх прав[12,с.153].

Зазначене дозволяє стверджувати про прогресивний на той час характер організації оскарження сторонами рішень, ухвалених гродськими та земськими судами, що може свідчити про формування передумов для подальшого розвитку інституту перегляду судових рішень у майбутньому.

Цікаво, що наближений до сучасного розуміння інституту касації порядок перегляду судових рішень, можна було прослідкувати також у період Запорізької Січі (з 1556 по 1775), адже найвищою інстанцією Запорізької Січі виступав *суд військової ради*. В свою чергу, рішення останнього підлягали оскарженню спершу до *курінного суду*, згодом до *військового судді* та *кошового отамана*, які, відповідно мали можливість переглянути судові рішення та, як

можливий наслідок з такого перегляду: змінити рішення, залишити його без змін тощо[13,с. 1-5].

Таким чином, можна дійти висновку про те, що саме з часів Запорізької Січі на території сучасної України утвердився інститут касаційного оскарження та касаційного перегляду у цивільних справах, а отже з цього моменту й слід вести відлік вітчизняної історії даного інституту.

Черговим кроком на шляху розвитку інституту касаційного перегляду судових рішень варто вважати створення Української національної держави в період Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.

Так, протягом 1648–1654 рр. відбулася розбудова судової системи, що охоплювала *сільські суди*, що спеціалізувалися на розгляді малозначних цивільних та кримінальних справ; *сотенні* та *ратушні суди*, *полкові канцелярії*, що фактично відігравали роль апеляційної інстанції, а також вищі органи судової влади, куди належали гетьман та козацька старшина і при яких діяв *Генеральний військовий суд*.

Водночас, верховним суддею залишався Гетьман, який затверджував вироки Генерального суду, нижчих інстанцій, надавав рекомендації судам нижчого рівня та здійснював нагляд за станом розгляду судових справ в усіх інстанціях[14, с.52]. Відтак, можна вести мову і про істотну роль гетьмана для «касаційного» перегляду рішень тогочасних судів.

Наведене може свідчити про досить високий рівень розвитку інституту касації на території України за часів Гетьманщини.

Втім, вказана система судочинства часів Гетьманщини не була позбавлена певних недоліків. Йдеться, зокрема, про відсутність розмежування між владою військовою, адміністративною та судовою, оскільки судьями в більшості випадків виступала козацька старшина, а відтак можна було констатувати нестабільний характер, по-перше, судоустрою (у зв'язку з плинністю суддів), так і судочинства – в частині одноманітності та сталості судової практики.

Зазначені недоліки козацького суду стали приводом для проведення реформи в судоустрої й повернення до *статутових судів*, що діяли раніше.

В Універсалі Гетьмана К. Розумовського від 19 листопада 1763 р. про

відновлення земських і гродських судів метою реформи визначалося *упорядкування українських судових місць, щоб кожному скривдженому забезпечити правосуддя*. Внаслідок цього на початку 1764 р. на історичних землях України було засновано 20 *повітових судів*, а також *підкоморські суди, гродські та земські*, що поступово заміняли козацькі суди. Універсал заборонив судам розглядати справи, які не належать до їхньої юрисдикції. Розмежування справ кримінальних і цивільних сприяло спеціалізації судів. Судді обиралися з людей заможних, що на тодішню думку мало зменшити кількість хабарів[15]. Кожна сторона, не задоволена судовою постановою (вироком чи рішенням), могла використовувати правові засоби, щоб домогтися її скасування чи зміни. Відомі такі види оскарження судових рішень у судовому процесі Гетьманщини: скарга на суддів та апеляція – звичайний правовий засіб; ізновлення – надзвичайний правовий засіб. Звичайними користувалися тоді, коли судова постанова (вирок чи рішення) ще не набрала законної сили. Надзвичайні правові засоби застосовувалися через деякий час після того, як судова постанова набрала законної сили. Це – відновлення провадження за справою. Якщо у вищому суді в спорах сторін встановлювали, що судді винесли протизаконне рішення чи вирок помилково, через недосвідченість у своїх правах, то цю постанову скасовували, а суддів зобов'язували сплатити всі збитки і витрати на користь сторони, щодо якої винесено і виконано таку постанову. При повторенні таких помилок судді позбавлялися посади. Коли протизаконна постанова була прийнята і виконана навмисно, то суддів примушували повернути збитки потерпілому, їх усували з посади, забороняли також займати будь-які інші посади. Якщо судді винесли несправедливу постанову, тому що їх підкупили, і якщо це траплялось неодноразово, то їх засуджували до страти, а збитки покривались за рахунок їх майна. Вищий суд, отримавши апеляційну скаргу, виносив ухвалу, якою зобов'язував нижчий суд вислати справу разом з рішенням у визначений строк, а також повідомити про виклик другої сторони. Нижчі суди зобов'язувалися надіслати вищому судові всю справу або дати «екстракт» з описом та вироком чи рішенням. За законом Гетьман був останньою апеляційною інстанцією. До нього надходили

апеляційні скарги на вироки та ухвали Генерального військового суду [16,с.115].

Наступною умовою проходження апеляції було її правильне внесення до апеляційної інстанції. Залежно від того, до якого судового органу зверталася сторона, встановлювалися відповідні терміни [17, с.36].

Так, на присуд сотенного суду до полкового апеляцію треба було спрямувати протягом п'ятнадцяти днів. Якщо оскаржувалося рішення полкового суду перед Генеральним військовим судом або Генеральною військовою канцелярією, тоді термін подачі касації досягав шести тижнів. Термін на подачу апеляції гетьману на Генеральний військовий суд обмежувався одним тижнем, а подача від найвищих судових інстанцій Гетьманщини визначалася терміном до вісімнадцяти тижнів. Порухення терміну подачі апеляції можна було виправдати тільки поважними причинами, наприклад, важкою хворобою, смертю когось із рідних, природними катаклізмами, а також державною службою. В іншому випадку невинуватене запізнення призводило до втрати права на апеляцію і визнання законності судового вироку [17, с.39].

Проте, у юридичному процесі Гетьманщини часто не дотримувалися зазначених термінів подачі апеляцій, адже нерідко в актових книгах фіксуються випадки порушення цих вимог [17, с.39]. Часто причиною додання апеляції було те, що суд тільки частково розглядав надані стороною докази або не запрягав сторону у випадках, коли цього вимагав закон. Апелювати дозволялося й тоді, коли захисник обдурих сторону, інтереси якої представляв у суді, повернувши справу так, що вона її прогнала. Оскільки всі причини були однаково важливими, то апелянт був зобов'язаний подати в апеляційній скарзі усі – які він вважав за потрібне – процесуальні або судові порушення і детально вказати на вимоги щодо зміни чи скасування оспорюваного присуду. При цьому дозволялося використовувати тільки фактаж із того матеріалу, який розглядався під час проведення судового процесу. Останній вимозі надавалося великого значення, адже про неї вказують такі правознавчі джерела періоду Гетьманщини, як «Процес кратній пріказной» (1735) та «Книга Статут і прочіі права малоросійські» (1764). Хоч апелянт нічого вже не міг додавати до того матеріалу, який використовувався у суді, проте в окремих судових протоколах

фіксуються моменти, коли в апеляціях спиралися на факти чи обставини, що були відсутні при першому судовому розгляді, та й апеляційний суд часом брав до відома нові докази або доповнював вже існуючі [18, с. 21-25].

Наступною віхою розвитку інституту касації стало застосування нових судових статутів з 1864 року, серед яких – Статут цивільного судочинства (далі – Статут), прийнятий в Російській імперії, котрий фактично ґрунтувався на ЦПК Французької Республіки 1806 р.

У цьому контексті запозичення у процесуальне законодавство Російської імперії іноземного досвіду правового регулювання слушно відзначити, що попри викладене щодо довгого історичного шляху розвитку процесуального законодавства та інституту перегляду судових рішень на історичних землях України, в історії судочинства загальноприйнятим є твердження про те, що перше запровадження касаційного перегляду справ відбулось все ж у Франції 1667 року на підставі Указу короля Людовика XIV, яким судовий департамент короля (*Раду Сторін*) було наділено правом скасовувати незаконні рішення судів без можливості перегляду.

Такою ж загальноприйнятною є думка про те, що в подальшому саме вказаний юридичний механізм процесуального законодавства Франції був запозичений іншими країнами романо-германської правової групи, у тому числі, в згаданому випадку запозичення до Статуту цивільного судочинства, який був прийнятий у Російській імперії.

За цим Статутом касаційний суд функціонував як вища судова інстанція, що здійснювала перевірку судового рішення суду нижчого рівня, однак лише з питань додержання норм права.

Необхідно підкреслити, що тогочасне розуміння інституту касації було максимально наближене до змісту сучасного тлумачення цього поняття.

Так, за правилами Статуту цивільного судочинства, касація розглядалась як одна з трьох форм скасування рішень поряд із клопотанням про перегляд рішення та клопотанням про це осіб, що не брали участі у розгляді справи.

Предмет касаційного оскарження та касаційного перегляду становили постанови апеляційної інстанції у разі, якщо вони мали завершальний характер

при розгляді справи по суті. При цьому, касаційному оскарженню та перегляду підлягали відмови апеляційної інстанції у поновленні строку на апеляцію.

Якщо апеляційне оскарження за правилами Статуту цивільного судочинства 1864 р. було можливим за умов будь-якої неузгодженості судового рішення з позицією сторони, то прохання про касацію рішень допускались у випадках: 1) безсумнівного порушення змісту закону або неправильного його тлумачення; 2) істотного порушення процедури і форми судочинства; 3) порушення меж відомства чи влади, наданих законом судовій палаті [19].

Зважаючи на викладене вище, буде правильним вважати наведений історичний етап розвитку процесуального законодавства та судочинства кінця XIX століття одним із визначальних для розвитку інституту касації, оскільки вказані підходи до тлумачення питання касаційного оскарження та касаційного перегляду справи не втрачають своєї актуальності до цього часу, підтвердженням чого є сучасне процесуальне законодавство.

Слід зауважити, що відносна історична стабільність зазначених правових механізмів справила позитивний вплив на становлення інституту касації у цивільному процесі, оскільки, завдяки їхньому легальному закріпленню впродовж десятиліть практичного застосування напрацьовувалися методи ефективного забезпечення права особи на оскарження та перегляд судових рішень. Відтак, можна стверджувати, що практика застосування Статуту цивільного судочинства 1864 р. справила позитивний вплив на формування сучасного цивільного процесуального законодавства, у тому числі на подальше розуміння інституту касації у цивільному процесі.

При цьому на західноукраїнських землях, що перебували під владою Австро-Угорщини (точніше кажучи, п'ять теперішніх українських областей), відносини з касаційного перегляду судових рішень регулювались нормами Цивільно-процесуального кодексу Австро-Угорської імперії 1895 року.

Як слушно зазначає О.В. Кондратюк, найважливішою проблемою у цивільному судочинстві, що функціонувало на землях тогочасної Галичини, було зволікання, повільність у розв'язанні цивільних справ, зумовлені низкою причин, пов'язаних зі зростанням кількості цивільних спорів, браком

професійної підготовки суддів та їхньою недостатньою кількістю, значним перевантаженням суддів, недосконалою організацією роботи цивільних відділів судів. Цивільне судочинство було занадто дорогим унаслідок високих судових витрат, обов'язковістю адвокатського захисту, а також зтяжного характеру процесу. На початку 90-х років XIX ст. спроби усунути недоліки в цивільному процесі здебільшого зводилися до обмеження можливостей використання апеляційного перегляду, що робило цивільне судочинство менш доступним для незаможних груп українського населення, отже, їхні інтереси залишалися без надійного правового захисту [20, с.16].

Разом з тим, вже Декретом про суд № 1 від 7 грудня 1917 р., що був ухвалений в колишній Російській імперії після жовтневого перевороту, було знищено не лише систему судових органів (окружні суди, судові палати, військові, морські, комерційні суди), а й систему вирішення судових справ та перегляду судових рішень. Зокрема, відповідно до змісту цього Декрету, апеляція скасовувалася узагалі, тоді як право на касаційне оскарження доволі жорстко обмежувалося. Йдеться, зокрема, про те, що касація допускалася лише у разі накладення грошового стягнення в обсязі понад 100 рублів або позбавлення волі більш, ніж на 7 років[21,с.50].

Новий етап становлення інституту касації після кількарічного занепаду, бере свій початок з прийняттям нового процесуального законодавства на території України як Української радянської соціалістичної республіки (УРСР), що була створена та існувала в складі СРСР.

Так, розділом IX Конституції УРСР 1929 року, що присвячувався суду та прокуратурі було передбачено відправлення правосуддя *Найвищим Судом УРСР*, обласними судами, судами адміністративних округів, спеціальними судами СРСР та народними судами[22]. Відповідно до статті 2 Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік, касаційне провадження розглядалося як стадія, що мала на меті перевірку законності судових рішень[23, с. 347-374].

Цікаво, що касаційний перегляд не обмежувався вимогами та доводами поданої касаційної скарги, а проводився щодо повного обсягу рішення.

Порядок касаційного перегляду справ в цивільному судочинстві з другої половини 60-х років минулого століття регламентувався положеннями ЦПК УРСР 1963 р. з подальшими змінами і доповненнями.

Аналіз положень ЦПК УРСР (1963 р.) свідчить про виокремлення в ньому правил касаційного провадження в главу 41 розділ IV. Серед основних положень цього розділу ЦПК УРСР: подача касаційної скарги через суд першої інстанції; виокремлення як самостійної категорії «касаційного подання прокурора»; звужений, порівняно з нині чинним, перелік повноважень суду касаційної інстанції; обов'язковість висновків та мотивів суду касаційної інстанції для судів нижчих інстанцій при повторному розгляді справи та, загалом, відсутність низки притаманних чинному ЦПК деталізованих положень щодо вимог до форми та змісту касаційної скарги, а також форми та змісту рішення суду касаційної інстанції[24].

Постановою Пленуму Верховного Суду СРСР № 5 від 6 вересня 1979 року проголошувалося зобов'язання суду касаційної інстанції щодо своєчасного виправлення суддівських помилок, забезпечення однаковості правозастосування [25].

Водночас, важливо, що правом на подання касаційних скарг були наділені лише посадові особи суду та прокуратури. Безсумнівно, зазначене з сучасних поглядів по поняття касаційного оскарження та перегляду судових рішень, йде врозріз із загальновизнаним правом на справедливий суд.

Відтак, доходимо висновку про те, що інститут касаційного перегляду судових рішень в радянських період, попри те, що саме його окремі ознаки відповідали справжньому розумінню про інститут касації, у цілому мав значні недоліки.

Таким чином, можна зауважити про те, що інститут касації у процесі свого розвитку на території сучасної України до 1991 року пройшов ряд важливих етапів, серед яких найбільш вагоме значення для його подальшого становлення, на нашу думку, справила доба Запорізької Січі та Гетьманщини, коли вдається прослідкувати перші риси, що нагадують сучасний вигляд даного інституту.

Тому, слід констатувати, що характер судочинства вказаної доби дозволяє стверджувати про те, що на українських теренах передумови для становлення інституту касації в наближеному до сучасного вигляді виникли ще задовго до офіційного виникнення даного інституту у Франції.

Здобуття Україною в 1991 році незалежності позначилося на змінах у функціонуванні абсолютно всіх сфер суспільного життя, у тому числі у судовій системі та законодавстві.

Фундаментальною передумовою становлення національної судової системи стало прийняття в липні 1990 року Декларації про державний суверенітет України, розділ III якої закріплено положення про здійснення державної влади за принципом розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. Таким чином, зазначене, по суті, можна вважати витоків становлення системи судочинства незалежної України.

Слід зауважити, що розбудова українських державних традицій системи судочинства, а отже – й касації, була дещо ускладнена низкою об'єктивних факторів, серед яких виокремлювалося, з одного боку, необхідність реформування інститутів та підходів, що вибудовувалася впродовж тривалого часу, з іншого – відверте неприйняття з боку суспільства певних змін, оскільки мислення та філософія частини суспільства залишалися глибоко радянськими.

Цілком зрозуміло, що за таких умов процес реформування судоустрою та процесуального законодавства не міг завершитися швидко, оскільки, по-перше, такі суттєві зміни потребували ґрунтового підходу, а, по-друге, занадто високими були ризики допущення прорахунків, котрі врешті могли мати негативні наслідки.

Законом України «Про правонаступництво України» передбачалося положення про те, що «органи державної влади і управління, органи прокуратури, суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, діють в Україні до створення органів державної влади і управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України»[26].

Внаслідок застосування норм зазначеного закону система касаційного

оскарження рішень суду в цивільному судочинстві зберігала свою структуру та правове регулювання без змін, проте декларувалось, що такий стан « правонаступництва » має тимчасовий характер, тобто до створення органів державної влади і управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України [40, с.59].

До моменту прийняття ЦПК України 18 березня 2004 р., положення Глави 41 (касаційне провадження) ЦПК УРСР 1963 року мали відносно стабільний характер та з 1991 р. майже не зазнали змін.

Визначальним кроком у ході розвитку судової системи України стало прийняття 1996 р. Конституції України, нормами якої було закладено основу для розбудови судової системи України, у тому числі й судів касаційної інстанції. Попри це, доводиться констатувати, що фактично зазначене не потягло за собою певних принципових змін для касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах.

Більшим ступенем практичної значущості характеризувалися положення ухвалені у 2001 році Законом України « Про внесення змін до Закону України « Про судоустрій України » [27]. Зокрема, вказані зміни спрямовувалися на реалізацію конституційних норм та, передусім, стосувалися уточнення правил колегіального та одноособового розгляду справ. Встановлювалось, що « перегляд справ в апеляційному, касаційному порядку і за нововиявленими та іншими обставинами, передбаченими Конституцією України та законами України, здійснюється судом колегіально у складі не менше трьох професійних суддів відповідно до процесуального закону » (ст. 10); закріплювалась норма щодо системи судів загальної юрисдикції та, зрештою, встановлювався правовий статус і склад вищих спеціалізованих судів.

Таким чином, із внесенням зазначених змін у чинне законодавство України, започатковувалась юридична підстава для діяльності вищих спеціалізованих судів, зокрема, і в галузі цивільного судочинства.

Одним із визначальних аспектів для подальшого розвитку інституту касації у цивільному процесі стало набуття чинності у 2005 р. ЦПК України від 18 березня 2004 р.

Нормами цього кодексу істотно вдосконалювалось правове регулювання касаційного провадження в цивільному судочинстві, зокрема закріплювалось право оскаржувати рішення судів у порядку цивільного судочинства не лише особам, які беруть участь у справі, але й іншим особам, якщо суд вирішив питання про їхні права та обов'язки. Окрім того, було приділено увагу уточненню змісту права на касаційне оскарження та строку оскарження (ст. 324, 325); порядку подання касаційної скарги, вимогам щодо її форми та змісту, порядку касаційного розгляду справи (ст. 326, 327, 333); чітко визначалися повноваження суду касаційної інстанції (ст. 336)[28]. В окреслений період розгляд цивільних справ у касаційному порядку здійснювався відповідною палатою Верховного Суду України.

Наступним важливим кроком на шляху до побудови ефективного механізму касаційного оскарження в Україні варто вважати ухвалення Закону України «Про судоустрій і статус судів» 2016 року, який залишається чинним донині та положення якого свого часу зумовили бурхливі дискусії в науково-практичних колах.

Норми цього Закону можна вважати досить прогресивними, більше того – давно необхідними, оскільки ними нарешті забезпечувалося приведення порядку та системи касації у цивільному судочинстві у відповідність до вимог Конституції України. Таким чином, відбулося розмежування повноважень Вищого спеціалізованого суду та Верховного Суду України в частині касаційного розгляду справ[29].

Подальшу ж переорієнтацію поглядів на інститут касації в цивільному процесі необхідно пов'язувати з новою судовою реформою, під нормативним початком якої, на наш погляд, слід розуміти набуття чинності змінами до Конституції України в частині правосуддя, що відбулося 30 вересня 2016 року.

Зазначеними нормами було започатковано процес скасування системи вищих спеціалізованих судів, на зміну яких почав діяти Верховний Суд, в якому було створено та функціонують п'ять таких підрозділів як: Велика палата, касаційний адміністративний суд, касаційний господарський суд, касаційний кримінальний суд та касаційний цивільний суд.

Безумовно, зазначена судова реформа є однією з найбільш радикальних за період незалежності України. Водночас, результатом останньої є також цілковита переоцінка на законодавчому рівні порядку та змісту касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах, що викликає чимало зауважень з боку представників науки та практики, про що йтиметься у наступних підрозділах.

Попри це, справедливим буде зауважити, що і на сьогодні стан роботи Верховного Суду є далеким від досконалості, і, незважаючи на певні конструктивні недоліки, судова реформа все ж на часі, не в останню чергу – через давно назрілу необхідність оптимізації функціонування інституту касації.

Підсумовуючи опис еволюції цивільного процесуального законодавства та системи судоустрою, можливо вести мову про певну періодизацію цих процесів.

У цілому, уявляється можливим погодитися з Д.Ю. Цихонею, який пропонує виокремлювати в рамках історичного розвитку касаційного перегляду справ п'ять періодів: перший період (1990-1995 р.р.); другий період (1995-2001 р.р.); третій період (2001-2010 р.р.); четвертий період (2010-середина 2014 р.р.); п'ятий період (з середини 2014 р. і до теперішнього часу)[30, с.14].

Разом з тим, вбачається необхідним певне осучаснення вказаної періодизації з урахуванням досягнення судовою реформою такого важливого результату як початок функціонування Верховного Суду як суду касаційної інстанції, та набуття чинності новими редакціями процесуальних кодексів, у тому числі – ЦПК України. З огляду на вказане, доцільно говорити про шостий етап розвитку, який узяв свій початок з 15 грудня 2017 року.

Більш узагальнену періодизацію пропонує О.А. Тимошенко, виокремлюючи лише три етапи розвитку касаційного провадження в цивільному процесі незалежної України, серед яких: перший період – початок 90-х років ХХ століття – початок ХХІ століття, який характеризувався існуванням системи касаційного оскарження рішень судів в цивільному процесі, що сформувалася ще за часів існування СРСР; другий період – з 2001 р. до середини 2010 р., який можливо охарактеризувати впровадженням апеляційного оскарження судових актів в цивільному процесі, що зумовило

внесення відповідних змін в правове регулювання касаційного провадження та виокремлення його в якості особливого різновиду провадження в цивільному процесі та прийняттям ЦПК України; третій період – з середини 2010 р., який триває і до сьогоднішнього дня та пов'язаний з проведенням судової реформи і прийняттям 07 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів»[31, с.16].

Запропонований поділ, на нашу думку, теж потребує певної актуалізації, з огляду на вищенаведені обставини, а тому вбачається, що сучасний, новітній етап розвитку перебуває на крок попереду від запропонованого вченою «третього періоду», тому керуючись вказаним підходом, доцільно було б виділити також ще один етап у розвитку інституту касаційного перегляду, ведучи його відлік від того-таки 15 грудня 2017 року.

Узагальнюючи, вважаємо за можливе виокремити наступні періоди розвитку інституту касаційного перегляду у цивільному процесі в Україні з 1991 року за критерієм нормативного забезпечення:

- *Пострадянський період* (застосування ЦПК 1963 року)
 - 1 етап – з 1991 по 1996 рік;
 - 2 етап – з 1996 по 2001 рік;
 - *Перехідний період* (період узгодження ЦПК з Конституцією України)
 - 3 етап – з 2001 по 2004 рік;
 - *Постперехідний період* (період оновлення цивільного процесуального законодавства)
 - 4 етап – з 2004 по 2014 рік;
 - *Новий період* (період активного приведення національного цивільного процесуального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів судочинства)
 - 5 етап – з 2014 по 15.12.2017 рік;
 - *Новітній період* (оновлення цивільного процесуального законодавства, відповідно до вимог міжнародних стандартів судочинства)
 - 6 етап – з 15.12.2017 року до сьогодні.
- З урахуванням викладеного, можна дійти висновку про те, що

реформування інституту касації у цивільному судочинстві зумовлено як впливом судової реформи, так і міжнародними вимогами щодо забезпечення права на справедливий суд, у тому числі в частині забезпечення права на перегляд судових рішень. При цьому зрозуміло, що касаційне провадження в цивільному судочинстві є складником системи оскарження судових рішень, що покликано забезпечувати належний рівень реалізації права на судовий захист.

З огляду на відсутність чітко визначеної єдиної концепції розвитку вітчизняного судочинства від початку проголошення незалежності, що мало наслідком надмірну динамічність процесуального та законодавства щодо судоустрою, високий потенціал розвитку українського судочинства було дещо пригнічено та недостатньо реалізовано.

Потрібно погодитися з обґрунтованістю та припустимістю низки критичних зауважень щодо наявності ряду колізій та прогалин у чинному процесуальному законодавстві, яке регламентує порядок функціонування інституту касації у цивільному судочинстві, чому ще будуть присвячуватися наступні підрозділи цього дослідження.

1.2 Сутність та зміст касаційного перегляду у цивільному процесі України

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Водночас, згідно зі статтею 55 Основного Закону, права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. При цьому, стаття 124 Конституції України встановлює, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, а статтею 129 закріплено, зокрема, положення про забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у *визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення*[32].

Наведені конституційні положення, на нашу думку, є засадничими для формування усіх без винятку правозастосовних уявлень про такі основоположні поняття у цивільному процесі України, як касаційне оскарження, касаційний перегляд, касаційний розгляд, касаційне провадження, їх прикладної реалізації та визначення пріоритетних напрямків діяльності держави в ході забезпечення прав осіб, які звернулися за захистом порушеного права до касаційної інстанції, а також діяльності суду на всіх стадіях касаційного провадження.

Формуванню сучасних теоретичних уявлень про *касаційний перегляд* має передувати наукове дослідження сутності та змісту цього поняття, встановлення співвідношення між поняттям касаційного перегляду та іншими поняттями, що часто вживаються поряд з ним, а подекуди – помилково ототожнюються з поняттям касаційного перегляду, визначення структури касаційного перегляду у цивільній справі з позицій діяльнісного підходу тощо.

Зокрема, першочергової дослідницької уваги заслуговує та обставина, що

згідно положень чинного ЦПК України та у фаховій літературі йдеться про існування не лише поняття касаційного *перегляду* (розділ V ЦПК України), а також таких понять як касаційне *провадження* (глава 2 розділу V ЦПК України та касаційний *розгляд* (§3 глави 2 розділу V ЦПК України)[28].

Термін «касація» (лат. «*cassatio*» – скасування, знищення; франц. «*casser*» – ламати, скасовувати) вперше виник у Франції, надалі його було сприйнято й іншими державами (Бельгія, Італія, Іспанія, Португалія, Люксембург, Алжир, Туніс, Японія, країни пострадянського простору, Латинської Америки тощо)[33, с.357].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику надано доктринальне тлумачення поняття *касація*, як однієї з форм оскарження вироків, рішень, постанов і ухвал судів першої та апеляційної інстанцій, що набрали законної сили[34, с.349].

На нашу думку, енциклопедичне тлумачення поняття *касація* дещо неточно висвітлює її зміст, адже обмежується вказівкою на те, що це – форма оскарження рішення. Разом з тим, варто враховувати, що оскарження є первинним елементом, що фактично породжує згадану вище понятійну тріаду «*перегляд-провадження-розгляд*».

З цих міркувань, вважаємо за необхідне провести дослідження цих процесуальних понять, зокрема, в аспекті діяльності суду, який і є суб'єктом здійснення перегляду судових рішень судів першої та апеляційної інстанції.

Слід відзначити, що незважаючи на ту обставину, що чинна та попередня редакція ЦПК України вказувала на одночасне існування таких понять як *перегляд* судових рішень, касаційне *провадження* та касаційний *розгляд*, найбільша дослідницька увага зосереджена на понятті *касаційного провадження*.

Так, на думку С.Я. Фурси, *касаційне провадження* становить собою врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності судових рішень судів першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили[35, с.744].

О.А. Тимошенко під *касаційним провадженням* у цивільному судочинстві

розуміє систему послідовних процесуальних дій учасників цивільного процесу, змістом яких є перевірка законності та обґрунтованості судових рішень щодо правильності застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, а також з метою узагальнення судової практики та недопущення в подальшому неоднозначного застосування норм права[36, с.110].

У свою чергу, в Енциклопедії цивільного права України під *касаційним провадженням* пропонується розуміти порядок перегляду судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій на їх відповідність вимогам чинного законодавства і матеріалам справи, який застосовується після перегляду рішень в апеляційному суді[37, с.421].

Останнє визначення, на нашу думку, може бути слушним і в частині *касаційного перегляду*, тоді як у визначенні О.А. Тимошенко цілком правильно вказується на потребу діяльності не лише суду, а також учасників процесу з вказівкою на завдання та мету такого провадження.

Водночас, з визначенням, що пропонує Фурса С.Я. не цілком можна погодитися, оскільки зміст касаційного провадження не досить правильно обмежувати діяльністю суду, адже в його основі лежить щонайменше акт оскарження рішення однією зі сторін, який вчинюється або учасником справи, або іншою особою, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Для позначення безпосередньо діяльності самого суду існують поняття *перегляд* та *розгляд*, що уособлюють собою процедурний компонент діяльності суду касаційної інстанції.

Викладене свідчить про те, що сучасні наукові підходи до формулювання визначення поняття *касаційного провадження* є дискусійними.

Так, аналіз точок зору Р.М. Мінченка [38, с.108], О.М. Пасенюка, М.Й. Штефана [39, с.624], дозволяє виділити принаймні чотири площини, крізь призму яких в доктрині цивільного процесу розглядається *касаційне провадження*:

- як порядок перегляду судових рішень;
- як форма оскарження судових рішень;

- як діяльність суду касаційної інстанції;
- як додаткова гарантія законності судового рішення[40, 58].

Видається, що найбільш логічно вивіреном, з огляду на таке, буде визначення касаційного перегляду як постапеляційної процесуальної форми перегляду судових рішень, обумовленої їх оскарженням сторонами, що здійснюється судом касаційної інстанції у встановленому законом порядку та строки[40, с.58-59].

Подібне розуміння змісту касаційного перегляду пояснюється необхідністю забезпечення у даному визначенні змістово-процедурного балансу; потребою у лаконічності формулювання поняття за умов максимального врахування його змісту.

У цьому випадку касаційний *перегляд* у зв'язку з поняттям касаційного *провадження*, можна кваліфікувати як логічно відокремлену структурну одиницю, якою доцільно позначати власне процесуальну діяльність касаційного суду.

Наведене демонструє, що попри певну наближеність окреслених визначень, авторами застосовано кардинально різні підходи до розуміння власне інституту касації, які, у свою чергу, базуються на відмінному розумінні таких основоположних для доктрини цивільного процесу понять як *касаційне оскарження*, *касаційний перегляд*, *касаційний розгляд* та *касаційне провадження*. Вказана обставина не найкращим чином впливає як на якість теорії цивільного процесу і викладу тексту процесуального закону, так і на реалізацію принципу правової визначеності, що, зрештою, призводить до термінологічних та понятійних непорозумінь та перешкоджає досягненню максимальної «чистоти» й доступності наукової мови та тексту закону. Враховуючи це, на наше переконання, необхідним на сучасному етапі розвитку цивільного процесу є встановлення чіткого співвідношення між вищезначеними поняттями[40, с.59].

На *першому рівні* досліджуваної тріади варто вести мову про такі поняття як *касаційне оскарження* та *касаційний розгляд*. Попри часто застосовуване ототожнення останнього з поняттям *касаційний перегляд*, про що нами

вказувалося вище, перше можна вважати більш вузьким, адже йдеться про розгляд *скарги*, тоді як переглядається *справа* та *рішення* у ній [40, с.59].

Водночас, поняття *касаційного перегляду* переважає попереднє за обсягом, тоді як поняття *касаційного оскарження* (яке, зважаючи на окреслені вище думки науковців, іноді подається як рівнозначне) воно переважає як зі змістової, так і з темпоральної точок зору, адже перегляд є явищем, що триває протягом певного проміжку часу, тоді як власне оскарження, на нашу думку, пов'язується з поданням касаційної скарги до суду відповідної інстанції, що відображає реалізацію особою своїх конституційних прав. Певна річ, йдеться про можливість такого тлумачення оскарження винятково з процедурної точки зору, про що ще йтиметься далі. Таким чином, поняття *касаційного перегляду* мусить перебувати на *другому рівні* запропонованої тріади (охоплюючи собою оскарження та розгляд).

Зрештою, означені поняття доречно трактувати як такі, що уособлюють процесуальну діяльність суду: 1) спрямовану на *розгляд* касаційної *скарги*; 2) спрямовану на *перегляд* судового *рішення* апеляційної інстанції. Крім того, обидва поняття є невіддільними від *касаційного провадження*, оскільки останнє виникає як у контексті розгляду, так і в контексті перегляду.

Якщо ж звертатися до буквального тлумачення вказаних слів словниками, то *переглядати* означає «дивитися на що-небудь, читати щось і т. ін. з метою перевірки, вивчення; робити огляд чого-небудь з метою усунення помилок, недоречностей, несправностей; розглядати, оглядати щось або все, багато чого-небудь ще раз, повторно з метою змінити його»[41, с.151].

Тобто, переконуємося, що у побутовому значенні *перегляд* та *розгляд* можуть тлумачитися як тотожні поняття. Разом з тим, вказувати на можливість такого ототожнення не цілком доречно у правовому розумінні, насамперед, під час дослідження інституту касаційного перегляду. Так, *перегляд* доречно застосовувати лиш до так званих ревізійних стадій судового провадження, тоді як *розгляд* має місце також на стадії провадження у першій інстанції, наприклад у позовному або окремому провадженні. Таким чином, в цивільному процесі розуміння касаційного *розгляду* набуває звуженого сенсу, оскільки йдеться про

предметний розгляд *по суті касаційної скарги*. У свою чергу, вказане підтверджує вище запропоноване нами розуміння касаційного перегляду як поняття, що охоплює собою касаційний розгляд та касаційне оскарження.

Поряд з наведеною тріадою понять *касаційний перегляд, касаційний розгляд та касаційне провадження*, слід звернути увагу й на поняття *касаційне оскарження*, оскільки лише при поданні стороною касаційної скарги виникають відповідні процесуальні правовідносини. Тобто, *касаційне оскарження* рішень судів у порівнянні з поняттями *касаційного перегляду, касаційного розгляду та касаційного провадження*, по-перше, не гарантує виникнення першого та другого, водночас будучи обов'язковим для їх існування, по-друге, є початковим та невід'ємним явищем відносно третього – касаційного провадження, котре виникає вже у зв'язку з поданням особою касаційної скарги[41, с.59].

У досліджуваному контексті привертає увагу п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України, де зазначається про забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на *касаційне оскарження* судового рішення, як одну з основних засад судочинства[32].

Між тим, слід зауважити, що в даному випадку тлумачення касаційного *касаційний перегляду* можна вважати таким, що включає в себе також касаційне оскарження, оскільки для забезпечення виконання завдань судочинства, в тому числі – цивільного, навряд чи достатньо вести мову винятково про оскарження рішення, оскільки останнього недостатньо для вирішення наявного правового конфлікту та поновлення прав касатора.

Відтак, можливим з позиції уточнення змісту конституційних положень вбачається виклад даного п. 8 ч. 1 ст. 129 Основного Закону України у наступній редакції: «забезпечення права на **апеляційне оскарження і перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження і перегляд судового рішення**».

Разом з тим, право на перегляд справи та оскарження судового рішення встановлено ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Якість змісту норми цієї статті, зокрема, і з урахуванням відповідного конституційного положення та вимоги юридичної визначеності, на нашу думку, є дискусійним.

Так, в цій статті вказується на те, що «учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення»[29]. Проте, з точки зору забезпечення права на справедливий суд, таке формулювання виглядає не надто вдалим. Насамперед, справа в тому, що ним фактично задекларовано лише право на оскарження, хоча у визначених законом випадках (маємо на увазі визнану судом касаційної інстанції наявність підстав для відкриття касаційного провадження, що підтверджується постановленням відповідної ухвали) особа наділяється також правом на касаційний перегляд.

Крім того, не зовсім зрозумілою є розбіжність у розстановці законодавцем акцентів щодо вказаних прав особи на рівні апеляції та касації, адже як апеляційному, так і касаційному перегляду передують подання учасником справи відповідної скарги, без чого перегляд є неможливим.

Таким чином, видається за доцільне внесення змін до даної статті Закону України «Про судоустрій і статус суддів», шляхом наступного її викладу: *«учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на **апеляційне оскарження і перегляд справи** та у визначених законом випадках - на **касаційне оскарження і перегляд судового рішення**»*.

На нашу думку, така зміна буде достатньо сприятливою для забезпечення реалізації на рівні вказаного закону принципу юридичної визначеності.

Якщо сутність касаційного оскарження обмежується досягненням сприятливого для скаржника результату в частині відновлення порушених, на його думку, прав та свобод, а зміст – фактами подання особою касаційної скарги до суду відповідної інстанції та здійсненням відповідних дій з метою представлення правової позиції, то сутність *касаційного перегляду* полягає в тому, аби за допомогою визначених законом процесуальних засобів встановити наявність підстав касаційного оскарження, обґрунтованість касаційної скарги, забезпечити розгляд останньої та ухвалення за його результатами правосудного рішення. У цьому контексті стає зрозумілим, що ототожнення понять *касаційного розгляду* та *касаційного перегляду* у цілому (з теоретичної точки зору) можна вважати дещо помилковим [40, с.59].

З огляду на викладене, найбільш об'ємним за своїм обсягом є поняття *касаційного перегляду*, оскільки воно охоплює собою попередні два, будучи об'єднавчим для понять, вужчих за обсягом (провадження як процесуальної форми перегляду та розгляду як способу здійснення перегляду [40, с.59].

Таким чином, поняття *касаційний перегляд* співвідноситься з *касаційним провадженням* як частина і ціле, чим обумовлюється специфіка правової природи обох. Аналогічний висновок буде справедливим також для співвідношення понять *касаційного розгляду* та *касаційного провадження*. Отже, *касаційне провадження* за своїм змістом перебуває на *третьому рівні*, порівняно з попередніми [40, с.59].

Слід зауважити, що, з огляду на викладене, вирішується питання взаємозв'язку поняття *касаційного перегляду* з поняттям *перевірка*, що у даному випадку становить собою невід'ємний сутнісний атрибут *перегляду*. Зважаючи на це, здійснення перевірки є сутністю згаданих вище поняття *касаційного оскарження* та *касаційного провадження*, адже перше має на меті перевірку законності рішення суду нижчої інстанції, а друге, серед іншого, включає проведення перевірки.

Тому, як видається, поняття та термін *перевірка* є цілком придатним до вживання у даному контексті, у тому числі – враховуючи принципи остаточності судових рішень та незалежності суддів.

Так, ст. 263 ЦПК України містить вимоги щодо законності та обґрунтованості судового рішення [28]. З огляду на викладене, в межах *касаційного перегляду* здійснюється саме *перевірка* рішення на предмет відповідності вказаним вимогам.

Розмірковуючи ж про нібито неможливість застосування поняття *перевірки* в контексті принципу остаточності судового рішення, слід відзначити, що твердження про заперечення здійснення такої перевірки ставить під сумнів саму можливість перегляду спірного рішення, що суперечить принципу верховенства права та сучасному розумінню права на справедливий суд. Презюмувати ж в такий спосіб законність будь-якого судового рішення на підставі його остаточності, на нашу думку, недоречно, адже в такому разі

йдеться про неможливість забезпечення повноцінного судового розгляду питань, що виникають зі спірних правовідносин.

Водночас, аби не допустити необґрунтованого оскарження рішення, в ЦПК України передбачено порядок касаційного оскарження та встановлено перелік тих судових рішень, які можуть бути оскаржені. На виконання таких положень, кожне судове рішення містить окрему вказівку на можливість його оскарження та строки, впродовж яких цю можливість може бути реалізовано.

З огляду на принцип незалежності судді, останні є незалежними та *підкоряються лише закону*, тому, враховуючи наявність у законі передбаченої можливості оскарження, ні *перегляд*, ні *перевірка* (у ході того-таки перегляду) не можуть вважатися такими, що суперечать реалізації принципу незалежності суддів.

З аналогічних міркувань, цілком виправданим, у разі виконання усіх формальних вимог ЦПК України, є *перегляд* судових рішень як на рівні апеляції, так і на рівні касації.

Наведеними вище міркуваннями до певної міри вирішується дискусійне у науці цивільного процесу питання щодо співвідношення *касаційного перегляду* та стадії *касаційного провадження*. Думається, що у продемонстрованому контексті касаційний перегляд характеризується власним специфічним змістом та обмеженими темпоральними рамками (від попереднього розгляду справи і до ухвалення касаційним судом остаточного рішення). При цьому, можна виділити такі елементи перегляду: власне касаційне оскарження, відкриття касаційного провадження, підготовки до касаційного перегляду, а також підготовки судового рішення за результатами касаційного перегляду і набрання ним законної сили, у зв'язку з чим судом здійснюється провадження[40,с.59].

Цікавою з точки зору дослідження видається і думка В. Войтовського, який під *касаційним оскарженням* розуміє гарантоване процесуальним законом право особи на звернення у порядку та строки, передбачені законом, до суду касаційної інстанції з вимогою про скасування судового рішення у зв'язку з його незаконністю, а під механізмом реалізації права на касаційне оскарження - діяльність суду та інших осіб, що брали участь у розгляді справи, а також осіб,

що не брали участь у розгляді справи, але суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки, спрямована на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, яка врегульована нормами цивільного процесуального законодавства, що встановлюють права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних відносин з перевірки законності судових рішень, регламентують процедуру, за якою здійснюється ця діяльність та ухвалюються відповідні судові рішення[42, с.12-13].

Якщо з думкою щодо механізму реалізації даного права можемо погодитися, то власне підхід до тлумачення касаційного оскарження видається дещо дискусійним. Так, на нашу думку, касаційне оскарження більш доцільно розглядати «в динаміці», як *процес*, що реалізується суб'єктом, наділеним відповідним правом, власне, внаслідок ухвалення даним суб'єктом рішення щодо здійснення такого права, оскільки наявність права детермінує виникнення відповідного процесу, а не є процесом сама по собі, незалежно від його реалізації.

Однак, поділяємо висловлену науковцем думку стосовно розуміння касаційного провадження як правозастосовного циклу, у якому здійснюється перевірка законності судових актів [42, с.12-13]. Так, зважаючи на зміст чинного цивільного процесуального законодавства України, можна стверджувати, що до такого «циклу» належать касаційне оскарження (висловлення уповноваженим суб'єктом ініціативи про необхідність перегляду судового рішення), здійснення комплексу необхідних підготовчих процесуальних дій судом (що полягає у дослідженні касаційної скарги на предмет її відповідності вимогам закону та завершується відкриттям касаційного провадження або відмовою у його відкритті), касаційному перегляді, що загалом і становить собою здійснення касаційного правозастосування.

У ході дослідження поняття *касаційного перегляду* доречним є його порівняння з поняттям *апеляційного перегляду*. Г.М. Омеляненко пропонує відмежовувати зміст наведених понять за такими ознаками як: предмет перегляду; суб'єкти, за скаргами і поданнями яких здійснюється перегляд; суб'єкти, які здійснюють перегляд; процесуальний порядок розгляду справ;

підстави перегляду; строки перегляду[43, с.90].

У цілому з наведеними думками варто погодитися. Разом з тим, слід мати на увазі існування потреби в уточненні поняття суб'єкта, який здійснює перегляд, оскільки касаційний перегляд здійснюється не просто судом касаційної інстанції, але й спеціальним складом суду, відмінним від того, який здійснював розгляд на стадії апеляції. Зазначене демонструє таку організаційну особливість діяльності касаційної інстанції, як висунення підвищених вимог як до суддів, що призначаються на відповідні посади, так і до складу суду, який здійснює касаційний перегляд конкретних справ. Певні особливості має і змістове наповнення діяльності судді Верховного Суду, адже окрім здійснення правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом, на нього покладається участь у розгляді питань, що виносяться на засідання Пленуму Верховного Суду, аналіз та узагальнення судової практики[29].

Н.Р. Бобечко підходить до вирішення питання порівняння понять касаційного та апеляційного перегляду більш розгорнуто, зазначаючи на тому, що поняття *апеляційне (касаційне) провадження, провадження в апеляційному (касаційному) порядку* відрізняються за змістом та смисловим наповненням, тоді як поняття *перевірка судового рішення*, на його думку, є ширшим за обсягом від поняття *перегляд судового рішення*[44, с.12].

Запропоноване тлумачення, як більш узагальнене, вбачаємо правильним. Водночас видається дещо незрозумілим розширення обсягу поняття «перевірка» поряд з поняттям «перегляд». На нашу думку, таке розширення постає до певної міри штучним, а тому перевірка, що здійснюється в ході касаційного перегляду, *охоплюється* останнім.

При характеристиці перегляду судових рішень у касаційному порядку важливе значення має дослідження моделей касації з позиції вітчизняного досвіду побудови судової системи. З цього питання Я.М. Романюк наголошує на *ролі* касаційної інстанції у забезпеченні однаковості судової практики[45, с.8].

Зокрема, звертаючись до діяльності вказаних інстанцій у країнах Європи, останній зазначає, що, до прикладу, у Франції формування судової практики становить собою результат *усталеної діяльності вищих судових інстанцій*.

Разом з тим, у Бельгії Касаційний суд здійснює *регулятивну функцію, забезпечуючи однакове тлумачення правових норм*. Аналогічно Федеральний суд Швейцарії спрямовує свою діяльність на здійснення *контролю за однаковим застосуванням права* в межах конфедерації. Водночас, до компетенції Верховного суду Польщі належить *роз'яснення правових положень, що допускають неоднозначне тлумачення або застосування яких порушує єдність судової практики*. В окремих європейських державах (Франція, Італія) завданням вищих судових органів є не лише формування єдиної судової практики застосування законодавства, а й так зване забезпечення єдності національного права[45, с.8].

В усіх названих країнах Верховний Суд, як касаційна інстанція, переглядає рішення, ухвалені судами нижчих інстанцій, перевіряючи їх на предмет дотримання норм матеріального та процесуального права. У цілому ж можна вести мову про існування, принаймні, чотирьох основних моделей касаційного перегляду, які, втім, модифікуються, залежно від спрямування та змістового наповнення судового процесу країни загалом. Разом з тим, існують і певні відмінності в частині доступу до касаційної інстанції у кожному з випадків, про переваги і недоліки яких детальніше йтиметься у подальших підрозділах цього дослідження.

Важливу роль для з'ясування сутності та змісту *касаційного перегляду* у цивільному процесі відіграють його межі [40, с. 60].

Так, відповідно до статті 400 ЦПК України, під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє *в межах касаційної скарги* правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Водночас, суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише *в межах позовних вимог*, заявлених у суді першої інстанції. При цьому, суд *не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги*, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм

процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

З огляду на таке можна констатувати, що у цивільному процесуальному законодавстві відображено доволі збалансований підхід до унормування вказаного питання. На нашу думку, наведені межі перегляду, з урахуванням наявних нормативних застережень та завдяки їм, здатні до належного забезпечення діяльності касаційного суду при розгляді конкретних справ, а отже є максимально адекватними сучасним вимогам правозастосування[46].

Досліджуючи правову природу касаційного перегляду, слід підкреслити, що касаційне провадження є факультативною стадією цивільного процесу. Відтак, можна вважати, що існуючі процедурні особливості касаційного провадження є наслідком такого роду факультативності.

Так, у ЦПК України *право на касаційне оскарження* мають учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Водночас, касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку не допускається, що становить собою своєрідний процесуальний фільтр, підкреслюючи тим самим винятковість касаційного перегляду [40, с.60].

Специфіка касаційного перегляду не позбавляє його виявів принципу змагальності (ст. 12 ЦПК України). Так, стаття 395 ЦПК України передбачає право особи на подання відзиву на касаційну скаргу. Існування такого права спростувало донедавна висловлювані зауваження щодо обмеженості дії принципу змагальності на стадії касації, у тому числі, через неможливість подання протилежною стороною відповідних заперечень на подану касаційну скаргу[47, с.222].

Водночас, касаційний перегляд корелює з принципом обов'язковості судових рішень, згідно з яким закон не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи чи інтереси [40, с. 60].

Наведене дозволяє резюмувати, що за своєю сутністю *касаційний перегляд*

є виявом більшості принципів цивільного судочинства[40, с.60]. Вказане якнайкраще відображає зміст та призначення касаційного перегляду, як гарантії виконання завдань цивільного судочинства, легально визначених в ст. 2 ЦПК України[28].

Водночас, з урахуванням попередньо з'ясованого нами співвідношення між такими спорідненими поняттями як *касаційне провадження* та *касаційний перегляд*, логічним буде дійти висновку про те, що як *касаційний перегляд*, так і *касаційне провадження* становлять собою систему послідовних процесуальних дій касаційного суду, адже перевірка дотримання норм матеріального та процесуального права здійснюється безпосередньо ним.

Розкриваючи сутність та зміст касаційного перегляду у цивільному процесі видається доречним застосування здобутків наукової методології, зокрема, діяльнісного підходу, який дозволяє визначити компонентний склад певного виду діяльності та на цій основі комплексно дослідити будь-яку з її сфер.

Так, з точки зору діяльнісного підходу, можливо визначити наступну *структуру касаційного перегляду* судового рішення у цивільній справі:

Таблиця 1.

Суб'єкт касаційного перегляду	суд касаційної інстанції (Касаційний цивільний суд)
Об'єкт касаційного перегляду	судове рішення, що оскаржується у касаційному порядку та підлягає перегляду
Мотив касаційного перегляду	забезпечення дотримання норм матеріального та процесуального права
Мета касаційного перегляду	виконання завдань цивільного судочинства
Завдання касаційного перегляду	встановлення або спростування факту порушення норм матеріального та(або)

	процесуального права
Способи касаційного перегляду	розгляд справи колегією/палатою/об'єднаною палатою/ Великою палатою
Засоби касаційного перегляду	постановлення ухвал та прийняття постанов
Дії, спрямовані на касаційний перегляд	подання касаційної скарги; відкриття касаційного провадження; підготовка справи до касаційного розгляду; попередній розгляд справи; розгляд касаційної скарги (у тому числі, розгляд клопотань та заяв учасників справи; вирішення питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерв, зупинення провадження у справі); прийняття та проголошення постанови суду касаційної інстанції
Результати касаційного перегляду	залишення судових рішень судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скарги без задоволення/ скасування судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково з передачею справи повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду/ скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміна рішення, без передачі

	справи на новий розгляд/ скасування постанови суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишення в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині/ скасування судових рішень суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закриття провадження у справі чи залишення заяви без розгляду у відповідній частині/ визнання не чинним судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково із закриттям провадження у справі у відповідній частині[40,с.61]
--	---

З огляду на наведене, зміст та призначення касаційного перегляду полягають у гарантуванні виконання завдань цивільного судочинства на основі реалізації принципів останнього.

Таким чином, слід констатувати, що основним **завданням** касаційного перегляду є *перевірка судових рішень з позиції їх законності, шляхом здійснення ефективного касаційного судового правозастосування в порядку та межах, визначеними законом.*

Разом з тим, **мету** касаційного перегляду становить постапеляційний захист та поновлення порушених прав сторін, спрямований на забезпечення дотримання основних засад цивільного судочинства у конкретній справі, що реалізується шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та(або) процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій.

Відтак, основним напрямом діяльності касаційної інстанції є касаційне судове правозастосування.

В.А. Новицький, доречно вказуючи на те, що традиційно в теорії права йдеться про чотири форми правореалізації (дотримання, виконання, використання і правозастосування), веде мову про те, що правозастосування

може мати судовий та позасудовий характер. Так, науковець під судовим правозастосуванням вбачає здійснювану в установленому законом порядку діяльність суду та інших учасників судового процесу з дотримання вимог закону, використання суб'єктивних прав, виконання обов'язків при розгляді й вирішенні судових справ[48, с.229-233].

Слід зауважити, про існування в доктрині понять судового та досудового правозастосування. Так, Є.Г. Бобрешов розуміє судове правозастосування як такий різновид правозастосування, що полягає у відправленні правосуддя, яке здійснюється національною системою судів з метою розгляду, вирішення та врегулювання будь-яких суспільних конфліктів, що належать до їх компетенції, у встановлених законом процедурно-процесуальному порядку та формі [49, с.7].

Натомість, А.В. Аверін під судовим правозастосуванням розуміє специфічну форму реалізації права компетентним органом – судом, що здійснюється у визначеному законом порядку, спрямовану на реалізацію правових приписів, безпосереднім результатом якої є вирішення правового конфлікту шляхом видачі акту судового правозастосування у конкретній юридичній справі [50, с. 28].

Для порівняння, М.В. Чорноусько під досудовим кримінальним процесуальним правозастосуванням розуміє реалізацію уповноваженими суб'єктами комплексу повноважень в межах їхньої компетенції, шляхом здійснення функцій розслідування, процесуального керівництва, судового контролю, що спрямовані на досягнення мети і завдань досудового розслідування на всіх його етапах з дотриманням установленої законом процесуальної форми [51, с.209].

Як слушно зауважує Н.С. Кузнєцова «роль суду полягає не в сліпому правозастосуванні, а в продуманому і творчому розвитку кодифікованих норм, у пристосуванні їх до потреб мінливого часу і в заповненні прогалин. Роль суду не може зводитися до механістичного застосування силогізму, в якому факти спору слід «вписати» у встановлену законом норму. Вирішення спору неминуче містить елемент творчого розвитку законодавчих засад, а отже, не може бути вичерпно прописане мовою формальної логіки.» [52, с. 34]. Відзначимо, що

такий висновок корелює із сутністю, спрямованістю та функціональним призначенням касаційного судового правозастосування, зважаючи на остаточний характер його результатів у національному вимірі, а також роль висновків касаційної інстанції для судів нижчих інстанцій.

Аналізуючи наведені визначення та враховуючи вище окреслену специфіку касаційного провадження, на нашу думку, варто виокремлювати поняття касаційного судового правозастосування як *спеціального постапеляційного порядку перегляду та ухвалення рішення у справах, які підлягають касаційному оскарженню з метою захисту та поновлення порушених прав сторін, що досягається шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій* [40, с.58].

Зрештою, варто погодитися і з Р.А. Молодецьким, який тлумачить судове правозастосування як один з найважливіших різновидів форм реалізації права, котрому властиві загальні ознаки державного правозастосування та до якого пред'являються вимоги законності, обґрунтованості, доцільності, справедливості[53, с.233-240].

Цілком слушним при цьому видається позиція, висловлена О.І. Поповим, який наголошує на необхідності врахування та застосування положень правової доктрини при здійсненні Верховним Судом України перегляду судових рішень у цивільних справах, зокрема, з метою мотивування даною інстанцією своїх постанов, як допоміжних інструментів аргументації останнім власних правових позицій [54, с. 88].

Водночас, під **касаційним провадженням** слід розуміти *процедурно-процесуальну діяльність суду касаційної інстанції, що здійснюється в передбаченому законом порядку та спосіб, шляхом перевірки рішень судів нижчих інстанцій на предмет наявності порушень матеріального та процесуального права, виявлення та усунення таких порушень з метою захисту та поновлення прав сторін*.

Аналіз вищенаведених понять дозволяє дійти висновку про можливість співвідношення касаційного судового правозастосування та касаційного

перегляду як загального та спеціального, зважаючи на теоретичний та практичний обсяг досліджуваних та їх спрямованість. Зокрема, касаційним судовим правозастосуванням охоплюються усі без винятку складові механізму як підготовки до судового розгляду, так і перегляду та ухвалення за його результатами рішення касаційної інстанції. Водночас, касаційний перегляд є спеціальним елементом касаційного судового правозастосування, що, зрештою, забезпечує цілісність останнього. Специфічною рисою обох окреслених категорій є суб'єкт реалізації – суд.

Цікавим з гносеологічної точки зору видається аналіз касаційного перегляду з погляду синергетики, як науки, присвяченої вивченню процесів самоорганізації і виникнення, стійкості і розпаду структур (систем).

Проведений вище аналіз деяких аспектів сутності та змісту *касаційного перегляду* дозволяє дійти висновку про те, що останній становить собою *відкриту нелінійну динамічну систему*. Такий висновок розкривається крізь призму багатоваріантності розвитку та альтернативності його шляхів, один з яких після «блукання» серед набору можливостей актуалізує одну з них в точці біфуркації, якою у даному випадку може виступати та чи інша дія суду або учасників судового провадження, здійснена у певний момент, яка є вирішальною для суду та продукує той чи інший результат вчинюваних у процесі касаційного перегляду дій.

До прикладу, у разі реалізації особою, яка подала касаційну скаргу права на відмову від неї, передбаченого ч. 4 ст. 398 ЦПК України [28], або визнання такої скарги обґрунтованою протилежною стороною до закінчення провадження, дане провадження підлягає закриттю: таким чином актуалізується та чи інша процесуальна можливість, яка зрештою тягне за собою відповідний наслідок у вигляді постановлення судом відповідної ухвали.

З урахуванням викладеного, можна дійти висновку про те, що касаційне провадження в цивільному судочинстві є процесуальною формою здійснення перегляду судових рішень, покликаною забезпечувати належний рівень реалізації права на судовий захист.

Відтак, можна констатувати, що касаційний перегляд виступає *правовим*

засобом здійснення судового контролю судом касаційної інстанції за законністю судового рішення, ухваленого за результатами розгляду справи судами першої та апеляційної інстанцій.

З огляду на відсутність чітко визначеної єдиної концепції розвитку вітчизняного судочинства від початку проголошення незалежності, що мало наслідком надмірну динамічність процесуального та судоустрійного законодавства, високий потенціал розвитку українського судочинства було дещо пригнічено та недостатньо реалізовано. Тому, у науці цивільного процесу має бути акцентовано увагу на уніфікації понятійного апарату, в тому числі – віднайдені правильного співвідношення понять касаційного провадження, касаційного перегляду, касаційного розгляду та касаційного оскарження, а також суміжних понять, з метою забезпечення єдності у їх застосуванні як в теорії, так і на практиці.

1.3 Право на касаційне оскарження як складова права на справедливий суд у цивільному процесі України

Знаний американський філософ Дж. Ролз свого часу цілком виправдано констатував, що «справедливість є щонайпершою чеснотою суспільних інституцій»[54, с.26]. У контексті касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі, таке тлумачення якнайкраще відображає в собі цінність належного забезпечення державою юридичних можливостей для реалізації права на касаційне оскарження, перегляд судового рішення та й загалом на участь у касаційному провадженні.

Зважаючи на зміст та спрямованість цивільного процесуального законодавства, мета цивільного судочинства полягає в захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права, а його завданням є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. У свою чергу, право на касаційне оскарження у цивільному, як і в інших видах судочинства, є юридичним засобом реалізації права на судовий захист, оскільки за відсутності касаційного оскарження рішень судів першої та апеляційної інстанції, касаційний перегляд справи та зазначених судових рішень є неможливим[55, с.30].

Належний рівень забезпечення права на судовий захист у касаційній інстанції з боку держави є одним із найбільш реальних та дієвих інструментів забезпечення вказаної вимоги, хоча фактично й не розглядається українськими науковцями в такому аспекті.

С.П. Рабінович у цьому контексті слушно зазначає, що «легітимні очікування приватної особи є особливим різновидом охоронюваних інтересів, що стосуються певності, стабільності й незмінності її правового становища, яке виникає з актів публічної влади». Доречною є і наведена науковцем антрополого-правова позиція ЄСПЛ, котра полягає у тому, що «незалежно від будь-яких фінансових наслідків, розчарування, яке, природно, може виникнути у результаті такої триваючої ситуації невизначеності, саме по собі становить непропорційний тягар...», висловлену в рішенні у справі *Рисовський проти*

України. При цьому, є всі підстави погодитися з тим, що правомірність очікувань ґрунтується на існуючих у національному правопорядку презумпціях стосовно конституційності, законності й дійсності юридичних актів, що приймаються органами й посадовими особами публічної влади[56, с. 172]. Зазначене стосується також реалізації такої конституційної гарантії судочинства як право на касаційне оскарження рішення суду.

Таким чином, враховуючи сучасний стан та перспективи подальшого розуміння інституту касаційного оскарження в Україні, наведене спонукає до того, що особлива увага має бути прикута не лише до національних процесуальних норм, а й до міжнародних стандартів, що стосуються реалізації цього права. Йдеться, перш за все, про тлумачення права на касаційне оскарження у контексті загальновизнаного *права на справедливий суд*, існування та забезпечення реалізації якого, на нашу думку, є основоположними засадами належного функціонування національної системи судочинства в цілому[55, с.30].

У світлі досліджуваного питання вважаємо за доречне погодитися з думкою Ю.В. Локатир, яка зазначає про те, що наявність права касаційного оскарження і перевірки судових рішень та ухвал сприяє формуванню переконаності осіб в тому, що кожне незаконне рішення буде скасовано, їх права і свободи отримають належний судовий захист [57, с.152]. У зв'язку з наведеним, варто також зауважити, що діяльність суду касаційної інстанції має бути максимально спрямована на реалізацію відповідних очікувань громадян з метою якісного вирішення правових конфліктів та формування позитивного іміджу судової влади в Україні.

Водночас, важливим для формування в особи відповідних конституційно обумовлених очікувань є адекватне розуміння нею права на захист цивільних прав та інтересів. Так, вдалими постають формулювання, запропоновані Т.М. Підлубною, що полягають у розумінні права на захист, як конституційного права, котре становить можливість його носія самостійно вчиняти юридично значимі активні дії й при настанні певних умов реалізується в конкретному правовідношенні, з метою відновлення порушеного права чи інтересу. Розуміти

таке право авторка пропонує в об'єктивному та суб'єктивному значеннях: в об'єктивному значенні право на захист, на її думку, є гарантією забезпечення прав та інтересів особи, що реалізується лише у випадку порушення суб'єктивного права, визначає та фіксує ступінь свободи правомірної поведінки[59, с.9-10].

З таким твердженням варто погодитися і в контексті дослідження механізмів касаційного провадження, оскільки право на оскарження, що саме по собі є об'єктивним явищем, виникає як відгук на порушення суб'єктивного права, «запускаючи» при цьому діяльність касаційної інстанції, спрямовану на забезпечення першого і поновлення другого.

Слушним та таким, що може бути застосований з метою поліпшення розуміння мети касаційного оскарження у цивільному процесі, видається і підхід Т.М. Підлубної до визначення поняття захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, під яким нею розуміється правозастосовна діяльність, що здійснюється компетентним органом або безпосередньо управомоченою особою у випадках, визначених законом, з метою відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного права та інтересу[58, с.10]. У даному випадку таким компетентним органом виступає суд касаційної інстанції.

З. В. Ромовська зазначає, що правовий захист – завжди акт, що вже відбувся. У деяких випадках для реалізації заходу державного примусу достатньо винесення судового рішення. Оскільки в рішеннях про визнання права чи розірвання договору відповідач не примушується до певної активної поведінки, акт правосуддя і правовий захист збігаються у часі. Якщо ж відповідач присуджується до певної поведінки (повернути майно, сплатити неустойку) – реалізація державного примусу органічно пов'язана з виконанням рішення, без чого правовий захист не можна вважати таким, що відбувся [59, с.490]. Діяльність же суду касаційної інстанції у цьому контексті скерована саме на гарантування завершеності судового захисту, адже винятково в такому разі касаційне провадження може вважатися таким, що досягло своєї мети, як і касаційне оскарження, завдяки якому відкриття провадження свого часу стало можливим.

Цілком доречно згадати справедливий висновок С.О. Погрібного щодо здійснення особою права на захист на власний розсуд [60, с.349]. Такий висновок абсолютно чітко екстраполюється і на процес касаційного оскарження, здійснення права на яке цілком залежить від бажання уповноваженого суб'єкта реалізувати його. Таким чином, можна дійти висновку про те, що держава, за наявності законних підстав, зобов'язана надати можливість реалізації права на касаційне оскарження, як елемента права на справедливий суд, між тим, «останнє слово» у даному разі залишається за особою і подальші зобов'язання щодо потреби гарантування належного ходу та законного завершення касаційного провадження виникають у держави лише у разі, якщо особа, яка має право на касаційне оскарження прагне його реалізувати та вчиняє необхідні, встановлені законом, дії.

При цьому, на думку С.О. Погрібного, оспорювання цивільного права – це такий стан цивільних правовідносин, при якому між його учасниками існує суперечка з приводу наявності чи відсутності у них суб'єктивного права, а також щодо приналежності такого права певній особі [60, с. 347]. Тобто, можна дійти висновку про те, що і в основі касаційного оскарження лежить оспорювання цивільного права, як явище, що потребує обґрунтованої реакції з боку суду, у разі звернення до нього заінтересованої особи, в межах, визначених цивільним процесуальним законом.

У цьому контексті цікавим та важливим є те, що в п. 8 ч. 2 ст. 129 Основного Закону України в якості однієї з основних засад судочинства вказується на існування права на *касаційне оскарження* судового рішення за відсутності прямої вказівки щодо існування права на *касаційний перегляд* справи [32].

Водночас, на сьогодні можна стверджувати, що право на касаційне оскарження, передбачене Конституцією України, передбачає і право особи на здійснення касаційного перегляду справи, яким фактично завершується процес здійснення особою права на судовий захист її прав, свобод та інтересів, оскільки рішення суду касаційної інстанції є остаточним і його перегляд можливий лише за наявності виключних обставин.

Між тим, на рівні дослідження сутності та змісту касаційного провадження у попередньому підрозділі даної дисертаційної роботи, було акцентовано на потребі правильного тлумачення відповідного конституційного положення п. 8 ч. 1 ст. 129 Основного Закону України та статті 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Як слушно зауважує В.О. Панкратова, режим однакового застосування є необхідним для належного захисту прав і свобод людини. Він сприяє правовій безпеці індивіда, який може планувати свою діяльність і розраховувати на те, що при реалізації його прав і законних інтересів органи влади та суди діятимуть передбачувано, відповідно до встановленого порядку [61, с.37]. Такий висновок є справедливим і для ролі однакового тлумачення конституційних положень, про які йшлося вище.

Підставою для існування та подальшої реалізації права особи на касаційне оскарження рішень судів, що розглядали справу по суті, є не лише чинна Конституція України а й відомі міжнародно-правові джерела.

Так, Загальною декларацією прав людини 1948 р. передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8) [62].

Право на ефективний засіб захисту встановлено також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 2) [63], а в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вказується як на існування *права на справедливий суд* (ст. 6), так і на застосування ефективного способу захисту прав особи (ст. 13) [64].

Доречним у цьому контексті буде посилання на думку К. Тольксдорфа, який визнає ідею про те, що національні верховні суди є гарантами захисту прав людини та верховенства права. Так, вчений зауважує, що цим судам належить забезпечувати гарантії, передбачені Конвенцією, шляхом роз'яснення законів та зобов'язання судів щодо додержання норм судочинства [65, с.204].

У національному вимірі вказане означає буквально те саме, з урахуванням специфіки функціонування касаційної інстанції, а також з огляду на завдання,

що покладаються на Верховний Суд.

В Україні окрім згаданих положень ст. 129 Основного Закону в частині встановлення підстав для здійснення права на касаційне оскарження йдеться також про згадану вище норму ст. 14 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та норми процесуальних кодексів, які власне й передбачають порядок та строки здійснення касаційного оскарження. При цьому, із внесенням змін до Конституції України 02 червня 2016 року та подальших змінах процесуального законодавства, здійснення права на касаційне оскарження зазнало певних обмежень, що звісно, потребує дослідницької уваги в межах цієї роботи.

З огляду на зазначенні процеси реформування конституційного та цивільного процесуального законодавства в нашій державі, а також інтеграційний поступ України у напрямку європейської спільноти, особливо актуальним на сьогодні є дослідження права на касаційне оскарження у контексті згаданого вище *права на справедливий суд*, встановленого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [64].

Зазначеною статтею проголошено, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом».

Керуючись змістом ст. 6 Конвенції, можна вести мову про такі його елементи, як *розумність строку*, *незалежність* та *безсторонність* суду, а також *публічність* розгляду [64]. Разом з тим, лаконічність формулювань цих понять в тексті Конвенції не дозволяє розкрити сутність цього права повною мірою, а відтак, не дають змоги простежити всі наявні особливості взаємозалежності права на справедливий суд та права на касаційне оскарження.

Усуває зазначену ваду лаконічності тексту ст. 6 Конвенції практика застосування норм цієї статті, у тому числі практика діяльності Європейського Суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ).

Так, відповідно до правової позиції ЄСПЛ невід’ємною частиною права на справедливий суд є право особи на доступ до правосуддя. Зокрема, у своєму рішенні у справі *Голдер проти Сполученого Королівства* (1975) ЄСПЛ вказує на немислимість, поряд з детальним описом наданих сторонам процесуальних

гарантій в цивільних справах, відсутність першочергового захисту того, що дає можливість практично користуватися цими гарантіями – доступу до суду[66].

Водночас, М. Ентін пропонує структурувати елементи права на справедливий суд за наступним переліком: органічні, інституційні та процесуальні. Органічні, на думку вченого, забезпечують ефективне користування зазначеним правом (доступ до правосуддя та виконання судових рішень); інституційним має відповідати судова система (створення суду і формування складу суду на підставі закону, достатня тривалість повноважень суддів і їх незмінність протягом строку повноважень, незалежність і безсторонність); процесуальні спрямовані на забезпечення реальної участі особи в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін на всіх етапах судового розгляду та розумні строки розгляду [67].

Важливо пам'ятати про те, що право на доступ до суду реалізується на декількох взаємозалежних рівнях: фізичному, юридичному, процесуальному та економічному [55, с. 31].

Не спростовуючи вагу кожного з них, все ж зауважимо, що, на нашу думку, у контексті особливостей сучасного касаційного перегляду визначальними є саме останні три аспекти. Вказане пояснюється інстанційною специфікою: якщо у фізичному розумінні доступ до правосуддя в цьому випадку гарантовано, то складнощі цілком можуть виникнути в частині юридичної визначеності норм, якими мають керуватися сторони, та економічної доступності звернення до касаційної інстанції.

Згідно з юридичною позицією ЄСПЛ, сформульованою у низці справ, доступ до касаційного перегляду судових рішень становить собою важливу складову забезпечення прав, гарантованих статтями 6 та 13 Конвенції. До таких висновків ЄСПЛ доходив у справах *Совтрансавто-Холдинг проти України* (2002)[68], *Вермелен проти Бельгії* (1996), *Лобо Мачадо проти Португалії* (1996), *Кремзов проти Австрії* (1993), *Фокін проти Росії* (2008), *Літвінова проти Росії* (2008)[69].

Так, у рішеннях, ухвалених 1996 р. у справах *Вермелен проти Бельгії* та *Лобо Машаду проти Португалії*, Суд постановив, що мало місце порушення ч.

1 ст. 6 Конвенції, оскільки слухання в Касаційному суді порушили права Заявника щодо заслуховування його у суді як протилежної сторони.

У справах *Кремзов проти Австрії (1993)*, *Фокін проти Росії (2008)*, *Літвінова проти Росії (2008)* Суд встановив порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з незабезпеченням заявнику належної можливості на участь відповідно в апеляційному та касаційному провадженні [69].

Ще одним прикладом порушення цього права є рішення ЄСПЛ у справі *Мельник проти України (2006)*, в якому ЄСПЛ встановив, що позбавлення заявниці доступу до суду було диспропорційним.

Порушення статті 6 § 1 Конвенції у цій справі відбулось за наступних обставин. 29 квітня 2002 р. було залишено без розгляду касаційну скаргу заявниці, подану 26 квітня 2002 р. на рішення суду першої інстанції та ухвалу апеляційного суду від 27 лютого 2002 р. у цивільній справі, на підставі того, що згідно зі статтею 321 ЦПК України вона пропустила процесуальний строк (один місяць замість трьох) на звернення з касаційною скаргою, що був встановлений новим процесуальним законодавством.

Досліджуючи ці обставини справи ЄСПЛ зауважив, що процесуальні зміни мають застосовуватись одразу, навіть якщо справа перебуває в процесі розгляду. Проте, це має відбуватись у відповідності з принципом юридичної визначеності (певності), тобто чітко та прогнозовано. У цій справі Європейський суд вказав, що за відсутності будь-яких перехідних чи таких, що мають зворотну силу, умов у змінених положеннях законодавства, заявниця могла обґрунтовано очікувати, що новий кінцевий строк на звернення з касаційною скаргою буде перенесений на 4 травня 2002 р., тобто через місяць після набуття чинності новою редакцією вищезгаданої статті ЦПК [70].

Аналогічного висновку Суд дійшов також у справі *Мушта проти України (2010)*, де заявницею внаслідок затримки з надісланням копії рішення апеляційної інстанції було пропущено строк на касаційне оскарження. ЄСПЛ констатував порушення у тому, що застосування відповідних процесуальних обмежень не було чітким та передбачуваним у конкретній ситуації. Зокрема, йшлося про те, що а ні заявниця, а ні її представник не були присутні під час

ухвалення рішення апеляційним судом і тому цей суд мав надіслати їм копію рішення протягом п'ятиденного строку. Оскільки останні очікували на копію рішення, яку попросили одразу, коли дізнались про нього, закінчення строку мало бути відкладено. Водночас, ЄСПЛ взяв до уваги те, що у цій ситуації заявниця і її представник діяли швидко та відповідно до ситуації, а отже строк був пропущений не з їхньої вини, ними було належно обґрунтовано клопотання про поновлення строку і касаційну скаргу було подано в межах загального однорічного обмеження [71].

Існування наведеної проблематики підтверджують і дані офіційної статистики, згідно з якими з 993 рішень, ухвалених ЄСПЛ протягом 2016 року, щодо України було винесено 73, серед яких переважає порушення Україною зобов'язань, передбачених статтею 6 Конвенції, яка проголошує право на справедливий суд [72].

Окрім наведених, привертають увагу також рішення ЄСПЛ у справах *Белеш та інші проти Чеської Республіки* (2002)[69], де Суд констатував, що правосуддя має здійснюватися відповідно до норм закону, що передбачають наявність у сторін судового розгляду ефективного судового захисту з метою захисту їх цивільних прав. Із вказаного випливає, що саме касаційний перегляд виступає одним із засобів ефективного судового захисту, адже за його рахунок забезпечується виправлення помилок, допущених внаслідок порушень судів нижчих інстанцій.

У справах *Філіс проти Греції* (1997), *Станєв проти Болгарії* (2012), *Де Жуфр де ла Прадель проти Франції* (1992), ЄСПЛ вказав на те, що право на доступ до суду не є абсолютним та може бути обмежено, але лише таким способом та до такої міри, що не порушують зміст права [69].

Так, у справі ж *Белле проти Франції* (1995) Суд зазначив, що для того, аби право на доступ було ефективним, особа «повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує його права». Водночас, згідно з позицією ЄСПЛ, правила, які регламентують етапи і терміни подачі заяви на судовий розгляд спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і відповідність нормам, а саме – принципу правової визначеності (*Кан'єте де Гоньї проти*

Іспанії, 2009) [69].

Крім того, Суд зазначає про те, що за певних обставин справи практичний та ефективний характер цього права може бути порушено, наприклад, через непомірно високу вартість провадження, зважаючи на фінансові можливості особи, надмірні судові збори (*Креуз проти Польщі (2001)*, *Вейсман та інші проти Румунії (2006)*); через проблеми, що стосуються обмеження строків (*Мельник проти України (2006)*); через існування процесуальних заборон, які унеможливають або обмежують можливість звернення до суду/надмірний формалізм (*Перес де Рада Каванільєс проти Іспанії (1996)*, *Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії (2000)*, *RTBF проти Бельгії (1986)* [69].

Одночасно, у своїх рішеннях суд вказує на те, що, зважаючи на особливий характер суду касаційної інстанції, процедура у суді касаційної інстанції може бути більш формальною, особливо, якщо провадження висувуються на розгляд суду після його розгляду судом першої інстанції, а потім апеляційним судом (*Леваж Престасьон Сервіс проти Франції (1996)*, *Бруалья Гомес де ла Торре проти Іспанії (1997)* [69].

Таким чином, невіддільними ознаками забезпечення належної процедури касаційного оскарження та касаційного перегляду виступають *відкритість* та *доступність*, *правова визначеність*, а також *правосудність рішення касаційної інстанції* [55,с.32].

Важливо, що за допомогою вказаних елементів у їх сукупності досягається окреслена раніше мета касаційного перегляду. Водночас, за відсутності принаймні одного зі складників такий перегляд, вочевидь, не може надавати певності у його процедурній відповідності, а відтак – відповідності принципам верховенства права та законності, що як наслідок тягне втрату мети та змістовного наповнення касаційного перегляду судових рішень [55,с.32].

З огляду на окреслене, доводиться констатувати, що реформоване цивільне процесуальне законодавство, подекуди, містить положення, проти існування яких застерігає ЄСПЛ, що дозволяє констатувати високу ймовірність зростання кількості скарг, що подаватимуться українцями до ЄСПЛ у зв'язку з набуттям чинності відповідними змінами до законів України. Насамперед, дещо

ризикованим з окреслених вище позицій є позбавлення права на касаційне оскарження судових рішень у так званих «малозначних справах», до яких в чинному ЦПК України віднесено, зокрема, трудові спори, спори, що стосуються захисту прав споживачів, а також спори, пов'язані з аліментними правовідносинами [55,с.32].

Слід підкреслити, що вказані норми процесуального закону, з одного боку, викликають істотні зауваження з боку практиків, як такі, що обмежують право на доступ до правосуддя. Разом з тим, важко заперечувати сам по собі факт необхідної певних нормативних запобіжників, що мають функціонувати з метою зупинення неконтрольованого надходження справ різноманітної направленості до касаційної інстанції.

З цих міркувань, особлива увага в цьому контексті має бути приділена питанню достатності та обґрунтованості останніх, юридичної визначеності, недопущення надмірності (неспіврозмірності) їх з позицій доступу до правосуддя[55, с.33].

Критично, з погляду реалізації права на справедливий суд, слід оцінювати й строки подання касаційної скарги, встановлені ст. 425 ЦПК України, які передбачають істотне звуження відповідних прав, за рахунок зменшення строків їх реалізації. Зокрема, йдеться про те, що тримісячний строк в усіх передбачених законом випадках замінено тридцятиденним. Явною видається надмірна скороченість останнього, що, ймовірно, потягне за собою значний потік клопотань про поновлення такого процесуального строку, а отже – спровокує збільшення навантаження на суд [55, с.34].

Таким чином, цілком можна очікувати ефекту, прямо протилежного до задекларованого ініціаторами змін, а саме: замість оптимізації діяльності касаційної судової інстанції, вочевидь, буде одержано її невинуватну завантаженість, що за таких умов може видаватися навіть штучно створеною.

Разом з тим, слід зазначити, що нормами частини другої цієї ж статті обмежуються і загальні строки такого оскарження (тобто, вже з урахуванням реалізації можливості їх поновлення) в межах від трьох до десяти років у різних випадках.

Зазначене положення ЦПК України слід вважати недостатньо виправданим в контексті реалізації прав учасників судового процесу, які законом наділені можливістю клопотати про такий перегляд, адже, упродовж достатньо тривалого часу, який, звісно, некоректно обмежувати 3-10-річним періодом, відсутні жодні об'єктивні перешкоди до встановлення факту наявності порушень, їх сутності, а отже – зберігається реальна можливість поновлення відповідних порушених прав. Як видається, існування наведених норм на практиці здатне негативним чином вплинути на зростання кількості скарг, що подаватимуться особами до ЄСПЛ з метою повноцінної реалізації ними права на справедливий суд [55, с.34].

Як слушно підкреслює О.О. Штефан, гарантією реалізації права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є встановлення законом помірною судового збору для осіб, які звертаються до суду [73, с.187].

Таким чином, істотні зауваження у нас викликає й підвищення ставок судового збору, що відбулося у зв'язку з набуттям чинності новими редакціями процесуальних кодексів, в тому числі – за подання касаційної скарги та касаційний перегляд судових рішень. У цій частині доречно вести мову про істотне обмеження у такий спосіб права на доступ до правосуддя, як складової права на справедливий суд. У дослідженні права на касаційне оскарження необхідно також з'ясувати зміст таких, понять як: а) *обґрунтованість права на звернення*, що реалізується суб'єктом подання та б) *обґрунтованість, власне, касаційної скарги*.

Так, в розумінні *обґрунтованості права на звернення*, слід, перш за все, зважати на *належність* суб'єкта, який подає скаргу, та *належність* правових обставин, які зумовлюють таке подання. У дослідженні *обґрунтованості касаційної скарги* слід звернути увагу вже на зміст, тобто обґрунтованість, останньої.

Внаслідок цього можна стверджувати, що як право, що реалізується, так і касаційна скарга, як вияв його реалізації, повинні мати належний характер, що в сукупності здатне гарантувати захист порушених (невизнаних, оспорюваних) прав.

На цьому тлі, не сприятиме забезпеченню єдності судової практики та прозорості реформованої судової системи і право суду передавати справу на розгляд об'єднаної палати, якщо ця колегія або палата вважає необхідним відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи об'єднаної палати[28].

Те саме міркування стосується положення стосовно того, що суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде до висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики[28]. Підставами такої нашої позиції слугує цілковита відсутність визначеності відповідних критеріїв та застосування низки оціночних понять, що для якості процесуального правозастосування є вкрай небажаним. Актуальною з точки зору забезпечення права на касаційне оскарження (як наслідок – касаційний перегляд) видається позиція, висловлена М. де Сальвіа стосовно того, що *«держави, яка має у власному розпорядженні апеляційний або касаційний суд, зобов'язане стежити, щоб сторони користувалися основоположними гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції»* [74, с.465].

Важливим аспектом реалізації права на касаційне оскарження є можливість приєднання до касаційної скарги осіб, які беруть участь у справі, та мають право приєднатися до касаційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали. Відповідно до чинного ЦПК України, до касаційної скарги мають право приєднатися також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права і обов'язки [28].

У контексті забезпечення права особи на справедливий суд, значну роль відіграє також право на доповнення та зміну касаційної скарги протягом строку, відведеного на касаційне оскарження, як і право на відкликання такої скарги. Саме вказані правила, на нашу думку, повною мірою відображають

диспозитивність даної стадії судового провадження.

При цьому, нормами ЦПК України передбачено, що у разі доповнення чи зміни касаційної скарги, особа, яка подала касаційну скаргу, повинна подати також докази надсилання копій відповідних доповнень чи змін до касаційної скарги іншим учасникам справи; в іншому випадку суд не враховує такі доповнення чи зміни [28]. На нашу думку, зазначене не виправдано переобтяжує не лише власне вітчизняний ЦПК, але й загалом порядок реалізації права на касаційне оскарження.

У світлі права на справедливий суд, надважливе значення мають строки касаційного перегляду, оскільки від розумності таких строків залежить повноцінна реалізація вказаного.

Так, чинним до 15 грудня 2017 року ЦПК України було передбачено необхідність розгляду касаційної скарги протягом одного місяця, тоді як розгляд касаційної скарги на ухвалу суду – протягом 15 днів [28].

За нормами чинного ЦПК України, такі строки подовжено удвічі. Як видається, зазначену норму можна було б пояснити приведенням законодавства до реалій сьогодення, у яких функціонують досить перенавантажені суди, в тому числі – суд касаційної інстанції. Однак, виникають сумніви щодо відповідності таких строків принципу розумності, оскільки двомісячний термін все ж є доволі значним, коли йдеться про питання поновлення порушених прав.

Разом з тим, істотні зміни незабаром торкнуться порядку направлення сторонам таких рішень. Передусім, це стосується передбаченого законодавством запровадження електронного суду (судочинства), а відтак, за наявності у особи електронної поштової скриньки та у разі, якщо вона повідомила адресу останньої суду, таке рішення надходитиме в електронному вигляді саме на цю адресу. Те саме стосується й обміну документами між судом та сторонами.

Втім, на нашу думку, повноцінне запровадження електронного суду (судочинства) на сьогодні є передчасним, про що свідчать і об'єктивні дані офіційної статистики, адже станом на 2017 рік лише близько 64% населення України у віці, старшому за 15 років, є користувачами мережі Інтернет,

мешканці ж сільської місцевості становлять тільки 27% з їх числа [75].

Сукупність зазначених обставин, а саме мінімальність доступу до мережі Інтернет та одночасне запровадження електронного суду (судочинства) ставить під загрозу стан забезпечення права на доступ до правосуддя, адже чинною редакцією ЦПК України передбачено не лише надіслання судових рішень, ухвалених за результатами розгляду справ, а також опублікування судових викликів та повідомлень громадян на порталі судової влади України (якщо їхнє місце перебування невідоме), надсилання їх засобами електронної пошти до початку розгляду справи.

Слід погодитися з тим, що для активних користувачів мережі Інтернет запропоновані способи їх інформування про розгляд справи та результати такого розгляду є зручними, але ті ж самі дії є проблемними, зокрема, для осіб, які проживають у населених пунктах, де телекомунікаційні мережі є неякісними, для осіб, які не володіють достатніми навичками чи не можуть з інших причин користуватися сучасними телекомунікаційними мережами та обладнанням, а також для осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях [55, с.34].

Чинний ЦПК України не містить норм, які б регулювали ці відносини, а отже – не повною мірою відповідає і на майбутні запитання учасників судового провадження, у тому числі, в суді касаційної інстанції.

Цікаво зауважити, що з позицій правової системи Польщі, доступ до правосуддя, а відтак – і доступ до касаційної інстанції, як вирішальні складові права на справедливий суд, є визначальними пріоритетами гарантування прав громадян. Так, у 2012 р. тогочасний голова Верховного Суду Республіки Польща Т. Еречінські наголосив, що *в частині доступу до правосуддя та справедливого судового розгляду польське законодавство повною мірою відповідає стандартам Ради Європи* [76, с.114].

Досить вдало розкрив підхід до здійснення судочинства у Франції А. Лакабарат, який зауважує, що єдиною функцією судів є застосування права у судових справах, в яких цього потребують позивачі. При цьому, в частині захисту прав людини провідним є значення саме Касаційного суду, котрий має

можливість контролювати застосування судами першої та апеляційної інстанції застосування принципів Конвенції. Водночас фахівець цілком слушно відзначає первинність принципів Конвенції відносно внутрішнього законодавства, оскільки авторитет цих норм є вищим та, водночас, надає громадянам певні додаткові права [77, с. 218-219].

У цьому світлі привертає увагу те, що відповідно до ст. 55 Конституції Франції, суддя вправі не лише переконатися у відповідності норм внутрішнього законодавства міжнародним договорам, але й віддати перевагу застосуванню норм Конвенції за наявності колізії. Поряд з цим, суддя вправі відмовитися від застосування положення національного законодавства у разі, якщо та чи інша норма суперечить ратифікованим Францією міжнародним конвенціям [77, с. 220]. Означене якнайкраще висвітлює сутність французького судочинства як такого, що знаходить себе у служінні правам людини.

Аналіз вказаних вище норм дозволяє дійти висновку про те, що, ймовірно, надане у процесуальних кодексах суду право на відмову від застосування норм закону або договору у випадку, якщо на розсуд суду вони не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу, встановити спосіб захисту, не передбачений законом, однак який йому не суперечить, відповідає судовій практиці Франції.

У контексті висловленого, слід визнати, що на сучасному етапі розвитку процесуального законодавства саме право на доступ до правосуддя, у тому числі шляхом касаційного оскарження судових рішень у справі, є передумовою реалізації права на справедливий суд та, загалом, втілення мети та завдань касаційного оскарження.

Варто також підкреслити, що праву на справедливий суд та праву на касаційне оскарження притаманна наступна спільність: як без забезпечення першого, так і без забезпечення другого неможливим є гарантування реалізації усіх інших передбачених законом прав, у тому числі таких, що підлягають визнанню або поновленню в судовому порядку.

З урахуванням викладеного, можна дійти висновку про те, що право на касаційне оскарження та право на справедливий суд слід співвідносити між

собою як частину та ціле відповідно [55, с.35]. При цьому, право на касаційне оскарження становить собою визначальний елемент права на справедливий суд та, як і останнє, стає придатним до повноцінної реалізації за умов забезпечення доступу до правосуддя, котре, як слушно констатують українські науковці, не повинно обмежуватися державою жодними прихованими або фактичними обмеженнями [78, с.242].

Досліджуючи питання забезпечення права на справедливий суд безпосередньо в контексті *касаційного перегляду*, як основного етапу касаційного провадження, привертає увагу національна судова практика, зокрема, у частині тлумачення суддями окремих важливих понять.

Так, при ухваленні рішень щодо самовідводів, судді нерідко керуються п. 2.5 Бангалорських принципів поведінки судді, схвалених резолюцією № 2006/23 Економічної та Соціальної ради ООН від 27.07.2006 року, згідно положень якого суддя повинен взяти самовідвід від участі в будь-якому процесі, коли для нього неможливе винесення неупередженого рішення у справі або коли сторонньому спостерігачеві може видатись, що суддя не здатен ухвалити неупереджене рішення [79].

Зважаючи на те, що право на справедливий суд на рівні Конвенції окреслено, не в останню чергу, категоріями безсторонності та неупередженості, наведене видається одним із надважливих індикаторів процесуального забезпечення даного права в рамках здійснення цивільного судочинства.

В окремих випадках при вирішенні питання самовідводу судді посилаються на те, що, відповідно до практики ЄСПЛ, якщо стосовно складу суду існують сумніви в безпристрасності і справедливості, то такий суд повинен заявити самовідвід, а суддя відповідно – вийти зі складу суду з метою уникнення недовіри (*П'єрсак проти Бельгії (1982)*). Вказані критерії правової впевненості у справедливому розгляді судових справ підтверджені також у справі *Барановський проти Польщі (2000)* та *Стіл проти Сполученого Королівства (1998)* [69].

Керуючись окресленим, під час розгляду цивільної справи за позовом ОСОБА_1 до Дитячої музичної школи № 1 м. Херсона про стягнення заробітної

плати, що перебувала на розгляді у Херсонському міському суді, головуючою суддею, враховуючи те, що нею раніше ухвалювалось рішення у справі з тими ж сторонами і того ж предмету, але з інших підстав, було зроблено висновок, що заява про відвід, заявлена стороною, задоволенню не підлягає, але задля недопущення недовіри сторони до судді та затягування розгляду справи вона заявляє собі самовідвід [80].

Водночас, суди послуговуються тим, що у рішенні ЄСПЛ у справі *Мироненко і Мартенко проти України* (2009) зазначається, що у кожній окремій справі слід визначити, чи мають стосунки, що розглядаються, таку природу та ступінь, що свідчать про те, що суд не є безстороннім. Так, у п. 66, 69 і 70 цього рішення вказано, що згідно з усталеною практикою Суду, наявність безсторонності має визначатися, для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції, за допомогою суб'єктивного та об'єктивного критеріїв. За суб'єктивним критерієм оцінюється особисте переконання та поведінка конкретного судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. На таких підставах Чернігівський районний суд у справі за позовом ОСОБА_1 до ПАТ «Приватбанк» вважав за доцільне задовольнити заяву про самовідвід. При цьому суддя орієнтувався на те, що в рішеннях у справах *Ветштайн проти Швейцарії* (1998) та *Ферантелі та Сантанжело проти Італії* (1996), ЄСПЛ висловлювалась позиція, згідно з якою при вирішенні того, чи є у цій справі обґрунтовані причини побоюватися, що певний суддя був небезстороннім, позиція заінтересованої особи є важливою, але не вирішальною [81].

У справі *Ветштайн проти Швейцарії* (1998), ЄСПЛ у рішенні вказав на те, що сам факт недовіри особи може створити враження необ'єктивності та упередженості судді при розгляді справи, а відтак в майбутньому стане причиною сумнівів в об'єктивності, справедливості, неупередженості та законності судового рішення у справі та поставити під сумнів забезпечення реалізації права особи на справедливий судовий розгляд. Отже, з метою усунення сумнівів представника відповідача в неупередженості та об'єктивності складу суду, та, як наслідок, забезпечення впевненості в

справедливому розгляді справи незалежним і безстороннім судом, суд вважав за можливе задовольнити заявлений відвід [81].

Досліджуючи *право на касаційне оскарження* в аспекті *права на справедливий суд* потрібно звернути увагу на те, що українські суди, в ухвалах про залишення касаційної скарги без руху, окрім норм національного законодавства посилаються також на положення статті 6 Конвенції [82]. Зокрема, українськими судами часто наголошується, що прецедентна практика ЄСПЛ виходить з того, що в аспекті доступності правосуддя та справедливого судового розгляду кожна держава вправі встановлювати правила судової процедури, в тому числі й процесуальні заборони і обмеження, зміст яких - не перетворити судовий процес у безладний рух *Осман проти Сполученого королівства* (1998) та *Круз проти Польщі* (2001) [80; 83].

Враховують суди також позицію ЄСПЛ у справі *Межнаріч проти Хорватії* (2005), відповідно до якої забезпечення безсторонності суду здійснюється шляхом усунення причин, які викликали занепокоєння. Забезпечуючи відсутність упередження, з метою усунення будь-якого прояву частковості, дії суду мають забезпечувати довіру, яку суди в демократичному суспільстві мають вселяти суспільству і, насамперед, сторонам процесу [84].

Слід відзначити, що у судових рішеннях касаційної інстанції звертається увага на те, що однією з основних гарантій права сторони на судовий захист є право оскарження судових рішень, а реалізація цього права здійснюється, зокрема, шляхом оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій.

Разом слід визнати, що згідно з практикою ЄСПЛ, у статті 6 Конвенції відсутня вимога до держав засновувати апеляційні або касаційні суди. Водночас, у разі якщо такі суди існують, гарантії, що містяться у вказаній статті, повинні відповідати також і забезпеченню ефективного доступу до цих судів (пункт 25 рішення у справі *Делькур проти Бельгії* (1970) та пункт 65 рішення у справі *Хоффманн проти Німеччини* (2001) [85].

При цьому, ЄСПЛ обґрунтовує тезу про те, що залишення скарги про перегляд судового рішення без розгляду у зв'язку з повторною неявкою в судові

засідання представника сторони в поєднанні з відсутністю заяви про розгляд справи за його відсутності, не є порушенням права на справедливий суд та не може вважатися обмеженням права доступу до суду [85].

Водночас, йдеться про визначення ЄСПЛ права на суд як такого, що не є абсолютним, тому таке право може піддаватись обмеженням, дозволеним за змістом, адже за своєю природою потребує регулювання з боку держави. Відтак, національні суди доходять висновку про те, що законні вимоги процесуального закону не є порушенням права на справедливий судовий захист та не може вважатися обмеженням права доступу до суду [85].

Слід зважати, що наведене вище тлумачення може розцінюватися сторонами як спотворення офіційної позиції ЄСПЛ. У такому разі визначальним для недопущення подальших порушень та поновлення прав відповідної сторони має бути негайне реагування у вигляді оскарження такого рішення з підстав порушення матеріальних або процесуальних норм, якщо таке, на думку скажника, має місце. Відтак, на загальнодержавному рівні наведена позиція до певної міри обґрунтовує запровадження певних процесуальних фільтрів для доступу до касаційного оскарження, про які вже йшлося вище [86, с.82].

Між тим, як наголошують М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник, прецедентна практика Європейського Суду з прав людини не вважає введення відповідних фільтрів обмеженням права на доступ до суду, оскільки такий доступ вже був реалізований при зверненні в суд першої та апеляційної інстанцій [87, с.534].

Варто, однак, підкреслити, що наявні у законодавстві України критерії таких обмежень недостатньо відповідають сучасним потребам українського суспільства в аспекті рівня правової захищеності та існування адекватних, доступних механізмів позасудового врегулювання спорів. Йдеться, зокрема, про неможливість належного судового захисту в суді касаційної інстанції порушених прав у цивільних справах, що виникають зі спорів щодо трудових та аліментних правовідносин. Права вказаних категорій позивачів зазнають значного обмеження, адже відповідні справи підпадають під категорію малозначних за чинним ЦПК України. За таких умов позивачі можуть бути позбавлені права на касаційне оскарження у разі ухвалення судами рішень, що

за раніше чинним процесуальним законодавством могли бути предметом касаційного перегляду.

Вказане, на наше переконання, матиме не лише одиничні наслідки у вигляді порушення прав окремих громадян, але й справить системний негативний вплив на загальнодержавний рівень відповідних порушень, адже відчуття об'єктивної безкарності, спонукатиме, роботодавців не до приведення своїх дій у відповідність до закону, забезпечення моральної та матеріальної сатисфакції для відповідних працівників, а до продовження вчинення типових порушень трудового законодавства. Зазначене, цілком зрозуміло, призводитиме до глобалізації порушень у найменш захищених правозастосовних сферах та дискредитуватиме діяльність як судової, так і виконавчої влади [86, с.82].

Так, ч. 9 ст. 19 ЦПК України встановлено, що для цілей останнього розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб вираховується станом на 1 січня календарного року, в якому подається відповідна заява або скарга, вчиняється процесуальна дія чи ухвалюється судові рішення.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» прожитковий мінімум на одну працездатну особу в розрахунку на місяць з 1 січня 2019 р. становить 1921 гривню. При цьому, ч.6 ст.19 ЦПК України передбачає, що малозначними справами є: 1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (на сьогодні – 192 100 грн.); 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (960 500 грн.). Водночас, слід наголосити, що вказані справи розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження.

На нашу думку, вказане є неприпустимим у контексті значного обсягу таких справ в Україні, а тому пріоритет у даному випадку має надаватися потребі максимальної охорони прав осіб, а не забезпеченню оптимального навантаження касаційного суду.

З огляду на наведене, потрібними, в сенсі збалансування доступу до

правосуддя, є кроки зі *зниження цінового цензу позову в частині визначення його малозначності* (до 50-ти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб) [86, с.83].

До того ж, з аналізу норм чинного ЦПК України вбачається відсутність достатніх та належних критеріїв віднесення судом справи до переліку малозначних, у разі, якщо ціна позову перевищує встановлений ценз (відповідно до ч. 6 ст. 19 ЦПК), але справа характеризується «незначною складністю». Тому, вважаємо, що використання у цьому випадку оціночних понять є помилковим для правозастосування та ставить під сумнів якість та ефективність останнього [86, с.83].

Отже, на сьогодні важливим завданням є внесення відповідних змін до ЦПК України, що мають максимально забезпечити реалізацію принципу юридичної визначеності, як складової верховенства права. У цьому питанні слід погодитися з І.О. Ізаровою, яка цілком слушно ставить під сумнів можливість узагалі поділяти справи на «значні» та «незначні» [88, с.18].

На сьогодні перелік критеріїв для визначення так званої малозначності справи встановлено ч. 3 ст. 274 ЦПК України, зокрема, до них віднесено ціну позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; наявність значного суспільного інтересу до справи; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження[28].

По-перше, окремі із запропонованих критеріїв, об'єктивно не відображають власне малозначності справи. Насамперед, йдеться про значення справи для сторін (яке підтверджується вже фактом звернення до суду, сплатою судового збору, авансового внесу та іншими обставинами), а також обсяг та характер доказів у справі (які, скоріше, можуть вважатися критеріями визначення складності справи, а не її малозначності). По-друге, даною статтею не вирішено основного питання, що впливає на віднесення справи до малозначних у разі достатньої, згідно вимог ЦПК України, ціни позову.

У цьому світлі, вбачається доречним зважати на напрацювання Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ [89]. Так, згадане зумовлює потребу *доповнення* вказаної статті пунктом, де містилися б такі критерії як *наявність обставин, що ускладнюють розгляд справи; час, необхідний для розгляду справи у розумні строки; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; необхідність проведення експертиз та їх складність, отримання висновків спеціалістів; необхідність допиту значної кількості свідків; місцезнаходження учасників та переважної більшості свідків; участь у справі іноземного елемента та необхідність з'ясування і застосування норм іноземного права* [86, с.84].

Оцінюючи характер процесу та його значення для заявника, слід враховувати також ступінь ризику для заявника, наприклад, якщо йдеться про справи, що потребують оперативного прийняття рішення; трудові справи; справи, що пов'язані зі станом здоров'я заявника; справи щодо опіки над дітьми тощо[89].

З огляду на викладене, правильним вбачається вживання терміну «малозначність» *винятково для майнових спорів*, де основним критерієм значущості справи виступає ціна позову [86, с.84].

У контексті наведеного, слід зауважити, що передбачена вітчизняним ЦПК можливість розгляду справ, що виникають з трудових спорів у порядку спрощеного провадження аналогічно має бути піддана належній оцінці з точки зору забезпечення заінтересованим особам права на справедливий суд, адже аналіз відповідних процесуальних норм свідчить про те, що на даний час вказана категорія справ підпадає під ризику, аналогічні для спорів, визнаних малозначними.

Подібне розуміння цього поняття відповідатиме підходам, визнаним у більшості розвинених держав світу. Так, у державах-членах ЄС сума малозначного позову становить 2000 EUR. Як виняток, у Франції – 10000 EUR. Тим часом, у Великобританії малозначними вважаються справи з ціною позову до 5000 GBR, а для позовів про захист честі та гідності – 1000. Натомість, у США максимальна сума малозначного позову встановлена у розмірі 15000 USD,

а в Канаді – 25000 CAD [90].

Досліджуючи дане питання, Штефан О.О. зазначає, що в ЄС діє Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу № 861/2007 від 11. 07. 2007 р., який визначив, що цей різновид справ є загальновизнаним та є альтернативою стандартному судовому процесу розгляду справ у країнах Співтовариства, де з 1 січня 2009 року діє процедура розгляду дрібних позовів – The European Small Claims Procedure, який, крім вказаної нами вище межі малозначності (ціни позову) у 2000 євро передбачає 4 типові форми, які застосовуються при подачі позову і відзиву на нього: форма А (позов), форма В (уточнення судом необхідних обставин), форма С (відзив відповідача) і форма Д (типова форма рішення) – тобто заінтересована особа в ЄС без звернення до адвоката заповнити типові форми з метою захисту своїх прав та інтересів у суді, тоді як в Україні навряд чи без адвоката така особа самотійно може реалізувати ті вимоги, які висуваються законодавцем у статті 175 ЦПК до позовної заяви[91, с.79-83]. З огляду на таке, ми погоджуємося з науковцем, який пропонує узгодити цивільне процесуальне законодавство із міжнародними стандартами саме в цій частині.

Разом з тим, коли йдеться про немайнові спори, наявні на сьогодні критерії їх «значущості» взагалі не відповідають вимогам забезпечення права сторін на справедливий суд. Зрозуміло, що це не сприяє належному здійсненню цивільного судочинства, а тим самим негативно впливає на стан довіри до судової системи, стан захищеності прав громадян, а також можливості підвищення показників результативності захисту порушених прав. Відтак, на нашу думку, *немайнові спори* має бути винесено за межі охоплення категорією малозначних. Такі міркування засновуються, передусім, на положеннях статті 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [32].

З урахуванням наведеного, віднесення на практиці справ щодо захисту особистих немайнових прав, до малозначних, є хибним та суперечить конституційним нормам, адже судовий захист більшості особистих немайнових

прав забезпечує реалізацію ключових положень Основного Закону.

Натомість, пропонується керуватися винятково критерієм складності справи, поділяючи останні на справи *незначного ступеня складності, складні справи, а також справи значного ступеня складності*. При вирішенні даного питання судом, основним критерієм, яким слід керуватися поряд зі складністю з матеріально правової та процесуальної точок зору, необхідно вважати *думку сторін*. Водночас, справи, що виникають зі *споживчих, трудових, сімейних, аліментних правовідносин, а також ті, що стосуються життя та здоров'я, захисту честі, гідності та ділової репутації*, на наш погляд, слід розглядати як *справи значного ступеня складності у будь-якому випадку*[86, с.84].

Те саме правило, з метою якнайповнішого забезпечення цивільних прав людини в Україні, має стосуватися також і *всіх цивільних позовів, що подані внаслідок вчинення кримінальних правопорушень*.

Слід зауважити, що державне бачення забезпечення права на справедливий суд до певної міри було висвітлено в Законі України від 12.02.2015 р. [92].

Так, у частині касаційного оскарження судових рішень, у тому числі в цивільному процесі, основну увагу акцентовано на строках оскарження, порядку допуску справи до провадження, а також порядку розгляду справи судом. На нашу думку, саме висловлені положення мають орієнтувати на адекватне сприйняття права на справедливий суд у контексті цивільної касації. Отже, у даному розрізі *право на справедливий суд розкривається на трьох рівнях*:

- 1 – справедливість строків касаційного оскарження;
- 2 – справедливість допуску до касаційного перегляду;
- 3 – справедливість здійснення судом касаційного перегляду.

З огляду на викладене, вчені-процесуалісти даремно під доступністю правосуддя розуміють не лише територіальну наближеність органів правосуддя до громадян, але й наявність прав і можливостей їх реалізації в частині до суду, ініціювання судового розгляду, а також наявність кореспондуючих обов'язків суб'єктів, які ведуть процес [93, с.1]. Н. Ю. Сакара, у свою чергу, визначає

доступність правосуддя як певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого та ефективного судового захисту, що конкретизується у необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодному зверненню будь-якої особи до суду[94, с.63]. Однак, попри доволі широке практичне застосування категорій справедливого судочинства практиками, зауважимо, що досі фахівцями у галузі цивільного процесу не було сформульовано специфічного визначення поняття права на справедливий суд у цивільному процесі, хоча з точки зору розвитку процесуальної доктрини таке визначення, безперечно, є необхідним.

На цій підставі вважаємо за доцільне запропонувати розуміти справедливий суд у цивільному процесі як визначений законом, забезпечений державою процесуальний механізм доступу до правосуддя, судового розгляду та ухвалення рішення, що базується на загальновизнаних принципах справедливого судочинства та реалізується судами з метою гарантування правосудності рішень у цивільних справах, якими забезпечується реалізація цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших прав особи, на умовах можливості апеляційного та касаційного оскарження судового рішення у випадках, визначених законом.

Зважаючи на викладене та на підставі аналізу цивільного процесуального законодавства України, видається за можливе дійти висновку про те, що право на касаційне оскарження у контексті справедливого судочинства уособлює собою вияв одного з основоположних прав людини і громадянина у сучасному цивілізованому суспільстві, оскільки з його виконанням забезпечується повнота здійснення громадянами усіх належних їй правових можливостей.

Поряд з цим, дослідження правозастосовної практики національних судів у частині розуміння та використання суддями основоположних категорій права на справедливий суд, дозволяє вести мову про досить вагомий вплив прецедентів ЄСПЛ на формування фахової позиції суддів з питань справедливого судочинства, у тому числі – під час касаційного перегляду.

Водночас, вбачається виправданим висновок про те, що як з точки зору теорії, так і в практичному аспекті, касаційне провадження у цивільному

процесі становить собою найвищу процесуальну гарантію дотримання права на справедливий суд та його принципів судами нижчих інстанцій, на чому у своїх рішеннях фактично наголошують і самі судді, а отже обґрунтовано може вважатися складовою права на справедливий суд.

1.4 Міжнародно-правові стандарти касаційного перегляду у цивільному судочинстві

Важливою складовою процесу удосконалення національного цивільного судочинства є врахування положень міжнародних стандартів судочинства, спрямованих на забезпечення процесуальних прав та гарантій учасників процесу[103, с.84].

Змінами до Конституції України та подальшою судово-процесуальною реформою 2016-2017 років запроваджено низку новел щодо порядку та особливостей касаційного перегляду судових рішень, окремі з яких зумовили виникнення серйозних фахових дискусій. Відтак, максимально об'єктивне з'ясування відповідності таких новел міжнародним стандартам судочинства є необхідним для подальшого розвитку як теорії, так і практики цивільного процесу, а також його належного законодавчого забезпечення.

Як слушно зазначає М.С. Шакар'ян, об'єктивними передумовами доступності правосуддя є: внутрішньоузгоджене процесуальне та пов'язане з ним матеріальне законодавство [95, с.62]. Вказана думка наочно та чітко вказує на виняткове значення якості процесуального законодавства.

Як слушно зазначає В.І. Бобрик, безумовним орієнтиром для системних зрушень в судовій реформі в Україні є європейські стандарти судочинства, які являють собою напрацьовані протягом тривалого часу й перевірені в правопорядках європейських країн базові міжнародні рекомендації щодо тих чи інших аспектів здійснення правосуддя [96, с. 22].

Відтак, у сучасних умовах розвитку цивільного процесу, зважаючи на інтеграцію України до європейської правової спільноти, вітчизняне процесуальне законодавство не може залишатися ізольованим від міжнародних вимог та функціонувати без урахування міжнародних стандартів судочинства. Тим більше, що саме застосування зазначених міжнародних стандартів в процесі удосконалення українського процесуального законодавства дозволить забезпечити необхідну якість останнього [103, с.84].

Відповідно до визначень, що містяться у тлумачних словниках, *стандарт* визначається як *єдина* типова форма організації, проведення, здійснення чого-

небудь [97, с. 644].

Слід відзначити, що для більшості міжнародних стандартів у галузі судочинства визначальним є їх рекомендаційний характер. Така специфіка, на нашу думку, обумовлена тим, що визначити єдино правильні та обов'язкові до виконання стандарти в умовах різноманітності типів та моделей правових систем, що склалися протягом тривалого часу, об'єктивно важко. Водночас, дана обставина спонукає держави до точкової екстраполяції відповідних положень міжнародних стандартів в національне законодавство та відкриває перед ними розширений спектр можливостей щодо імплементації таких норм [103, с. 85].

При цьому, на обґрунтовану думку Т.Г. Морщакової, термін «європейські стандарти» відображає швидше належність до *певного ціннісного вибору в цивілізаційному процесі*, який зумовлюється загальною історичною долею європейських країн, подібністю політичних, економічних і культурних передумов формування сучасних судових процедур[98, с. 215].

Тобто, європейські чи інші міжнародні стандарти судочинства є не стільки потенційною нормою чи правилом національного законодавства, скільки принципами, на підставі яких процесуальне законодавство конкретної країни було створено.

На переконання З. Б. Демічевої, європейські стандарти є комплексом договірних норм, які стосуються безпосередньої реалізації принципів і цілей організації, порушення яких передбачає міжнародно-правову відповідальність[99, с.50].

Натомість, Ю.Ю. Берестнєв виходить із різноманіття правових джерел, в яких фіксуються міжнародні стандарти, вказуючи на конвенції, хартії, міжнародні договори, рекомендації Комітету міністрів та Парламентської асамблеї Ради Європи, а також рішення ЄСПЛ[100, с.158].

Підтримуючи таке розширене тлумачення зовнішніх форм закріплення міжнародних стандартів, все ж вважаємо за необхідне наголосити перш за все на неодноманітному змісті та рівні обов'язковості таких стандартів, що безпосередньо впливає на їх теоретичне та практичне застосування.

З урахуванням цього, міжнародні стандарти у сфері касаційного перегляду судових рішень в цивільному процесі вбачаємо за можливе поділяти, насамперед, за критерієм змісту на: *основні та допоміжні (факультативні, другорядні)*. До основних слід відносити стандарти (положення), що містяться в конвенціях, міжнародних договорах, рішеннях ЄСПЛ, в свою чергу до допоміжних стандартів належать – положення рекомендаційних актів різних органів ООН, Ради Європи, ОБСЄ, що не отримали статусу міжнародного договору і т.п.

За критерієм *юридичної сили* міжнародні стандарти можуть бути диференційовані на ті, що: а) *обов'язкові* та б) *рекомендаційні (необов'язкові)*. До першої групи, на нашу думку, належать положення конвенцій та міжнародних договорів, тоді як до другої – інші рекомендаційні джерела. Інакше кажучи, йдеться про характер *впливу міжнародних стандартів на хід касаційного перегляду судових рішень*: якщо належні до першої групи *спрямовують хід* касаційного перегляду, то належні до другої лише *можуть спрямовувати хід* касаційного перегляду з певним ступенем ймовірності.

Важливо зважати на наявність застереження щодо запропонованої класифікації: у сфері касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі жодна норма, незалежно від своєї обов'язковості або рекомендаційного характеру, не може вважатися більш або менш вагомою, якщо йдеться про можливість її впливу на гарантування певних прав чи свобод учасників судового процесу. З іншого боку, саме джерело її закріплення покладає визначення специфіки застосування (та й, власне, вирішення питання про можливість такого застосування) на розсуд суду, а відтак – робить кожен зі стандартів більш або менш вираженим у правозастосуванні.

Д. Донеллі виділяє чотири групи стандартів у сфері прав людини: обов'язкові для виконання; стандарти, які дозволяють державам робити певні винятки, наприклад, при підписанні договорів із застереженнями; різного роду рекомендації, що не є обов'язковими; національні стандарти, які діють за відсутності міжнародних стандартів[101].

Варто погодитися з тим, що запропонована класифікація має під собою

ґрунтовні підстави, адже не обмежується винятково посиланням на міжнародні стандарти. Разом з тим, аналізуючи проблему сутності цивільної касації та й загалом цивільного судочинства в Україні, вважаємо слушною думку про важливість *примату міжнародних стандартів над національними*. Вказане пояснюється необхідністю забезпечення максимально об'єктивного підходу до оцінки якісних характеристик національного законодавства та стану його застосування.

На нашу думку, послуговуючись винятково певними національними стандартами судовій системі надто складно буде досягнути максимально можливого рівня своєї професійності та неупередженості, оскільки відсутнім у даному разі буде умовний «зовнішній рецензент» у вигляді загальновизнаних міжнародних стандартів.

Говорячи про міжнародні стандарти, які містять вимогу якості судових рішень, а також стосовно забезпечення доступності подання позовних заяв та належного проведення судових засідань (зокрема і щодо зловживання правами, і щодо здійснення спрощеного провадження), слід брати до уваги обов'язковість дотримання у кожному випадку вимог процесуальної форми, на винятковій важливості якої слушно наголошує К.В. Гусаров[102, с. 55].

Наведене свідчить про те, що дотримання процесуальної форми до певної міри убезпечує від порушення процесуальних прав, а у випадку вирішення питання про касаційне оскарження та касаційний перегляд – дещо спрощує можливість з'ясування аспекту законності оскаржуваного судового рішення. Вказане, відтак, уможливорює прикладну реалізацію міжнародних стандартів в умовах України, а отже – наближення вітчизняного цивільного судочинства до відповідної системи визнаних правових цінностей[103, с. 84-89].

На тлі досліджуваного питання, привертає увагу факт значної варіативності міжнародних стандартів касації у цивільному судочинстві, власне, як джерел права.

Перш за все, мається на увазі практично повна відсутність однозначних вказівок на необхідність застосування тих чи інших норм саме в рамках цього виду касації. Чіткіше про це йдеться лише у рішеннях ЄСПЛ, про які

згадувалося у попередньому підрозділі, де прямо вказується, що те чи інше порушення мало місце в межах здійснення відповідного виду судочинства, що орієнтує на недопущення подібних порушень у майбутньому.

За таких умов, перед державою та безпосередньо судами відкриваються доволі широкі можливості екстраполяції відповідних міжнародних стандартів на сферу цивільної касації, що дозволяє використати ті чи інші риси міжнародних стандартів в українському цивільному судочинстві, зокрема і на стадії касаційного перегляду.

Видається, що така можливість наділяє вітчизняне судове правозастосування унікальною здатністю до саморегуляції та «симптоматичного» застосування загальноприйнятих міжнародних стандартів у сфері цивільної касації, що за правильного підходу може значно підвищити його якість.

Що ж стосується гарантування відповідних норм у межах європейського правового простору, входження до якого наразі становить один з пріоритетних напрямків для України, то значну роль у цьому відношенні відіграла Хартія Європейського Союзу про основні права[104, с.130-131], підписана Європейським парламентом, Радою Європейського Союзу і Європейською комісією 7 грудня 2000 р., розширивши зміст доступності правосуддя.

Так, ст. 47 цієї Хартії передбачає, що кожна особа має право користуватися послугами адвоката, захисника і мати представника. Тим, хто не володіє достатніми коштами, надається юрисдикційна допомога тією мірою, якою ця допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до правосуддя.

Аналогічні положення знайшли своє закріплення й у ст. II-47 Договору про запровадження Конституції для Європи, яка також передбачала право на ефективні засоби захисту та справедливий судовий розгляд [103, с. 84-89]..

Заслужують на увагу і думки окремих дослідників щодо змістового наповнення право на справедливий суд. Так, засновники руху «Доступ до правосуддя» М. Каппеллетті та Б. Гарт вважали, що доступності правосуддя у цивільному судочинстві суддя можна досягти лише у випадку, коли для сторін

створюються умови повної «рівності знярядь», тобто кінцевий результат залежить тільки від юридичних чеснот позиції тієї чи іншої сторони у справі і не пов'язується з різницями, які є побічними[105, с. 10-20].

Вбачається, що на сьогодні даний аспект міжнародних стандартів щодо юридичної рівності учасників судового процесу достатньо чітко відображено чинною редакцією ЦПК України, однак зрозуміло також те, що рівень його практичної реалізації досі залишається не достатньо високим.

Поряд з викладеним, на практиці процесуалістами вказується на таку перешкоду у доступі до правосуддя, як недодержання строків розгляду цивільних справ та інші порушення, допущенні судами під час розгляду справ.

На сьогодні існує значна кількість міжнародних актів, які так чи інакше дозволяють проаналізувати норми ЦПК України у досліджуваному аспекті в напрямку їх вдосконалення.

Зокрема, п. 5.2 Європейської хартії про статус суддів 1998 р. встановлює, що державою гарантується відшкодування збитків за шкоду, заподіяну в результаті протиправної поведінки або незаконних дій судді під час виконання ним службових обов'язків. Відповідно ж до п. 5.3 цієї ж Хартії: «кожна особа повинна мати можливість оскаржити неправомірно винесене рішення у конкретній справі до незалежного органу без необхідності дотримання окремих формальностей» [103, с. 84-89].

Таким чином, необхідним, на нашу думку є встановлення правового механізму реагування на випадки коли суддя, наприклад, «помилково визначив справу малозначною», що завадило її касаційному перегляду. Сторона, чії права таким чином порушено, може звертатися до Вищої ради правосуддя з вимогою про притягнення такого судді до дисциплінарної відповідальності, однак подібне звернення поки що не передбачає механізму забезпечення касаційного перегляду судових рішень у справі, що є не менш важливим для учасника судового процесу ніж притягнення судді до дисциплінарної відповідальності [103, с. 84-89].

Водночас, на законодавчому рівні слід також чітко визначити дієві види санкцій, що можуть бути застосовані до судді в порядку його прагнення до

дисциплінарної відповідальності, у тому числі звільнення судді, що заохотить суддів до належного розгляду справи та зведе до мінімуму можливість недостатньо відповідального ставлення суддів до встановлення питання про малозначність справи.

Остання пропозиція, на нашу думку, не суперечитиме п. 26. (а) Монреальської універсальної декларації щодо незалежності правосуддя (1983), відповідно до якого скарга на адресу судді повинна оформлюватися швидко і справедливо за відповідною процедурою[106].

Підтверджує висловлене і зміст ст. 6 Загальної (Універсальної) хартії судді, що була ухвалена 17 листопада 1999 р. Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї (Тайвань), де засвідчено, що суддя має ефективно і старанно виконувати свої обов'язки без будь-яких невинуватених затримок[106].

Слід зазначити, що дане положення може бути визначальним у випадку розгляду малозначних справ, на який ЦПК України відведено 60-денний строк, адже з огляду на таке, у разі наявності можливості розгляду у більш короткі строки, затягування з боку судді є неприпустимим, а тому повинно мати наслідком дисциплінарну відповідальність такого судді [103, с. 84-89].

У досліджуваному контексті варто звернути увагу також на Рекомендації CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів), якою відображено один з аспектів діяльності касаційної інстанції. Так, згідно з п. 23 документу, вищі суди не повинні давати суддям вказівок щодо того, які рішення потрібно приймати в конкретних справах, за винятком попередньої ухвали або при вирішенні питання про обрання засобів правового захисту відповідно до закону[106]. Таким чином, норми українського ЦПК в цій частині узгоджуються з відповідним положеннями міжнародних актів.

Актуальним для українського правозастосування постає і бачення обов'язків судді, запропоноване цими Рекомендаціями. Головним чином, варто мати на увазі необхідність належної ретельності при розгляді справ у розумні

строків, чіткий виклад причин ухвалення рішень простою та зрозумілою мовою, а також забезпечення у разі невиконання таких обов'язків пропорційних санкцій для судді, що, на нашу думку, є особливо важливим саме у касаційному провадженні [103, с. 84-89].

Висновок №1(2001) Консультативної ради європейських суддів щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів вказує на корисності стандартів, які б визначали всі аспекти поведінки, результатом якої можуть стати будь-які дисциплінарні кроки[106]. Беручи вказане до уваги, на виконання даного висновку такі стандарти можуть бути розроблені і на національному рівні. Насамперед, це стосується процесуальних порушень, допущених у ході судового розгляду, які вплинули на реалізацію учасниками процесу своїх прав або виконання ними обов'язків та мали або могли мати будь-які несприятливі наслідки для них[103, с. 84-89].

Відповідно до Бангалорських принципів поведінки суддів (схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року), об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки у змісті винесеного рішення, але й в усіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття[106]. Особливого значення набуває подібна вимога в аспекті касаційного перегляду судових рішень, адже касаційним судом ухвалюється остаточне рішення в рамках національної судової системи.

Поряд з цим, вказані Принципи передбачають, що суддя підтримує порядок та дотримується етикету в ході всіх судових розглядів та поводить себе терпеливо, гідно та ввічливо стосовно сторін судового засідання, присяжних, свідків, адвокатів та інших осіб, з якими суддя спілкується в своїй офіційній якості. Суддя має вимагати такої ж поведінки від законних представників сторін, співробітників суду та інших осіб, що знаходяться під впливом судді, підпорядковані йому чи є під його наглядом[106].

Вказане положення якнайдоступніше пояснює необхідність встановлення процесуальної відповідальності для сторін, в тому числі – за зловживання процесуальними правами, передбачену ст. 44 ЦПК України. Однак, варто

пам'ятати і про неприпустимість будь-яких зловживань з боку суду у цій частині та необхідність належного ситуативного реагування суду на вказані порушення.

Досить доречними у світлі висловленого постають зауваження Д.Д. Луспеника, який слушно вказує на відсутність *детальної* регламентації питання зловживання процесуальними правами як на один із суттєвих недоліків цивільного процесуального законодавства[107].

Попри часткове вирішення даного питання нормами чинного ЦПК України, слід зауважити про недоліки та прогалини в такому регулюванні. Передусім, йдеться про відсутність чітко окресленої межі між добросовісною реалізацією своїх процесуальних прав та зловживанням ними з урахуванням оціночного характеру вказаної категорії.

З урахуванням наведеного, в сучасних умовах українського цивільного процесу можна погодитися з думкою науковців, які вважають зловживання правом юридичним парадоксом, так званою «платою за свободу»[107].

У цьому розумінні, необхідним є гармонізація українського законодавства з вимогами міжнародних стандартів та правовими реаліями сучасності, що, на жаль, не позбавлені такого негативного явища як зловживання процесуальними правами [103, с. 84-89].

Досить вагому роль для реалізації права на касаційне оскарження, як обов'язкової передумови касаційного перегляду, в тому числі – у цивільному судочинстві, відіграє норма п. 16 Основоположних принципів Консультативної ради європейських суддів від 17 листопада 2010 р., якою задекларовано простоту та доступність викладу судових рішень, їх обґрунтованість та публічність [106]. Треба зазначити, що саме виконання наведених рекомендацій є необхідним елементом забезпечення права особи на доступ до суду касаційної інстанції, адже не в останню чергу від якості викладу рішення залежить також якість змісту касаційної скарги. Водночас, якість викладу рішення касаційної інстанції може вплинути на подальший зміст скарги до ЄСПЛ [103, с. 84-89].

У свою чергу, В.М. Короленко зауважує, що, наприклад, положення Рекомендації № Р (95)5 значною мірою імплементовано до нового цивільного

процесуального кодексу, усі найсуттєвіші новели в частині апеляційного і касаційного проваджень мають джерелом європейські стандарти судочинства. Водночас залишились неімплементованими запровадження відмови в апеляційному перегляді рішення, яке допущене до негайного виконання, але не виконане апелянтом, рекомендацію щодо закріплення можливості часткового оскарження рішення із набранням законної сили в частині, що не оскаржується[108, с.46-52]. Не викликає сумніву, у світлі досліджуваного, обґрунтована необхідність забезпечення імплементації даного положення з метою гарантування розвитку касаційного перегляду в цивільному судочинстві України.

Поряд з цим, Київські Рекомендації ОБСЄ щодо незалежності судової системи в країнах Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії (Київ, 23-25 червня 2010 р.), декларують обов'язковість прозорості судових процесів, а «для того, щоб мати підтвердження поведінки суддів у залі суду, а також точні записи судового процесу, слухання справи повинні бути записаними на електронні носії, які забезпечують повне відтворення»[106]. Зважаючи на це, об'єктивною видається критика положень чинного ЦПК України, які до певної міри обмежують доступ громадськості до судових засідань, положення стосовно чого було б доречно переглянути. Зокрема, йдеться про положення, якими доступ громадськості може обмежуватися штучно, з посиланням нібито на відсутність вільного місця, що не має нічого спільного з правомірним обмеженням такого доступу, зважаючи на забезпечення прав сторін.

Поряд з окресленим, відповідно до Висновку № 11 КРЄС щодо якості судових рішень, існує базовий принцип, відповідно до якого оцінка якості кожного рішення повинна здійснюватися тільки через використання права оскарження, установленого законом[106]. Вказане, як про те вже частково йшлося раніше, дозволяє ствердно відповісти на питання про існування взаємовпливу між якістю судочинства, у тому числі – касаційного, та міжнародними стандартами у цій сфері.

У досліджуваному контексті цікавим для аналізу постає одне з положень

Рекомендації № R(95)11 КМРЄ державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах (прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 1995 р. на 543-ому засіданні заступників міністрів) з додатками. Так, текст акту в питанні оприлюднення судових рішень оперує категорією «правовий інтерес», що в розумінні його авторів означає створення рішенням правової норми, віддзеркалення напрямку правової практики[106]. Керуючись наведеним тлумаченням, можна відзначити, що такий інтерес фактично становлять всі рішення судів касаційної інстанції.

Разом з тим, за чинним ЦПК України вводиться нове поняття *виключної правової проблеми*, завдяки якому може здійснюватися поділ усіх спорів у цивільних справах на ті, що становлять таку проблему та ті, що її не становлять. Проте, недоречно стверджувати, що за своєю сутністю такі спори є «значними» або «малозначними»[103, с.87].

У частині запровадження судовою реформою електронного суду (судочинства), яке торкнулося і сфери цивільної юстиції, слід звернути увагу на те, що Рекомендація Res (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій (ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів) вже приділяла увагу даному питанню. Так, йшлося про можливість інформатизації сфери судочинства з метою його логічного спрощення, з акцентом на необхідність забезпечення безпеки [103, с. 84-89].

Разом з тим, ще на той час декларувалася можливість відкриття провадження за допомогою електронних засобів; можливість здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження в середовищі електронного документообігу; можливість одержувати відомості про хід справи шляхом доступу до судової інформаційної системи; можливість одержання інформації про результати провадження в електронній формі. Аналіз чинного процесуального законодавства дозволяє з упевненістю стверджувати про втілення даних рекомендацій на рівні вітчизняного судочинства[103, с. 84-89].

Зважаючи на вказане, а також враховуючи задекларований повний перехід на електронне судочинство в Україні, думається, що саме реалізація аспекту інформаційної безпеки потребує максимальних зусиль від держави, поряд із забезпеченням зручності функціоналу відповідного інтерфейсу.

Одним з ключових, на нашу думку, є Висновок №14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя та інформаційних технологій, прийнятий КРЕС на 12-ому пленарному засіданні (Страсбург, 7-9 листопада 2011 року). Так, ІТ-технології у судочинстві розцінюються як інструмент покращення адміністрування судочинства, полегшення доступу користувачів до судів та укріплення гарантій, встановлених ст. 6.

Разом з тим, у цьому Висновку констатувалась неприпустимість нехтування традиційними засобами доступу до суду та інформації, зважаючи на те, що не всі особи мають доступ до ІТ. Водночас, наголошувалось на тому, що застосування ІТ не повинно обмежити процесуальні права та гарантії, у тому числі – в разі виникнення технічних несправностей[103, с.87].

Ця проблема, на наше переконання, недостатньо якісно вирішена в чинному ЦПК України, а тому потребує більш детального врегулювання, принаймні, в сучасних умовах перехідного періоду. Висловлюємо переконання в доцільності забезпечення апаратом суду *дублювання основної інформації, що стосується справи, у паперовому вигляді*. Вказане, на нашу думку, здатне убезпечити сторони від порушення їхніх прав у випадку настання певних технічних проблем зі збереження чи передання інформації тощо[103, с. 84-89].

Водночас, Рекомендації цілком виправдано наголошують, що роль ІТ має бути обмеженою та проявлятися в заміщенні та спрощенні процесуальних дій, які ведуть до прийняття індивідуального рішення: ІТ не можуть замінити функції судді щодо заслуховування та зваження доказів у справі, щодо визначення відповідного законодавства та ухвалення рішення без будь-яких обмежень.

Те саме, на наше переконання, стосується і питання розгляду без участі сторін у спрощеному порядку (у зв'язку з чим, сьогодні важливо звести до

мінімуму перелік так званих малозначних справ, «спрощення» розгляду яких більше розраховано на розвантаження судової системи та здешевлення судового процесу, аніж на покращення стану забезпечення прав сторін) [103, с.87].

У цьому розумінні особливий наголос має зберігатися на тому, що в цивільному судочинстві, як найбільш вразливій сфері судочинства взагалі, так і в касації, як найвищій гарантії справедливого судочинства необхідно особливо пильнувати за доцільністю та безпекою будь-яких нових технологій.

Цікавою для аналізу в розрізі досліджуваної проблематики видається Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 14 травня 1981 р. на 68-ому засіданні). Так, документом встановлено ключові положення стосовно сплати судового збору з двома основними тезами: прийняття до провадження не має залежати від сплати стороною державі якоїсь грошової суми; в тій мірі, в якій судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити або скасувати; особливу увагу слід приділити питанню гонорарів адвокатів і експертів, у мірі, в якій вони стають перешкодою доступу до правосуддя [103, с. 87].

Вказане підтверджує недостатню виваженість національного законодавства у даній частині. Так, в ЦПК України встановлено повноваження суду щодо залишення заяви без руху, якщо відповідна сума судового збору не зарахована до спеціального фонду державного бюджету(ч.9 ст. 185) [28].

Не викликає сумнівів нагальна потреба усунення даної норми як такої, що суперечить міжнародним стандартам у сфері судочинства та відверто перешкоджає реалізації права на справедливий суд. Водночас, попри наведені висновки, ЦПК України фактично передбачено обов'язок сторони, не на користь якої винесено судові рішення, забезпечити відшкодування також і витрат протилежної сторони, в тому числі – на правничу допомогу (ст.141) [103,с.87]. На цьому тлі абсолютно необхідною видається якнайшвидша імплементація відповідних положень Рекомендації в українське законодавство, з метою недопущення подальшого порушення прав громадян[103, с. 87].

Важливою, з огляду на Рекомендацію № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради

Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення (прийнята Комітетом Міністрів 8 січня 1993 р. на 484-ому засіданні заступників міністрів), є належна диференціація розмірів судового збору, а також відмова від сплати такого збору при розгляді малозначних справ (перелік яких має бути зведений до мінімуму), судові витрати у яких доволі мізерні, а отже цілком можуть покриватися державою за рахунок скорочення видатків бюджету на неперіоритетні програми[103, с. 87].

Привертає увагу і Загальний коментар №32 до статті 14 Пакту про громадянські і політичні права щодо права на рівність перед судами і трибуналами і на справедливий судовий розгляд (Комітет з прав людини ООН, дев'яноста сесія, Женева, 9-27 липня 2007), яким встановлено необхідність забезпечення однакового доступу до суду[103, с.87], що, на жаль, не повною мірою реалізовано в Україні.

Крім того, показовою є і передбачена документом гарантія щодо права на майнову компенсацію особі у разі судової помилки. Загалом, дана концепція видається доволі перспективною для ефективного підвищення рівня якості судочинства та захисту прав людини в Україні. Слід підкреслити, що тягар доказування у такому випадку покладається на державу, що також можна вважати гідною гарантією для особи, чиї права в такий спосіб порушено [103, с. 87].

Поряд з наведеним, положення акту привертають увагу до важливості застосування системи санкцій для сторони, яка розпочинає відверто необґрунтоване провадження. Так, рішення пропонується ухвалювати у спрощеному порядку, водночас накладаючи на сторону штраф або ухвалюючи рішення про відшкодування збитків, завданих іншій стороні. На нашу думку, імплементація даного положення в українське цивільне процесуальне законодавство виглядає більш, ніж доречною та дозволить знизити кількість подібних проваджень [103, с. 87].

Варте уваги і положення документу, що уможливорює відмову від перерв у слуханнях або проведення засідання лише з короткими перервами, водночас передбачаючи активну позицію суду у веденні справи, виклику свідків

та слуханні свідчень. Думається, що дані можливості мусять бути розглянуті до імплементації і на рівні законодавства України, з метою оптимізації судового провадження у цивільній справі, особливо у касаційній інстанції [103, с. 87].

Рекомендація Res (2004) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо вдосконалення національних засобів правового захисту (ухвалено на 114-й сесії Комітету Міністрів від 12 травня 2004 р.) містить певну мінімальну вимогу щодо швидкості розгляду [103, с.87]. Перш за все, якщо термінів, встановлених для провадження у справі не дотримано або тривалість провадження вважається нерозумною, зацікавлена особа повинна наділятися можливістю подання клопотання про прискорення провадження, що є безумовно необхідним для цивільного процесу України [103, с. 87].

Разом з тим, зазначається про можливість встановлення процедури відшкодування за порушення розумного строку провадження, що триває або вже завершилося, наприклад, грошової компенсації. На нашу думку, таке положення так само сприяло б поліпшенню якості та швидкості судового розгляду у цивільних справах, а тому логічною є розробка відповідних змін до ЦПК України уже найближчим часом [103, с.87].

Не менш вагомою постає і Рекомендація № R (84) 5 в частині можливості запровадження у свої системи контролю за безпідставними апеляціями з тим, щоб забезпечити, що не завдається шкода швидкому розгляду обґрунтованих апеляцій [103, с.87]. Думається, що в частині касації доречно забезпечити реалізацію аналогічного принципу, але не лише обмеживши доступ до касації, але й розробивши систему співмірних такому зловживанню санкцій, що буде значно більш прийнятним в контексті забезпечення права на оскарження [103, с.87].

Особливо актуальним запровадження таких процесуальних механізмів видається, насамперед, з огляду на реалії українського судочинства в частині якості судових рішень, у тому числі – касаційної інстанції. Про існування низки системних недоліків у даному аспекті свідчить, перш за все, аналіз рішень, ухвалюваних касаційною інстанцією (про що детальніше йтиметься у відповідних підрозділах дисертаційного дослідження), а також висновки

Пленуму ВСУ про судові рішення у цивільній справі[108].

В останньому, зокрема, наголошується на специфіці критеріїв законності судових рішень: необхідності виконання судом усіх вимог цивільного судочинства, вирішення справи згідно з нормами матеріального права, за умов правильного їх тлумачення. Вказане, на наш погляд, чітко визначає орієнтири, що в результаті мають значення для вирішення питання про касаційне оскарження та касаційний перегляд.

Між тим, зазначена проблематика на сьогодні вже становить предмет науково-практичної дискусії. Так, Д.Д. Луспеник особливу увагу акцентує на дефекті неповноти судових актів, який, втім, не пов'язаний з помилковістю висновків суду щодо суті спору. Зокрема, вчений наголошує на можливості усунення такої неповноти лише судом, яким відповідне рішення було ухвалено, адже у протилежному разі суд вищої інстанції, на його думку, підмінятиме функції суду першої інстанції[109, с.57].

Слід, однак, зауважити, що вказану проблематику по суті не вирішено а ні на рівні міжнародних стандартів судочинства, а ні в українському законодавстві. На наше переконання, вказане чітко демонструє усю важливість ретельного, якісного та результативного розгляду цивільних справ на рівні першої інстанції з метою запобігання ухваленню недостатньо обґрунтованих судових рішень, які зрештою потребуватимуть оскарження на рівні апеляційної та касаційної інстанцій.

Привертають також увагу ключові положення Рекомендації Res (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб (ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів)[106].

Даний документ найбільш примітний чіткою структурованістю подачі декларованих ним цінностей. Серед цілей, про які йдеться в акті – швидкість правосуддя; якість правосуддя; посилення узгодженості ухвалюваних рішень; прозорість процедур: посилення відкритості й відповідальності щодо проходження справ, процедур, яких слід дотримуватися, та інших пов'язаних

з цим аспектів; забезпечення більшої відповідності й обґрунтованості рішень; забезпечення високого рівня непідкупності, чесності й справедливості при здійсненні юридичних і пов'язаних з ними управлінських процесів[106]. Пріоритетними серед наведених, з урахуванням особливої ролі Верховного Суду, як касаційної інстанції, для забезпечення діяльності сфери цивільної касації загалом виступають, *узгодженість ухвалюваних рішень, забезпечення обґрунтованості рішень; посилення відповідальності.*

На наше переконання, вказаним критеріям має бути надано належну оцінку як на рівні законодавчого забезпечення, шляхом розроблення відповідних положень у цивільному процесуальному законодавстві та законодавстві про судоустрій. Видається, що в такий спосіб вдасться виробити якісний загальнодержавний підхід до вирішення практичних питань, що виникають у зв'язку з функціонуванням касаційної інстанції.

Повертаючись до питання найближчих перспектив ІТ-розвитку сфери цивільного судочинства, варто взяти до уваги положення Рекомендації Res (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій (ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів)[106].

Зокрема, видається доцільним запровадження можливості контрольованого доступу суддів, пріоритетно – касаційної інстанції, до державних реєстрів, що на сьогодні функціонують в Україні, з метою оптимізації та пришвидшення розгляду ними судових проваджень. Особливо своєчасною така можливість видається у рамках здійснення провадження без участі сторін.

Цілком узгоджується така пропозиція і з нормами Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 28 лютого 1984 р. на 367-ому засіданні заступників міністрів), покликаної забезпечити гнучкість, оперативність та дотримання правових гарантій, наданих учасникам процесу. Перш за все, у

документі наголошується на потребі наділення суду повноваженнями вести провадження у більш ефективний спосіб. Водночас, йдеться про важливість активної ролі суду в забезпеченні швидкого здійснення провадження.

Поряд з наведеним, КМРС наголошує на доцільності наділення суду правом обмежувати кількість свідків у конкретній справі, якщо вона є завеликою. З аналізу норм ЦПК випливає, що така можливість хоч буквально і не передбачена в українському законодавстві, але закладена нормою, яка саме на розсуд суду покладає вирішення питання про заслуховування учасників процесу з питань, що стосуються провадження. Як видається, подібна норма виглядала б цілком доречною в окремих категоріях цивільних справ ще на етапі їх розгляду у першій інстанції, що могло б значно пришвидшити тривалість такого розгляду без суттєвого впливу на його результати.

Відтак, могло б ітися й про оптимізацію в подальшому здійснення сторонами права на касаційне оскарження та касаційний перегляд. Доволі цікавою в частині підходів до бачення касаційного перегляду у цивільних справах є Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах (прийнята Комітетом Міністрів 7 лютого 1995 р. на 528-ому засіданні заступників міністрів)[106].

Передусім, звертає на себе увагу розуміння так званого права на судовий контроль. Так, слушно стверджується про необхідність в існуванні можливості контролю за будь-яким рішенням суду нижчого рівня («суду першої інстанції») судом вищого рівня («судом другої інстанції»).

Екстраполяція даних вимог на досвід України дозволяє резюмувати, що в цій частині державою дотримано відповідні вимоги. Тим не менш, коли йдеться про обмеження у праві на касаційне оскарження в низці справ (перелік яких надавався нами попередньо), формально даний випадок хоч і підпадає під пункт вказаної Рекомендації про можливість встановлення винятків, втім, на наш погляд, не надає певності у цілковитому виконанні державою свого обов'язку щодо забезпечення права на оскарження. Відтак, наведене вкотре підкреслює виняткову вагомість існування цивільної касації для належного функціонування

цивільного судочинства, а водночас – вимагає від держави перегляду відповідних обмежувальних положень.

Разом з тим, цікавим для напрацювання позитивного вітчизняного досвіду постає положення ст. 4 Рекомендації. Останнє, присвячуючись заходам запобігання будь-яким зловживанням системою оскарження, утверджує необхідність вимагати від осіб, які оскаржують судові рішення, представлення на ранньому етапі обґрунтованих підстав їхніх скарг та зазначення очікуваних засобів правового захисту; дозволити суду відповідно до спрощеної процедури (наприклад, без сповіщення іншої сторони) відхиляти будь-які скарги, які видаються йому відверто необґрунтованими, нерозумними.

У таких випадках пропонується передбачити застосування належних санкцій, таких як штрафи. Наведене, на нашу думку, є таким, що могло б належним чином стимулювати громадян винятково до добросовісної реалізації своїх прав. З огляду на таке, вважаємо за необхідне *запровадити механізм накладення штрафних санкцій за подання завідомо необґрунтованих та не спрямованих на реальний захист прав апеляційних та касаційних скарг.*

У цій частині привертають увагу деякі позиції вчених-процесуалістів. Так, С.П. Штелик стверджує, що доступ до суду касаційної інстанції може зазнавати більших обмежень ніж до суду апеляційної інстанції, оскільки: 1) касаційна скарга є найбільш територіально віддаленою від особи; 2) звернення до суду касаційної інстанції зумовлене не лише виконанням формальних вимог щодо змісту касаційної скарги, а й попереднім розглядом справи у суді апеляційної інстанції[110, с.127].

Якщо з другим положенням можна погодитися в повному обсязі, то перше видається не надто коректним, адже йдеться, скоріше, про формальність існування обмеження, аніж про реальну перешкоду, тим більше – з урахуванням нових здобутків електронного судочинства.

З даного ж приводу Р.М. Мінченко зазначає, що акцент касаційної скарги має базуватися на найвагоміших фактах порушення права, що документально зафіксовані, та аргументах, на основі яких буде можливо скасувати чи змінити рішення чи ухвалу суду. На думку науковця, у касаційній скарзі необхідно

зазначати, які саме норми матеріального права застосовані чи які саме норми процесуального права порушені, у будь-якому разі виявлені недоліки і порушення при прийнятті рішень чи ухвал суду першої інстанції, переглянуті в апеляційному порядку, мають узгоджуватися з підставами для застосування судом касаційної інстанції своїх повноважень[111,с.431]. Саме викладене, на наш погляд, може попередити відхилення касаційної скарги як необґрунтованої.

У цьому ж контексті зосереджує на собі увагу положення, згідно з яким державам рекомендується запровадити вимогу суворого дотримання граничних термінів, наприклад, відносно обміну документами, та передбачити санкції за їх недотримання, наприклад, у виді штрафу, відхилення скарги чи відмови від розгляду питання, відносно якого діє граничний термін.

З аналізу норм ЦПК України випливає, що українським законодавцем переважно було сприйнято саме перший і найжорсткіший варіант, що на сьогодні не видається достатньо обґрунтованим. На наш погляд, штрафні санкції все ж мають бути винятковою санкцією та вживатися у досить обмеженій кількості випадків, оскільки так чи інакше перешкоджають неупередженому перебігу судового провадження.

Цікавим вбачається підхід Рекомендації до бажаної організації діяльності касаційної інстанції. Так, документ оперує категорією «справи, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону». З одного боку, вказане пояснює осучаснений підхід ЦПК України до переліку випадків, у яких допускається касаційний перегляд, а з іншого – істотно обмежує право на справедливий суд. Відтак, вести мову про однозначність переваг такого підходу видається надто завчасним і недостатньо обґрунтованим.

Відповідно ж до Висновку №9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права, вказується на те, що застосування кожною країною міжнародних та європейських стандартів залежить значною мірою від статусу таких стандартів у національному праві, зокрема відповідно до Конституції[106]. Слід

зауважити, що в цьому відношенні Основний Закон України цілком відкритий до сприйняття відповідних стандартів. Водночас, Україна, будучи членом Ради Європи, має орієнтуватися на рекомендації відповідних консультативно-дорадчих органів.

КРЄС, водночас, підкреслює бажаність того, щоб при підготовці нового законодавства законодавці зверталися до рекомендацій Ради Європи. Подібним чином судді при застосуванні законодавства повинні, наскільки це можливо, тлумачити його у спосіб, що відповідає міжнародним стандартам, навіть якщо вони встановлені так званим «м'яким правом». З даним положенням ми абсолютно погоджуємося[106].

Достатньо цікаві та показові індикатори реалізації на рівні держав основних світових цінностей у сфері судочинства, про які йшлося вище, було відображено у Контрольному переліку на тему сприяння правосуддя та судам, ухваленому КРЄС на 11-му пленарному засіданні (Страсбург, 2 – 3 липня 2008 р.)[106]. Слід зауважити, що відповіді принаймні на деякі із запропонованих питань дозволяють без зайвих зусиль визначити здобутки та прогалини у процесуальному та судоустрійному законодавстві.

Так, найбільшу нашу увагу в контексті цього дослідження привернули питання, що стосуються:

1. Можливості сторін на законних підставах клопотати про пріоритетний розгляд справи;

2. Вжиття або невжиття на рівні судової системи заходів для пришвидшення розгляду справ у разі затримки та для зменшення кількості справ, розгляд яких затримується;

3. Можливості сторін проводити переговори з судом щодо часових рамок провадження.

Враховуючи той факт, що відповіді на кожне із запропонованих запитань на рівні українського цивільного судочинства на сьогодні, на жаль, не є ствердними, очевидно є необхідність негайного виправлення вказаних прогалин на законодавчому рівні, шляхом встановлення відповідних можливостей для сторін судового провадження та передбачення системи

заходів, які в обов'язковому порядку вживаються апаратом суду з метою прискорення розгляду справ. У даному випадку слід передбачити, що відповідне клопотання може подаватися сторонами на будь-якій стадії провадження та розглядатися за загальним правилом.

Таким чином, можна резюмувати, що у нормах чинного ЦПК України акумульовано переважну більшість рекомендацій міжнародних інституцій стосовно необхідного змістового наповнення процедури касаційного перегляду. Насамперед, вказаним рекомендаціям підпорядковано законодавче вирішення питань доступу до правосуддя у касаційній інстанції, запровадження надбань електронного судочинства, разом з тим, не надає певності у дотриманні міжнародних стандартів окреслений законодавчо шлях вирішення питань, пов'язаних зі стягненням судового збору, розглядом так званих «малозначних справ».

Тому на сьогодні не може йтися про цілковиту відповідність українського цивільного процесу міжнародним стандартам у сфері судочинства. Разом з тим, доволі значними є перспективи подальшої імплементації відповідних норм у цивільне процесуальне законодавство.

Зорієнтованість держав на імплементацію провідних міжнародних стандартів та вимог є ключовим показником ефективності їх діяльності на рівні вдосконалення норм національного законодавства. У контексті цивільного процесу готовність до оцінки необхідності використання таких стандартів означає спрямованість держави на утвердження людини, як найвищої соціальної цінності, на забезпечення прав якої скеровано основні зусилля державних інститутів. Водночас, усвідомлення необхідності вдосконалення механізмів касаційного оскарження у цивільному процесі свідчить про важливість досягнення реальних позитивних результатів у судовому захисті цивільних прав[103, с.88].

Враховуючи окреслене, внесення обґрунтованих вище змін до цивільного процесуального законодавства України здатне забезпечити підвищення якісних показників діяльності держави в обох з означених напрямків, а в результаті – гарантувати кожному громадянину право на справедливий суд [103,с.89].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Дослідження історії розвитку українського цивільного судочинства, у тому числі – шляху становлення касаційного перегляду, як окремої факультативної стадії процесу, дає змогу виокремити наступні періоди розвитку інституту касаційного перегляду у цивільному процесі в Україні з 1991 року за критерієм нормативного забезпечення:

– *Пострадянський період* (застосування ЦПК 1963 року)

1 етап – з 1991 по 1996 рік;

2 етап – з 1996 по 2001 рік;

– *Перехідний період* (період узгодження ЦПК з Конституцією України)

3 етап – з 2001 по 2004 рік;

– *Постперехідний період* (період оновлення цивільного процесуального законодавства)

4 етап – з 2004 по 2014 рік;

– *Новий період* (період активного приведення національного цивільного процесуального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів судочинства)

5 етап – з 2014 по 15.12.2017 рік;

– *Новітній період* (оновлення цивільного процесуального законодавства, відповідно до вимог міжнародних стандартів судочинства)

6 етап – з 15.12.2017 року до сьогодні.

2. Розвиток інституту касації у цивільному судочинстві зумовлений як впливом судової реформи, так і міжнародними вимогами щодо забезпечення права на справедливий суд, у тому числі в частині забезпечення права на перегляд судових рішень. При цьому зрозуміло, що касаційне провадження в цивільному судочинстві є складником системи оскарження судових рішень, що покликано забезпечувати належний рівень реалізації права на судовий захист.

3. Касаційний перегляд можна визначити як постапеляційну процесуальну форму перегляду судових рішень, обумовлену їх оскарженням сторонами, що здійснюється судом касаційної інстанції у встановленому законом порядку та строки.

4. Касаційний *перегляд*, у зв'язку з поняттям *касаційного провадження*, можна кваліфікувати як логічно відокремлену структурну одиницю, якою доцільно позначати власне процесуальну діяльність касаційного суду. При цьому касаційний *перегляд* до того ж виступає самостійним елементом стадії *касаційного провадження*, тобто – підстадією, яка характеризується власним специфічним змістом та межами, а також на законодавчому рівні може ототожнюватися із суміжною категорією *касаційного розгляду*.

5. Поняття *касаційне оскарження*, *касаційний перегляд*, *касаційний розгляд* та *касаційне провадження* є нетотожними й водночас є такими, що разом уособлюють процесуальну діяльність суду: 1) спрямовану на *розгляд* касаційної *скарги*; 2) спрямовану на *перегляд* судового *рішення* апеляційної інстанції.

Сутність касаційного оскарження обмежується *досягненням сприятливого для скажника результату в частині відновлення порушених, на його думку, прав та свобод*, а зміст – фактами подання особою касаційної *скарги* до суду відповідної інстанції та здійсненням відповідних дій з метою представлення правової позиції, то сутність *касаційного перегляду* полягає в тому, аби за допомогою визначених законом процесуальних засобів встановити наявність підстав касаційного оскарження, обґрунтованість касаційної *скарги*, забезпечити розгляд останньої та ухвалення за його результатами правосудного рішення[40, с.58-60]. У цьому контексті стає зрозумілим, що ототожнення понять *касаційного розгляду* та *касаційного перегляду* у цілому (з теоретичної точки зору) можна вважати дещо помилковим.

6. Основним **завданням** касаційного перегляду є перевірка судових рішень з позиції їх законності, шляхом здійснення ефективного касаційного судового правозастосування в порядку та межах, визначених законом.

7. **Мета** касаційного перегляду - постапеляційний захист та поновлення порушених прав сторін, спрямований на забезпечення дотримання основних засад цивільного процесу у конкретній справі, що реалізується шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та(або) процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій.

8. Під **касаційним провадженням** слід розуміти процедурно-процесуальну діяльність суду касаційної інстанції, що здійснюється в передбаченому законом порядку та способом, шляхом перевірки рішень судів нижчих інстанцій на предмет наявності порушень матеріального та процесуального права, виявлення та усунення таких порушень з метою захисту та поновлення прав сторін.

9. *Право на справедливий суд розкривається на трьох рівнях: справедливість строків касаційного оскарження; справедливість допуску до касаційного перегляду; справедливість здійснення судом касаційного перегляду.*

На цій підставі вважаємо за доцільне запропонувати розуміти справедливий суд у цивільному процесі як визначений законом, забезпечений державою процесуальний механізм доступу до правосуддя, судового розгляду та ухвалення рішення, що базується на загальновизнаних принципах справедливого судочинства та реалізується судами з метою гарантування правосудності рішень у цивільних справах, якими забезпечується реалізація цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших прав особи, на умовах можливості апеляційного та касаційного оскарження судового рішення у випадках, визначених законом.

2. ПРОЦЕДУРА КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

2.1 Здійснення права на касаційне оскарження та відкриття касаційного провадження

І.Е. Берестова слушно акцентує на тому, що одним із проявів диспозитивності в цивільному процесі є можливість особи на власний розсуд розпоряджатися процесуальними засобами захисту власного права[112,с.192].

Як вже зазначалось у підрозділі 1.3 цієї роботи, право на касаційне оскарження становить собою невід'ємну складову права на справедливий суд. Водночас, з процесуальної точки зору, відкриття касаційного провадження може розцінюватися як передумова реалізації такого права. Зазначене пояснюється тим, що подання касаційної скарги в установленому законом порядку, хоч і є необхідним для касаційного оскарження, однак не гарантує факту відкриття касаційного провадження.

Як слушно зазначають деякі автори, процесуальна діяльність суду на стадії відкриття провадження у справі має важливе значення для реалізації самого права на судовий захист та забезпечення виконання завдань та мети цивільного судочинства, оскільки саме на цій стадії вирішується питання про наявність умов, з якими закон пов'язує можливість розгляду судом конкретної цивільної справи[113].

З огляду на зміст норм ЦПК України, що регламентують порядок касаційного оскарження та касаційного перегляду, видається, що право на таке *оскарження* слід вважати реалізованим з моменту відкриття касаційного провадження.

На нашу думку, вказаний варіант найбільш об'єктивно відображає зміст касаційного оскарження, про який йшлося у підрозділі 1.2. цієї роботи, оскільки в даному випадку право на касаційне оскарження охоплюється правом на касаційний перегляд, а тому, наприклад, у разі допущення певних процесуальних порушень після відкриття касаційного провадження доречніше буде вести мову швидше про порушення права на касаційний перегляд, а не на

касаційне оскарження, адже останнє вже реалізовано скажником [114, с. 133]. У цьому ж контексті стає зрозумілим, що право на відкриття касаційного провадження є найменш тривалим у часі, адже воно, на відміну від права на касаційне оскарження, не є продовжуваним та може вважатися реалізованим вже з моменту постановлення суддею відповідної ухвали [114, с. 133].

Водночас, *моментом відкриття касаційного провадження* слід вважати момент постановлення відповідної ухвали суддею-доповідачем, оскільки саме з нього розпочинається здійснення процесуальних дій, спрямованих на касаційний перегляд [114, с.133]. До прикладу, може йтися про витребування цивільної справи з суду першої інстанції, а також про направлення учасникам справи копій касаційної скарги та доданих до неї документів, роз'яснення права на подання відзиву на касаційну скаргу та встановлення граничного строку на вчинення відповідних дій [115].

Водночас, згідно з нормами ЦПК України, момент подання касаційної скарги, її реєстрації судом та момент відкриття провадження в більшості випадків не збігаються у часі. Вказане пояснюється тим, що процесуальним законом не передбачено «автоматичного» відкриття касаційного провадження, натомість існує можливість залишення заяви без руху або відмови у відкритті такого провадження [114, с. 133].

Зазначене покладає на касаційний суд обов'язок щодо аналізу скарги на предмет її обґрунтованості та ухвалення законного з процесуальної точки зору рішення. У протилежному випадку, логічним наслідком відмови у відкритті касаційного провадження слугуватиме реалізація скажником свого конституційного права, передбаченого ст. 55 Основного Закону, а саме на звернення до ЄСПЛ, та, у разі виявлення необґрунтованості позиції суду касаційної інстанції – ухвалення ЄСПЛ рішення на користь заявника, як це мало місце у результаті розгляду справи «Буланов та Купчик проти України» 2011 року.

Слід зауважити, що поряд з визнанням порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ, окрім іншого, в цій справі постановив виплату 2000 євро моральної компенсації заявникам, а також

вказав, що в результаті відповідної відмови Верховного Суду заявників було не лише позбавлено права на доступ до правосуддя, але й поставлено під сумнів авторитет судової влади [116].

У ч. 1 ст. 389 ЦПК України встановлено вичерпний перелік рішень, що підлягають касаційному оскарженню. До них належать:

1) рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанову суду апеляційної інстанції, крім судових рішень, визначених у частині третій цієї статті;

2) ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 3, 6-8, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 частини першої статті 353 ЦПК, після їх перегляду в апеляційному порядку;

3) ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали [28].

Містить чинний ЦПК України і перелік судових рішень, що *не* підлягають касаційному оскарженню.

У досліджуваному контексті, привертає увагу й ч. 4 ст. 389 ЦПК України, якою досить детально врегульовано порядок подання касаційної скарги особою, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки[28]. Йдеться, насамперед, про встановлення наступних *обов'язкових процесуальних умов*:

1) виникнення права на касаційне оскарження винятково після перегляду рішення в апеляційному порядку за апеляційною скаргою *цієї ж особи*;

2) подання вказаною особою касаційної скарги з наділенням її

процесуальними правами і покладенням процесуальних обов'язків учасника справи.

Як видається, вказані обмеження, поряд з окресленими у попередніх підрозділах цієї роботи, є нічим іншим, як процесуальними фільтрами, спрямованими на «відсіювання» певного виду касаційних скарг. Водночас, на відміну від інших процесуальних фільтрів, останні навряд чи коректно називати такими, що можуть обмежувати право на доступ до правосуддя та право на справедливий суд, оскільки у даному разі йдеться про процесуальні норми, які мають на меті недопущення хаотичного розгляду правової проблеми, що детермінувала первісне звернення до суду[114, с. 134]. З таких міркувань, логічними та виправданими постають обидві наведені вимоги, адже непослідовним та помилковим було б надання права на перегляд у касаційному порядку судових рішень без наявності рішення апеляційної інстанції, так і перегляд без наявності відповідної скарги [114, с.134].

В умовах набуття чинності новою редакцією ЦПК України, важливу роль для відкриття касаційного провадження відіграє дотримання вимог до *форми* та *змісту* касаційної скарги.

Так, стаття 392 ЦПК України встановлює *формальні вимоги* до касаційної скарги, як-от її письмова форма, вказівка на дату отримання копії судового рішення суду апеляційної інстанції, що оскаржується тощо[28]. Натомість, змістовні вимоги стосуються обґрунтованості змісту скарги в аспекті вказівки на ті норми закону, що були порушені судами.

Слід визначити, що дотримання і формальних і змістовних вимог рівнозначно впливають на ухвалення касаційним судом рішення про відкриття касаційного провадження. При цьому, можна стверджувати, що дотримання наведених вимог є *процесуальною передумовою* відкриття касаційного провадження [114, с.134].

Разом з тим, Н.Г. Колядіна щодо передумов права на пред'явлення позову загалом зазначає, що це – визначені в процесуальному законі позитивні та негативні обставини, наявності яких достатньо для виникнення у певної особи процесуального права на пред'явлення позову у конкретній справі [117, с.84].

Аналогічним чином, на нашу думку, можна позначити і розуміння передумов здійснення права на касаційне оскарження.

Доречним у контексті висловленого видається і коментар І.О. Ізарової щодо права на оскарження судових рішень як важеля, яким забезпечується здійснення права на судовий захист і справедливе та неупереджене правосуддя [118, с.71-74].

Поряд з наведеним, статтею 397 ЦПК України передбачено можливість приєднання до касаційної скарги. Так, процесуальний закон встановлює таке право для учасників справи, які виступали на стороні особи, якою касаційну скаргу було подано. При цьому, до касаційної скарги мають право приєднатися особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Відповідна заява має подаватися до початку розгляду справи в суді касаційної інстанції з долученням документу про сплату судового збору та доказів надсилання копії заяви іншим учасникам справи[28].

Слід згадати про звичайне розуміння явищ «приєднуватися, приєднатися», які тлумачаться як «з'являтися на додаток до чого-небудь; переходити на чийсь бік у своїх думках, переконаннях, діях, виявляти свою згоду з ким-, чим-небудь»[119, с.931]. Внаслідок цього поняття приєднання до касаційної скарги, на нашу думку, може визначатися як *юридичний акт, що засвідчує підтримання особою, питання про права якої попередньо було вирішено судом нижчої інстанції, вимог, пред'явлених у касаційній скарзі, з метою відстоювання власного юридичного інтересу, внаслідок чого вона наділяється відповідними правами та обов'язками.*

Принагідно зауважимо, що певну специфіку даний інститут має у випадку, коли йдеться про висловлення наміру щодо відмови від касаційної скарги основного скаржника. Відповідно до ч. 4 ст. 398 ЦПК України, у разі відмови від касаційної скарги суд, за відсутності заперечень інших осіб, які приєдналися до касаційної скарги, постановляє ухвалу про закриття касаційного провадження[28]. З аналізу даного положення вбачається істотний вплив таких осіб на подальшу «процесуальну долю» касаційної скарги,

оскільки суд враховує їхню волю, зважаючи на наявність або відсутність заперечень відповідних осіб.

Вочевидь, саме з урахуванням значної процесуальної складності відповідної правової ситуації ЦПК України на сьогодні не надає можливості реалізації права на відмову від касаційної скарги окремо первісному скаржнику, оскільки, подана безпосередньо від його імені, така скарга уможливила участь у справі співкасаторів.

З одного боку, таке обмеження видається логічним з позиції правової природи касаційної скарги, що так чи інакше зумовлює настання для учасників провадження певних взаємних прав та обов'язків. У цьому ж контексті не вбачається можливою цілком самостійна участь в процесі співкасаторів, які *приєдналися* до відповідної скарги, а *не ініціювали* її подання персонально. Попри це, не можна ігнорувати і реального обмеження прав скаржника, який з тих чи інших обставин бажає відмовитися від раніше поданої скарги.

Незважаючи на ймовірне ускладнення цивільного процесу, доречним вбачається запровадження можливості заміни сторони касаційного провадження в окресленому випадку.

Тобто, внаслідок повідомлення первісним касатором про намір відмовитися від касаційної скарги, касаційному суду надавалося б повноваження своєю ухвалою вирішувати питання про процесуальне правонаступництво на користь осіб, які приєдналися до касаційної скарги. За таких умов, на нашу думку, було б максимально забезпечено права як первісного касатора, так і співкасаторів. Водночас, питання, наприклад, розподілу судових витрат у такій справі, доцільно було б вирішувати за загальним правилом, встановленим ЦПК України.

Повертаючись до розгляду питання про наслідки розгляду суддею-доповідачем касаційної скарги, зазначимо, що, як впливає зі змісту ст.ст. 393, 394 ЦПК України, з огляду на факт дотримання(недотримання) наведених вимог та такої скарги, судом може ухвалюватися одне з наступних рішень:

1. Про залишення касаційної скарги без руху;
2. Про повернення касаційної скарги;

3. Про відмову у відкритті касаційного провадження;

4. Про відкриття касаційного провадження.

Підставами залишення касаційної скарги без руху виступають:

- порушення формальних та змістових вимог, визначених ст. 392 ЦПК;
- подання після спливу строків касаційного оскарження (у разі, якщо особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, наведені нею у заяві, визнані неповажними)[28].

Тут слід зауважити, що чинний ЦПК України в останньому випадку надає 10-денний строк (що обчислюється з моменту вручення відповідної ухвали) для звернення з заявою про поновлення строку та наведенням відповідних підстав. Відмова ж у відкритті касаційного провадження у даному випадку може мати місце винятково за умови неподання особою відповідної заяви або ж визнання неповажними підстав, наведених у такій заяві.

На нашу думку, таке положення ЦПК України цілком може вважатися *однією з процесуальних гарантій* здійснення права на касаційне оскарження та відкриття касаційного провадження, оскільки державою в особі касаційної інстанції особі надається додаткова можливість усунення зі скарги підстав для відмови у відкритті провадження. Слушною, у наведеному питанні, видається теза О.В. Рожнова про те, що залишення касаційної скарги без руху становить собою певну «процесуальну пільгу» для скажника[120,с.197].

Натомість, іншими *підставами для повернення* касаційної скарги є:

- подання скарги особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписаної, підписаної особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;
- подання скарги в інший спосіб, ніж до суду касаційної інстанції;
- відкликання скарги до постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження;
- відсутність викладу у скарзі підстав, визначених ЦПК України для касаційного оскарження[28].

З наведених вище вимог до касаційної скарги впливають *підстави для відмови у відкритті касаційного провадження*, серед яких слід виділити

наступні:

- касаційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає касаційному оскарженню;
- наявність ухвали про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від поданої раніше касаційної скарги на це саме судові рішення;
- наявність постанови про залишення касаційної скарги цієї особи без задоволення або ухвала про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме судові рішення;
- скаргником в строк, визначений судом, не подано заяву про поновлення строку на касаційне оскарження або наведені підстави для поновлення строку на касаційне оскарження, визнані судом неповажними;
- необґрунтованість касаційної скарги[28].

Певні особливості відмови у відкритті касаційного провадження виникають у зв'язку з більш ніж однорічним пропуском строку оскарження, що обраховується з дня складення судового рішення апеляційної інстанції.

Разом з тим, ЦПК України передбачає і винятки з даного правила. Так, йдеться про пропуск строків внаслідок виникнення обставин непереборної сили та подання касаційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки.

На нашу думку, існування *таких винятків* також слід вважати *гарантією* здійснення права на касаційне оскарження за рахунок факультативного характеру додаткових можливостей, наданих державою скаргнику[114,с.135].

Деяка специфіка притаманна і порядку відмови у відкритті касаційного провадження за результатами розгляду касаційної скарги на ухвалу або скарги на рішення апеляційної інстанції у так званих «малозначних справах». Йдеться, зокрема, про можливість визнання скарги необґрунтованою у разі, якщо Верховний Суд вже викладав в своїй постанові висновок щодо питання правильного застосування норми права, порушеного в касаційній скарзі, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення у відповідності з таким

висновком; або правильне застосування норми права є очевидним і не викликає розумних сумнівів щодо її застосування чи тлумачення[28].

Водночас, Суд відмовляє у відкритті касаційного провадження з перегляду ухвали про повернення заяви позивачеві (заявникові), про розгляд скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця, якщо рішення касаційного суду за наслідками розгляду такої скарги не має значення для формування єдиної правозастосовної практики[28].

На наше переконання, наведені вище підстави відмови у відкритті касаційного провадження не відповідають вимозі юридичної визначеності, яка є вирішальною у визначенні факту порушення державою прав заявника ЄСПЛ, водночас обмежуючи право особи на касаційне оскарження. Оскільки дане питання вже частково розглядалося у попередніх підрозділах, зауважимо лиш, що визначальним орієнтиром для вирішення питання про відкриття касаційного провадження має бути скоріше обґрунтоване у скарзі порушення норм матеріального чи процесуального права, аніж значення для правозастосовної практики.

Тим не менш, навіть в умовах застосування на практиці вказаних процесуальних фільтрів важливим аспектом виступає забезпечення однозначності тлумачення останніх. Так, наведеними нормами ЦПК України безпосередньо не передбачено необхідності відкриття касаційного провадження у випадку відсутності постанови Верховного Суду про правильне застосування певної норми права та факту перегляду апеляційною інстанцією відповідного рішення у зв'язку з цим. Попри це, така необхідність логічно впливає зі змісту наведеної вище норми.

Отже, доводиться констатувати, що на сьогодні в цій частині залишається простір для додаткового тлумачення відповідних процесуальних норм, тоді як більш послідовним у світлі загальної стилістики викладу таких норм видається включення відповідної підстави до загального переліку підстав для відкриття касаційного провадження, поданого законодавцем у статті 394 ЦПК України[28].

З подальшого аналізу статті 394 ЦПК України вбачається, що

встановлення десятиденного строку для вирішення суддею-доповідачем питання про залишення заяви без руху та повернення касаційної скарги, аналогічно з попередньо наведеними, можна вважати гарантією здійснення права на касаційне оскарження, адже вказаний строк є коротким, а отже відсутні об'єктивні підстави для того, щоб стверджувати про встановлення такого строку як способу затягування процесу оскарження. Натомість, вважаємо, що такий строк є достатнім і для усунення недоліків, на які суд вказує в ухвалі про залишення заяви без руху.

При цьому, своєрідною *гарантією* права на оскарження судового рішення загалом виступає і *надання скаржнику копії ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження*, зважаючи на те, що поряд з іншими наявними у такої особи процесуальними документами (рішеннями нижчих судових інстанцій, доказами існування порушень, допущених ними при розгляді тощо та іншими матеріалами, долученими до касаційної скарги), дана ухвала може надаватися скаржником у разі оскарження вказаного рішення до ЄСПЛ. Поряд з наведеним, основною і, по суті, єдиною *підставою для відкриття касаційного провадження*, можна вважати *визнання касаційної скарги обґрунтованою* [114, с.135].

Цікаво, що, судячи зі змісту вище вказаної статті ЦПК України, процесуальний закон «виходить з протилежного», передбачаючи, що ухвала про відкриття касаційного провадження постановляється у разі відсутності підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги чи відмови у відкритті касаційного провадження. На нашу думку, наведена норма ЦПК України, все ж вимагає від судді-доповідача «визнання касаційної скарги обґрунтованою», таке додаткове офіційне роз'яснення не є зайвим, оскільки навіть суб'єкту оскарження дозволяє здійснити «експрес-оцінювання» того-таки рішення про відмову у відкритті касаційного провадження на предмет його законності та обґрунтованості.

З урахуванням викладеного, доречно зауважити, що відмова у відкритті касаційного провадження може тлумачитися як обґрунтована (існують законні підстави для неї), так необґрунтована (відсутні законні підстави, попри це судом

ухвалено відповідне рішення про відмову).

Слід, водночас, підкреслити, що випадки необґрунтованості відмови у відкритті касаційного провадження набувають особливого значення у контексті порушення права на доступ до правосуддя та права на справедливий суд, зважаючи на відсутність можливості оскарження відповідної ухвали. З огляду на вказане, вирішальною є ефективність механізму притягнення до відповідальності відповідного судді, а також – забезпечення належного відшкодування для скажника, якого неправомірно було позбавлено права на доступ до правосуддя.

При цьому, ч. 6 досліджуваної статті висувається іще одна важлива вимога до змісту ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження у вигляді обов'язку суду вказати у такій ухвалі *мотиви, з яких суд дійшов висновку про відсутність підстав для відкриття касаційного провадження*.

Однак, як зазначає О.О. Кот, принцип розумності у праві полягає в тому, що закони і рішення суду повинні бути розумними, тобто логічними, правильними, зваженими, точно відповідними існуючим у суспільстві інтересам та рівню правосвідомості[121].

При цьому погоджуємось з тим, що у недостатньо вмотивованому рішенні є ознаки свавілля (зловживання), якщо суд до того обґрунтував його довільними аргументами, які не мають під собою легітимної (правової) основи[122, с.15].

Суд, мотивуючи рішення у справі, повинен давати відповідь на кожен важливий, доречний і вирішальний аргумент сторони. Замовчування, ігнорування таких аргументів, відсутність відповіді на них може мати ознаки свавільного судової рішення, оскільки в очах такої сторони суд діє упереджено до неї, намагаючись уникнути аргументів, які можуть спростувати висновки суду[122, с.16]. Якщо один і той самий суд у різних справах, але за однакових обставин, ухвалює протилежні за змістом рішення, то це може свідчити про свавільне вирішення щонайменше однієї зі справ, окрім випадків, якщо підставою для зміни позиції суду не стала зміна судової практики чи законодавства[122, с.19].

Влучним у цьому розумінні видається й висновок Б.П. Ратушної, яка

вказує на те, що наявність мотивувальної частини не означає, що рішення у справі є мотивованим. Недоліками мотивації, на її думку, можна вважати ігнорування аргументів і доводів сторін, що може проявлятися як у надмірній лаконічності рішення (що особливо властиво рішенням судів апеляційної та касаційної інстанцій), так і зайвої деталізації обставин та положень, що не мають правового значення у справі[123, с.130].

Втім, з аналізу близько 150 ухвал, постановлених суддями Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду України в період з 15.12.2017 р. по 15.12. 2018 р., вдалося встановити, що більш, ніж у 70% досліджених випадків судом такі дані не вказуються взагалі або ж вказуються в обсязі, недостатньому для адекватного розуміння обґрунтованості відповідного рішення. Крім того, зі змісту відповідних ухвал вбачають як найпоширеніші випадки, у яких мають місце відмова у відкритті провадження або залишення касаційної скарги без руху, так і типові недоліки власне ухвал, постановлених касаційною інстанцією.

У частині судової практики надання відмов у відкритті касаційних проваджень, йдеться, зокрема, про такі випадки.

Ухвалою ВС України від 25.01.2018 р. у справі № 355/1758/14 у відкритті касаційного провадження відмовлено у зв'язку з поданням касаційної скарги на рішення, що не підлягає касаційному оскарженню, а саме – на постанову Баришівської нотаріальної контори про відмову у вчиненні нотаріальних дій, яка не є судовим рішенням, що й унеможлиблює її касаційне оскарження[124].

Водночас, ухвалою ВС від 30.03.2018 р. у справі № 761/18429/15-ц скарги відмовлено у відкритті провадження у зв'язку з розглядом цієї самої скарги Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у жовтні 2016 року[125].

Аналогічні ситуації з відповідними наслідками для скажників у вигляді відмов у відкритті касаційних проваджень мали місце також у справах № 642/2736/17 (ухвала ВС від 12.03.2018 р.)[126], № 753/7726/14-ц (ухвала ВС від 16.03.2018 р.)[127], № 362/1081/14-ц (ухвала ВС від 03.03.2018 р.)[128], № 2-1281/2011 (ухвала ВС від 31.01.2018 р.)[129].

Разом з тим, поширена практика ВС щодо відмов у відкритті касаційного

провадження на такій підставі як малозначність справи, прикладом чого є ухвали ВС у справах: № 492/990/16-ц від 13.03.2018 р.[130]; № 227/332/16-ц від 26.03.2018 р.[131]; № 288/661/17 від 30.03.2018 р.[132]; № 310/281/17 від 29.03.2018 р.[133]; № 196/80/16-ц від 21.03.2018 р.[134]; № 698/731/16-ц від 12.03.2018 р.[135]; № 337/345/17 від 21.03.2018 р.[136]; № 524/6611/17 від 02.04.2018 р. [137]; № 466/8829/16-ц від 19.03.2018 р.[138]; № 524/6611/17 від 14.03.2018 р.[139]; № 280/236/17 від 12.03.2018 р. [140]; № 466/9719/16-ц від 15.03.2018 р.[141].

В останній з цих справ ВС серед іншого, акцентував увагу на практиці ЄСПЛ у справах *Lavages Prestations Services v. France* (Леваж Престасьон Сервіс проти Франції) та *Brualla Gonnez de la Torre v. Spain* (Бруалья Гомес де ла Торре проти Іспанії), згідно з якою умови прийнятності касаційної скарги, відповідно до норм законодавства, можуть бути суворішими, ніж для звичайної заяви.))[141]

Поряд з цим, підставами для відмови у низці справ стали:

- не підписана касаційна скарга [142;143;144].
- скарга, подана в інший спосіб, аніж до суду касаційної інстанції[145;146;147] (при чому, в жодній з наведених ухвал не вказувалося на конкретний «інший спосіб»);
- скарга, підписана особою, не уповноваженою на підписання[148;149;150;151;152;153]
- скаргу визнано необґрунтованою [154;155;156;157;158] (при цьому у переважній більшості таких ухвал суддями вказується на загальне формулювання необґрунтованості касаційної скарги, взагалі без будь-якої конкретизації з посиланням на обставини відповідної справи);
- у відкритті провадження відмовлено з вказівкою загалом на пункт щодо підписання неналежною особою, або особою, чиє посадове становище не зазначено (без належної конкретизації)[159;160;161].

Привертає увагу наступний факт: наведені та подібні до них за змістом ухвали ВС дозволяють відзначити, що на сьогодні більшість скарг, відхилених судом касаційною інстанцією на підставі їх малозначності стосуються

кредитних спорів та спорів щодо виплати заробітної плати, а також виплат внутрішньо переміщеним особам, як соціально незахищеній категорії.

У зв'язку з цим, слід зауважити про існування істотної прогалини у вітчизняному цивільному процесуальному законодавстві, з огляду на відсутність встановлення винятку для вказаної категорії справ щодо передбачення можливості їх оскарження.

Таким чином, пропонується вдосконалити чинний ЦПК України шляхом встановлення на його рівні відповідних винятків. На наше переконання, реалізація такої пропозиції справи б позитивний вплив на забезпечення здійснення відповідними категоріями скаржників права на справедливий суд в повному, максимально можливому обсязі.

Разом з тим, з огляду на викладене, можливо констатувати і неоднозначну з юридичної точки зору тенденцію щодо вирішення в судовому порядку кредитних спорів. Так, з одного боку, у разі об'єктивно безпідставного намагання касаційного оскарження банківською установою рішення про стягнення кредитної заборгованості з боржника, останній є законодавчо убезпеченим від ймовірного порушення його прав. Проте, у разі, якщо на підставі малозначності справи касаційна інстанція відмовляє у відкритті провадження за процесуально обґрунтованою усіма іншими обставинами справи скаргою, така позиція законодавця негативно впливає на так званих «дрібних» боржників з точки зору зниження рівня їхньої правосвідомості та, як наслідок, може опосередковано спонукати потенційних боржників до взяття та усвідомленого, навмисного непогашення фінансових зобов'язань за кредитами.

Враховуючи зазначене, неприйнятною видається практика ВС щодо постановлення невмотивованих ухвал про відмову у відкритті касаційного провадження.

Так, в ухвалі у справі № 200/8329/15-ц від 23.03.2018 р. міститься вказівка на малозначність справи (з огляду на ціну позову), поряд з чим зазначається про відсутність важливого значення даної справи для скаржника.

Однак, до обґрунтованості змісту даної ухвали (попри формальну законність) виникають серйозні запитання, адже об'єктивних обставин справи,

що свідчать про відсутність такого значення, суддею-доповідачем не наводиться. Відтак, вважаємо за доцільне у подібних випадках більш ґрунтовно підходити до змістовного викладу відповідного судового рішення з метою уникнення порушень закону[162].

Аналогічну проблему було помічено і в ухвалі ВС про відмову у відкритті касаційного провадження у справі № 310/281/17 від 29.03.2018 р., де касаційний суд так само проігнорував необхідність належного обґрунтування свого рішення обставинами конкретної справи[163].

Подальший аналіз ухвал Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду дозволяє також виокремити найбільш *типові помилки скаргників*, що стають підставою для залишення їхніх касаційних скарг без руху. Так, найчастіше у скаргах ігнорується необхідність щодо зазначення вказівки на реквізити інших учасників справи, що вимагається процесуальним законом (ухвала ВС у справі №676/1325/17 від 05.04.2018 р.)[164]; подання скарги після закінчення строків касаційного оскарження без пояснення поважності причин такого пропуску (ухвала ВС у справі № 235/1155/17 від 15.02.2018 р.)[165], а також № 766/10278/16-ц від 05.03.2018 р. (де судом надано місячний строк на усунення відповідних недоліків)[166], № 554/1596/17 від 01.03.2018 р.[167].

З урахуванням того факту, що вказані ухвали не підлягають оскарженню, доводиться вести мову про встановлення іще одного опосередкованого процесуального фільтру, спрямованого на запобігання надмірному перенавантаженню на касаційну інстанцію.

Слід вказати на те, що найбільш поширеною підставою відмов (найбільша частка з проаналізованих) на сьогодні є малозначність справи, необґрунтованість касаційної скарги, а після цього – подання не уповноваженою особою (відсутність підпису, відсутність вказівки на посаду та інші формальні підстави)[114, с. 135].

Таким чином, практика наразі демонструє не надто критичну ситуацію з кількістю відмов з формальних підстав, що зазнавало критики на стадії розробки чинної редакції ЦПК України. Водночас, трапляються випадки відмов

у відкритті касаційного провадження з огляду на подання скарги у інший спосіб, аніж до суду касаційної інстанції (що викликало запитання щодо доцільності, попри це, виявилось досить дієвим на практиці)[114,с.135].

У досліджуваному контексті слід наголосити, що судовий збір встановлюється за подання касаційної скарги встановлюється на рівні 200% ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви. Аналогічна сума збору передбачена і за подання заяви про приєднання до касаційної скарги. Якщо до питання стягнення судового збору за приєднання до касаційної скарги запитань не виникає, то в частині встановленого розміру такого судового збору вбачається суттєве обмеження доступу до правосуддя, про що згадувалось у попередніх підрозділах цієї роботи.

Слід зауважити, що, наприклад, законодавства Латвії більш диференційовано підходить до звільнення сторін від сплати судового збору. Йдеться, зокрема, про те, що відповідно ч.1 ст. 43 ЦПК Латвії від сплати судових витрат у дохід держави звільняються: позивачі – за позовами про стягнення оплати праці та іншим вимогам працівників, що впливають із трудових правовідносин; за позовами, що впливають з особистих образ, в результаті яких виникло каліцтво чи інше ушкодження здоров'я або настала смерть особи; за позовами про стягнення коштів на утримання; за позовами про відшкодування виниклих в результаті злочинного діяння матеріальних збитків та моральної шкоди; прокурори, державні установи або установи самоврядування та особи, яким законом надано право захищати в суді права та охоронювані законом інтереси інших осіб; заявники – про визнання особи недієздатною і встановлення піклування; заявники – про встановлення піклування над особою внаслідок його розпусного або марнотратного способу життя, а також внаслідок надмірного вживання ним алкоголю або наркотиків; відповідачі – у справах про зменшення присуджених судом коштів на утримання і зменшення тих виплат, які суд присудив за позовами, що впливають з особистих образ, в результаті яких виникло каліцтво чи інше ушкодження здоров'я або настала смерть особи; заявники – подружжя, а також родичі першого та другого ступеня споріднення – у спадкових справах[168, с.153-154].

На нашу думку, доречними є принаймні два варіанти зміни ситуації в українському судочинстві, що склалася на сьогодні: 1) знизити ставки судового збору у цивільних справах для усіх фізичних осіб (перелік пільгових категорій – залишити без змін); 2) загальну ставку судового збору залишити без змін, водночас суттєво розширивши перелік пільгових категорій осіб, в першу чергу, громадян, які звільнятимуться від сплати судового збору за подання касаційної скарги у рамках цивільного судочинства. Стаття 7 Закону України «Про судовий збір» передбачає випадки його повернення, серед яких – повернення скарги, відмова у відкритті провадження та залишення скарги без розгляду[169]. На практиці ж, на жаль, питання повернення судового збору недостатньо чітко та обґрунтовано висвітлюється у відповідних ухвалах касаційної інстанції.

Так, ухвалою у справі № 591/7794/15-ц ВС відмовив у поверненні судового збору у справі, пов'язаній з аліментними правовідносинами, з аргументацією, що полягала у оскарженні заявником рішення, яке не підлягало касаційному оскарженню[170]. Подібна ситуація виникла і зі справою № 755/16117/16-ц[171]. Натомість, клопотання про повернення судового збору було задоволено у справі № 180/1793/16-ц[172].

Отже, зміст вказаних вище судових рішень свідчить про відсутність будь-яких вказівок на це у відповідних ухвалах. Видається, що зазначена обставина демонструє факт неповного інформування скажника про наслідки ухвалення судом касаційної інстанції відповідних рішень, у тому числі – з урахуванням наявної практики конкретизації інших формальних аспектів, що стосуються виникнення в подальшому прав особи, якій судові рішення адресується, у зв'язку з набранням ним законної сили. Таким чином, варто вести мову про необхідність деталізації у судових рішеннях про повернення скарги, залишення її без руху, закриття провадження (випереджуючи виникнення аналогічного питання у наступних підрозділах) права скажника на повернення судового збору.

Водночас, Верховний Суд на сьогодні дійшов висновку про те, що найбільш типовими процесуальними помилками при поданні касаційної скарги є не зазначення номеру картки платника податку фізичної особи або

податкового коду юридичної особи, дати отримання копії рішення апеляційного суду або відсутність доданої квитанції про сплату судового збору[173]. Слід зауважити, що визнання наведених помилок найбільш поширеними в цій частині перебуває у цілковитій відповідності з «рейтингом», який демонструють проаналізовані нами в ході проведення даного дослідження судові ухвали.

У порівняльному контексті цікаво зауважити, що, наприклад, ЦПК ФРН встановлювалося правило стосовно необхідності безпосереднього повідомлення відповідачем про процесуальні перешкоди здійснення права на судовий захист до початку розгляду справи. Зокрема, маються на увазі невідомість спору суду; розгляд судом аналогічної справи; відсутність правоздатності та дієздатності; наявність мирової угоди; несплата судових витрат або недостатнє забезпечення позовних вимог[174].

Цивільне процесуальне законодавство іноземних держав є частково подібним до вітчизняного, однак не без певних характерних відмінностей. Так, аналіз ЦПК Грузії дозволяє зауважити про цікаві особливості суб'єктного складу скажників. Зокрема, відповідно до ст. 364 ЦПК Грузії, судові рішення оскаржуються сторонами і третіми особами. Водночас, ст.422 цього кодексу передбачає можливість визнання судового рішення нікчемним у разі, якщо особа, права якої вирішуються відповідним рішенням, не була залучена до участі у первісному провадженні[175, с.9].

Подання ж касаційної скарги в Грузії здійснюється через апеляційний суд. Водночас, особлива увага зосереджується у даному законі на допуску справи до касаційного провадження у випадках важливості справи для розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики, відмінності рішення апеляційної інстанції від попередніх висновків Верховного Суду, оскарження заочного рішення. Своєрідним, порівняно з вітчизняними нормами, є виклад підстав касаційного оскарження – незастосування судом закону, який підлягав застосуванню; застосування закону, який не підлягав застосуванню та неправильне тлумачення закону. Цікавим видається і підхід до повернення судового збору за скаргу, відхилено касаційною інстанцією – допускається

повернення 70% такого збору[176, с.45-46].

Разом з тим, на відміну від ЦПК України, у ЦПК Грузії не йдеться про відкриття касаційного провадження як таке. Натомість, вказується лише на ухвалу про прийняття касаційної скарги до розгляду. Відповідно, втрачається необхідність на теоретичному рівні визначатися з питанням моменту відкриття касаційного провадження, адже ЦПК притаманне його буквально розуміння[177].

Водночас, ст. 89 ЦПК Молдови встановлено аналогічні до прийнятих в Україні підстави для повернення сплаченого судового збору. Подання ж касаційної скарги, згідно зі ст. 426 ЦПК, як і в Грузії, здійснюється до інстанції, рішення якої оскаржується. При цьому, аналогічними до українських є і підстави касаційного оскарження. Втім, незвичним є деталізований підхід до встановлення переліку осіб, уповноважених на подання касаційної скарги. Так, у ст. 430 ЦПК Молдови йдеться про сторін та інших учасників процесу, а також свідка, експерта, спеціаліста, перекладача та представника – в частині належних їм судових витрат. Існує у цивільному судочинстві Молдови також запроваджений нещодавно в Україні інститут відзиву на касаційну скаргу.

У частині ж, що стосується питання відкриття касаційного провадження, процесуальний порядок окреслено дещо ширше, ніж в Грузії, але вужче, аніж в Україні: йдеться про процесуальні аспекти розгляду даного питання більше, аніж про підстави відмови у відкритті провадження (наприклад, ухвалення такого рішення без присутності учасників процесу, шляхом постановлення *невмотивованої* ухвали)[178].

Для порівняння, процесуальним законодавством Білорусі визначено аналогічні до українських підстави касаційного оскарження – неправильне застосування норм матеріального або процесуального права. Водночас, подання скарг здійснюється до суду апеляційної інстанції, хоча й адресується касаційній.

У частині порядку залишення скарги без руху, ст. 412 ЦПК Білорусі встановлює такі самі підстави, як і вітчизняний ЦПК. Аналогічно, передбачено й функціонування інституту відзиву на скаргу та можливість приєднання до касаційної скарги. Водночас, цікавим видається те, що рішення про відкриття

касаційного провадження у Білорусі ухвалюється судом апеляційної інстанції, від чого український цивільний процес вже відійшов[179].

Провадженню в суді касаційної інстанції присвячено і главу 54 ЦПК Казахстану. Так, відповідно до статті 434 Кодексу, перегляду підлягають судові акти місцевих та інших судів, які набули законної сили, у разі дотримання апеляційного порядку. Слід зауважити, що частиною другою даної статті передбачено певні обмеження касаційного перегляду. Йдеться, насамперед, про рішення у справах, пов'язаних з майновими інтересами фізичних осіб, де ціна позову становить менше, аніж дві тисячі місячних розрахункових показників (з 01 січня 2019 року даний показник становить 2 525 тенге, що еквівалентно 181, 8 грн. за курсом НБУ на 28.12.2018 року, тобто, мінімальна ціна позову, що передбачає звернення до суду у відповідних категоріях справ становить 459 045 грн.), а також про врегулювання неплатоспроможності та у справах щодо спорів, які виникають в рамках реабілітаційної процедури і процедури банкрутства, в тому числі про визнання угод, укладених боржником, недійсними, про повернення майна боржника, про стягнення дебіторської заборгованості за позовами банкрутного або реабілітаційного керуючого[180].

Привертають увагу і строки, передбачені ч. 1 ст. 436 Кодексу для оскарження, які становлять 6 місяців з дня набуття законної сили оскаржуваним рішенням, що, певна річ, є більш орієнтованим на відкриття сторонам ширших процесуальних можливостей, проте, не завжди може вважатися доречним з точки зору забезпечення розумності строків власне вирішення спору. Водночас, повноваження, які надаються законодавцем касаційному суду, згідно зі ст. 451 ЦПК Казахстану, є досить класичними та відображають прийняті у вітчизняних законодавстві та практиці[180].

Отже, в цілому, вітчизняний ЦПК, порівняно з нормами кодексів деяких зарубіжних держав, визначається достатньою чіткістю та визначеністю норм. Водночас, для належного забезпечення здійснення права на касаційне оскарження, до його змісту доцільно передбачити внесення наведених нами змін.

Між тим, особлива увага касаційного суду як правозастосувача, під час розгляду справ у порядку спрощеного провадження має зосереджуватися не на прискоренні розгляду справи або формалізації підходу до її розгляду, а на досягненні власне мети запровадження такої процедури. При цьому, як слушно резюмує О.С. Ткачук, введення спрощених проваджень і процедур має розглядатися, з одного боку, як спосіб забезпечення доступу до правосуддя за рахунок зменшення судових витрат та більш гнучкої процедури із меншим ступенем формалізації, а з другого – як спосіб зменшення державних витрат на судову систему та посилення ефективності судового адміністрування[181, с.141].

Резюмуючи вищевикладене, слід також зауважити, що чинне на сьогодні цивільне процесуальне законодавство України своїм змістом підтверджує здійснені нами в межах даного підрозділу теоретичні висновки щодо визначальної ролі відкриття касаційного провадження, в тому числі – суміжних йому інститутів, зокрема – приєднання до касаційної скарги та відзиву на касаційну скаргу, а також права на усунення недоліків касаційної скарги для реалізації права на касаційне оскарження та пов'язаного з ним права на відкриття касаційного провадження і, як наслідок, права на касаційний перегляд[176, с.46].

2.2 Предмет і межі касаційного перегляду у цивільному процесі України

Належне визначення предмету та меж касаційного перегляду відіграє вирішальну роль в законності та результативності касаційного провадження. Відтак, виникає об'єктивна необхідність в дослідженні цих понять та формулюванні за потреби авторських пропозицій щодо їх змісту та порядку застосування.

Привертає увагу підхід до розуміння відповідних понять тлумачними словниками. Зокрема, під *предметом* пропонується розуміти «логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання і т. ін.»; «те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь»[182,с.527]. Натомість, під *межами* розуміють «лінії поділу якої-небудь території»; «лінія (умовна), що розділяє між собою якісь частини поверхні»; «простір, обмежений чим-небудь»[183, 666].

Зазначені вище загальні розуміння явищ предмету та меж мають бути витлумачені в науці цивільного процесу в контексті теми цієї дисертації як *предмет касаційного оскарження*, яким є *рішення судів нижчої інстанції*.

О.В. Сапін наголошує на, загалом, суперечливому характері визначення в науці предмету касаційного оскарження Так, підхід науковця засновується на виокремленні основних підходів до предмета оскарження: по-перше, йдеться про відповідне судове рішення, а по-друге – питання факту і права[184, с.18].

У цілому, така позиція видається доволі вдалою, дещо поглиблюючи усталене доктринальне розуміння предмету оскарження. Втім, на нашу думку, наведена концепція потребує певної конкретизації з точки зору сутності та загальної спрямованості цивільного процесу. Справа в тім, що безпосереднє процесуальне значення, в контексті нормативної *підстави* касаційного оскарження, має, насамперед, оскаржуване судове *рішення*, з огляду на його зміст[185, с.77].

Так, відповідно до ч.2 ст. 389 ЦПК України, підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи

порушення норм процесуального права. Думається, що вказана дефініція, будучи нормативним підґрунтям для касаційного оскарження, повною мірою охоплює запропоноване О.В. Сапінім трактування питання факту і права як підстави касаційного оскарження. Інакше кажучи, у наведеному законодавчому визначенні вже закладено думку про те, що оскарженню підлягає таке судові рішення, у змісті якого наявні неузгодженості стосовно правильності застосування норм матеріального чи процесуального права, а відтак – відображено й досліджуване нами авторське бачення науковця[185,с.77].

Відтак, аналізуючи зазначене, можна чітко стверджувати про те, що предмет касаційного оскарження становить судові рішення, яке оскаржується касатором у зв'язку з наявністю в його змісті, на думку касатора, ознак неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, чим порушуються його права та законні інтереси (або права та законні інтереси особи, від імені якої подається касаційна скарга), на підставі чого судом касаційної інстанції здійснюється касаційний розгляд за відповідною касаційною скаргою[185, с.77].

При цьому, на нашу думку, при наданні визначення поняття предмету касаційного оскарження доцільно зважати на його дві визначальні *ознаки*, що утворюють специфіку останнього. По-перше, йдеться про *суб'єктивність оцінювання оскаржуваного судового рішення*, як такого, що містить матеріально- або процесуально-правові недоліки, власне касатором. Можливість виокремлення вказаної ознаки впливає з того, що суд у процесі касаційного перегляду у низці випадків доходить висновку про відсутність таких недоліків, зрештою відмовляючи касаторові у задоволенні касаційних вимог, за умов факту висловлення касатором переконання у протилежному.

Тут важливо наголосити, насамперед, на вольовому аспекті оскарження, як такого, що ініціюється касатором, а отже покликане переконати суд у наявності вищенаведених недоліків судового рішення, що свідчить про неабсолютний характер «процесуальної придатності» судових рішень до касаційного перегляду та результативності останнього. На наше переконання, саме волевиявлення потенційного касатора є своєрідним «каталізатором» як

касаційного оскарження, так і касаційного перегляду, будучи таким, що лежить в основі обох. Тобто, у разі відсутності такого волевиявлення, спрямованого на оскарження судового рішення та реалізованого у вигляді касаційної скарги, рішення, що об'єктивно має перелічені вище недоліки, не буде переглянуто касаційною інстанцією, а отже, навіть за *фактичної наявності* предмета касаційного оскарження не буде мати місця касаційний перегляд[185, с.78].

Другою визначальною ознакою предмета касаційного оскарження є наявність у його складі порушення прав та законних інтересів касатора. Наведене пов'язано з тим, що як касаційне оскарження, так і детермінований ним касаційний перегляд так чи інакше мають своєю фактичною підставою допущення судом нижчих інстанцій вказаних порушень, оскільки, як вказувалось у попередніх підрозділах цієї роботи, за їх відсутності касаційне оскарження втрачало би будь-який правовий сенс[185, с.78].

У зв'язку з цим варто вести мову, передусім, про порушення судом саме норм матеріального права, однак не буде чимось винятковим, якщо останнє поєднуватиметься і з порушенням процесуальних норм, справляючи подвійний вплив на охоронювані законом права касатора.

Слід також зауважити на важливості коректного з'ясування співвідношення понять *предмету касаційного оскарження* та *предмету касаційного перегляду*. Так, на нашу думку, вказані поняття є *тотожними* між собою за змістовим навантаженням, оскільки як в основі предмета оскарження, так і в основі предмета перегляду лежить *судове рішення* суду нижчої інстанції, ухвалене з порушеннями норм матеріального чи процесуального права[185, с.78].

Водночас, враховуючи процесуальну специфіку обох, можна визнати існування однієї характерної відмінності між цим поняттями: якщо *судове рішення*, ухвалене судом нижчої інстанції стає предметом оскарження у зв'язку з: а) настанням факту подання касаційної скарги; б) відкриттям з огляду на це касаційного провадження, то предметом касаційного перегляду таке рішення можна вважати лише з моменту початку підготовки справи до касаційного розгляду в порядку, визначеному ст. 399 ЦПК України (в широкому розумінні).

Водночас, у вузькому розумінні оскаржуване рішення набуває значення предмета касаційного перегляду з моменту початку попереднього розгляду справи касаційним судом[185, с.79].

У досліджуваному контексті привертає увагу також питання *об'єкта* касаційного оскарження, перегляду (розгляду). У цивільно-процесуальній доктрині даному теоретичному аспекту приділялася певна увага, хоча останнє й не сприяло формуванню одностайності щодо наведеного. Зокрема, К.В. Гусаров зазначає про те, що об'єктом касаційного оскарження виступає рішення суду[102, с.277].

З урахуванням тісної спорідненості понять *об'єкту* та *предмету* оскарження чи перегляду привертає увагу також позиція К.М. Біди, яка, говорячи про *об'єкт перевірки* в касаційному порядку, вказує на рішення й ухвали судів нижчих інстанцій[186, с.4].

Тобто, по суті йдеться про ототожнення об'єкта касаційного оскарження (а отже – перегляду) з його предметом.

На нашу думку, таке ототожнення є допустимим, зважаючи на те, що з об'єктивної сторони оскарженню підлягає все-таки діяльність судів нижчих інстанцій, що отримали втілення у рішенні, як предметі оскарження, а відтак – перегляду.

Оскільки визначення *об'єкту* касаційного оскарження, перегляду, розгляду та провадження має важливе значення для здійснення, власне оскарження, перегляду, розгляду та провадження, в якості легального підґрунтя їх визначення мали б послугувати норми ЦПК України. Однак можна констатувати, що норми чинного ЦПК України в цій частині потребують певного уточнення у зв'язку з тим, що чинні редакції відповідних норм Кодексу містять суперечливі положення.

Так, відповідно до назви розділу V ЦПК України йдеться про *перегляд судових рішень*. Згідно ст. 394 ЦПК України *касаційне провадження* відкривається у справі і відповідно до ст. 399 ЦПК України здійснюється підготовка до касаційного *розгляду справи*[28].

У свою чергу, у ст.ст. 400, 402 ЦПК України йдеться про межі та порядок

розгляду справи касаційним судом». При цьому, у ст.ст. 405-407 ЦПК України вказується вже на розгляд касаційної *скарги*[28].

Думається, що друге тлумачення є більш виправданим з врахуванням проведеного вище дослідження. Тому, на наше переконання, *об'єктом касаційного перегляду є судові рішення*, що оскаржується у касаційному порядку та підлягає перегляду, оскільки скаржником оспорується саме *рішення*, а не *справа*[40, с. 60]. У свою чергу, *об'єктом касаційного розгляду є скарга*, адже саме вона є джерелом, яке містить вказівку на ймовірну наявність в оскаржуваному рішенні тих чи інших порушень, що є підставою для касаційного перегляду. Однак, такої логіки, вочевидь, не поділяє законодавець, вказуючи у ст.ст. 400-402 ЦПК України на *розгляд справи*, а в інших згаданих вище – на *розгляд скарги*[28].

Відтак, з метою належної диференціації у ЦПК України даних понять, а отже – спрощення їх розуміння на рівні практики, буде необхідним внесення відповідних змін до вказаних вище статей Кодексу.

Резюмуючи, можна зазначити, що з матеріальної точки зору об'єктом оскарження та перегляду виступають порушення матеріального та(або) процесуального права, допущені судом при попередніх розглядах справи, що знаходять своє відображення у відповідних судових рішеннях, тоді як з процедурно-процесуальної може йтися саме про рішення..

Слід зазначити, що до набуття чинності змінами до ЦПК України, Р.М. Мінченко *об'єкт* касаційного перегляду досліджувався крізь призму специфіки раніше чинного кодексу. Йдеться про те, що касаційний суд, по суті, наділявся правом ухвалення рішення винятково у випадку, якщо скасовується рішення суду першої інстанції та ухвалюється нове або змінюється рішення суду першої інстанції. Отже, авторка пропонує вести мову саме про рішення апеляційного суду, яким скасовується рішення суду першої інстанції та ухвалюється нове або змінюється попереднє рішення суду першої інстанції, як об'єкт касаційного перегляду[111, с.182].

Натомість, згідно чинної редакції ЦПК, таку точку зору навряд чи можна назвати виправданою, адже, як уже доводилося вище, *предмет перегляду*

становлять усі без винятку рішення, що підлягають оскарженню відповідно до законодавства.

Винятки з останнього припису, визначені ч. 3 ст. 389 ЦПК України, відповідно до якого рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом; судові рішення у малозначних справах, крім випадків, якщо: касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики; особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково[28].

Вказане свідчить про те, що поданий вище теоретичний висновок цілком відповідає сучасним реаліям цивільного процесу України.

При цьому, слід пригадати про те, що у зв'язку з внесенням змін до ЦПК України у 2017 році, межі предмету касаційного оскарження (в методологічному розумінні) зазнали істотного звуження, зважаючи на запровадження інституту малозначності у цивільному процесі, про який детально йшлося у попередніх підрозділах.

У досліджуваному ж контексті варто лиш наголосити на тому, що таким чином бачення предмета касаційного оскарження набуло рис, притаманних зарубіжній судовій практиці (передусім – *розумної вибірковості*).

Водночас, можна констатувати, що предмет касаційного оскарження (перегляду) також наділений такими ознаками, як: *сталість, статичність, чітка визначеність та вичерпність*. Власне кажучи, саме останні якнайкраще характеризують предмет касаційного оскарження (перегляду) у цивільному процесі України.

Отже, як вбачається з викладеного, на сьогодні у цивільному процесі нашої держави склалося доволі традиційне уявлення про предмет касаційного

оскарження (перегляду). Разом з тим, запровадження нових правових приписів, що змінюватимуть розуміння предмета касаційного оскарження (перегляду) у цілому можливе про що наразі свідчить і аналіз судових рішень, ухвалених касаційною інстанцією з січня 2018 року, що наводився нами вище[185, с.79].

Водночас, у тісному взаємозв'язку з вищенаведеним щодо змісту предмету касаційного перегляду перебуває питання змісту поняття *межі* касаційного оскарження.

Так, статтею 400 ЦПК України межі касаційного розгляду визначаються в контексті перевірки судом касаційної інстанції у межах касаційної скарги правильності застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права[28].

При цьому касаційний суд не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Законність судових рішень перевіряється судом лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Водночас, законом визначено, що суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права[28].

З наведеного вище привертають увагу, принаймні, декілька аспектів, що, без перебільшення, є конститутивними в розгляді питання меж касаційного перегляду.

По-перше, законодавець акцентує увагу на межах *касаційного розгляду*. Як видається, правильним для розуміння досліджуваного питання постає *ототожнення* вказаних понять, оскільки зі змістового навантаження обох, у наведеному контексті, безперечним є те, що йдеться про діяльність суду, пов'язану з перевіркою судового рішення на предмет дотримання при його ухваленні норм матеріального та процесуального права. Додаткового зауважимо, що у вказаному сенсі було б доречно вести мову, радше про

перегляд (у широкому розумінні), а ніж про розгляд (у вузькому розумінні), хоча таке зауваження й може розцінюватися як питання теорії, оскільки на межі перевірки впливу не справляє.

По-друге, норма ЦПК України виключає з переліку процесуальних повноважень суду касаційної інстанції оцінку (переоцінку) тих чи інших доказів, що, на нашу думку, є вирішальним для визначення меж касаційного перегляду (розгляду) та, власне, для визначення змісту діяльності суду касаційної інстанції.

Наведена норма дозволяє зробити припущення, що даним положенням межі касаційного перегляду суттєво звужено, що, разом з тим, є виправданим з огляду на його мету та правову природу. Отже, на нашу думку, будь-яке ретроспективне втручання суду касаційної інстанції в процес оцінки доказів, у тому числі – їх переоцінка в рамках касаційного перегляду (розгляду) може розцінюватися як таке, що не відповідає як змісту, так і завданню касаційної перевірки.

Аналогічним чином слід тлумачити положення ЦПК України про те, що суд касаційної інстанції не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені судом нижчої інстанції в рішенні чи відкинуті ним. Отож, інститут доказування в частині касаційного перегляду фактично не виявляє себе, оскільки суд касаційної інстанції обмежений у оцінці доказів, чим обумовлено іще одне обмеження у діяльності вказаної судової інстанції.

У ЦПК України передбачено виняток щодо можливості виходу за межі вимог касаційної скарги, що яскраво характеризує процесуальні можливості касаційної інстанції, як найвищого судового органу в Україні. Так, суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

Вище вказані нами обмеження видаються цілісно спрямованими на забезпечення достатніх та належних меж касаційного перегляду (розгляду) у

кожному конкретному випадку. Отже, наведену норму ч. 3 ст. 400 ЦПК України можна вважати *компенсаторною* стосовно попередніх частин даної статті (з урахуванням обмежень, що встановлюються ними щодо меж касаційного перегляду).

Зважаючи на висловлене, доречним є дослідження позицій українських науковців з розглядуваного питання.

Так, А.І. Бітов, досліджуючи аналогічне питання, щоправда, в рамках адміністративного процесу, веде мову про дві визначальні риси, що характеризують *межі* перегляду: 1) суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судом норм матеріального й процесуального права; 2) суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального й процесуального права відповідно до касаційної скарги, проте також має право встановлювати порушення норм матеріального чи процесуального права, на які не було посилення в касаційній скарзі [187,с.4]. Вказане дозволяє дійти висновку про спорідненість як законодавчих, так і теоретичних підходів в даному питанні.

Водночас, говорячи про *межі* апеляційного перегляду, Н.В. Кіцен пропонує тлумачити їх як правове положення, що визначає характер та рамки перевірки вироків, ухвал судом апеляційної інстанції [188,с.196-197]. З таким висновком цілком можна погодитися, адже він повною мірою віддзеркалює сутність перегляду, при цьому, він є абсолютно справедливим також для касаційного перегляду.

Н.Р. Бобечко цілком виправдано висвітлює обмеження суду касаційної інстанції в частині обсягу перевірки судового рішення як інструмент розширення процесуальних можливостей сторін. Так, процесуаліст вказує на те, що відповідні обмеження «дозволяють їм оскаржувати судові рішення вибірково, акцентуючи увагу на таке, на їхній погляд, наявне у ньому порушення, яке для них не вигідне, допущене «не на їхню користь». Сторони одержують право посилатись у своїй апеляційній чи касаційній скарзі лише на справді важливу для них інформацію, відкидаючи все неістотне для захисту їхніх прав, свобод та інтересів»[189, с.205].

Погоджуємось, що таке зауваження є слушним, у том числі, з урахуванням специфіки цивільного процесу, що визначається, знов-таки, встановленими законом межами касаційного перегляду (розгляду). Втім, дане правило не спрацьовуватиме у разі, якщо суд вважатиме за необхідне допустити вихід за межі вимог касаційної скарги в порядку, визначеному ЦПК України.

Водночас, у теорії процесу панує думка про те, що принцип перевірки судового рішення винятково у межах касаційних вимог виступає процесуальною гарантією незмінності судового рішення в не оскаржуваній частині (перш за все, що стосується становища засудженого, виправданого) [189, с.205].

На нашу думку, цілком можливою є екстраполяція даного положення на реалії цивільного процесу, зважаючи, зокрема, на підстави та мотиви касаційного оскарження, якими керується сторона при поданні касаційної скарги. Втім, у такому аспекті доцільно вести мову про *гарантування прав обох сторін* касаційного провадження, оскільки так чи інакше рішення суду касаційної інстанції справлятиме вплив на можливості їх подальшої реалізації.

Поряд з цим, О.А. Тимошенко слушно наголошує на тому, що оскільки касаційний перегляд має провадитися з дотриманням принципу диспозитивності, то лише сторони можуть встановлювати межі свого звернення до суду, а відтак – межі незгоди з судовим рішенням [190, с.238].

На наше переконання, наведена теза до певної міри підтверджує вище вказані висновки щодо меж касаційного перегляду (розгляду), адже не суперечить законодавчо визначеним вимогам стосовно останніх.

Привертає увагу і висновок вченої на поняття та призначення меж касаційного розгляду (перегляду). Так, під межами касаційного розгляду нею пропонується розуміти систему повноважень та заборон суду щодо розгляду справи. Водночас, в науці зустрічається переконання в тому, що встановлення таких меж уможлиблює недопущення дублювання повноважень суду касаційної інстанції з повноваженнями інших судів, забезпечення комплексності та неупередженості цивільного судочинства, максимально повне забезпечення права на захист у цивільному судочинстві [190, с.239].

Доволі обґрунтованою видається і позиція, висловлена Н.Р. Бобечком у контексті дослідження специфіки діяльності касаційної інстанції в кримінальному процесі, у тому числі – в частині меж касаційного перегляду (розгляду). Так, вчений зауважує, що під обсягом апеляційного та касаційного розглядів слід розуміти визначений апелянтами чи касаторами, судами апеляційної та касаційної інстанцій, напрям та зміст перевірки судового рішення [189, с.207].

Наведена позиція вбачається цілком слушною та спонукає дослідити питання співвідношення понять обсягу та меж касаційного перегляду (розгляду).

У цьому контексті слід зазначити, що обидва поняття є *взаємозалежними*, визначаючи напрямок діяльності касаційної інстанції щодо касаційного провадження. При цьому, можна констатувати також їхню *взаємообумовленість*, зважаючи на те, що обсяг, закладений у касаційній скарзі, визначає межі розгляду. Натомість, межі розгляду обумовлюють вичерпність його обсягу в рамках касаційного провадження. Вказане, серед іншого, означає, що обидва поняття є самостійними та не підлягають ототожненню.

На думку О.Ю. Костюченко (в частині можливостей виходу суду за межі вимог скарги), якщо апелянтом не вказано меж оскарження, судові рішення підлягає перевірці в повному обсязі [191, с.15]. Якщо, незважаючи на публічний характер кримінального процесу, в галузі якого здійснювалося дане дослідження, такий висновок викликає небезпідставні запитання щодо раціональності такої діяльності суду, то, екстраполюючи подібний висновок на касаційний перегляд у цивільному процесі, він постає узагалі неприйнятним, з огляду на абсолютну невизначеність в такому разі меж повноважень суду.

На цьому тлі переконливою виглядає думка О.М. Губіна, який стверджує, що не можна вирішувати одночасно успішно два принципово різні завдання: перевірка законності судових актів та новий перегляд судових актів у повному обсязі [192, с.9].

Слушно з цього приводу зазначає також С.А. Таликін про те, що така конструкція перевірки судового акта є дефектною, спонукаючи включення до

касаційного перегляду і фактичної сторони справи загалом, дискредитуючи таку перевірку з позиції мети діяльності касаційної інстанції [193].

Отож, справедливим, зважаючи на зазначене вище, видається висновок про те, що на сьогодні в українському цивільному процесі межі касаційного перегляду визначаються винятково метою касаційного перегляду.

О.З. Хотинська-Нор, погоджуючись з позицією Б.Л. Зімненка, слушно вказує на невід'ємне право учасників провадження, що випливає з права на справедливий суд, як право на недопустимість необґрунтованого перегляду судового рішення [194, с.251].

На нашу думку, наведене мало б слугувати одним з визначальних орієнтирів для суду касаційної інстанції при визначенні меж касаційного перегляду. Поряд з цим, варто говорити й про те, що адекватне встановлення касаційним судом меж перегляду є одним з тих стандартів, що забезпечує як сторони від невинуватеного перегляду рішення, так і судову систему від нераціонального навантаження та протиприродного перейняття касаційним судом на себе повноважень судів нижчих інстанцій.

Водночас, в аспекті дотримання правил визначення меж касаційного перегляду значення має дотримання *права на суд, встановлений законом*. Вказане є важливим з точки зору дотримання принципу інстанційності, з урахуванням чітко відведеної судам компетенції, дотримання якого по суті порушується при неправильному визначенні меж касаційного перегляду.

Цікаво, що в науці кримінального процесу питання меж касаційного перегляду регулюється, серед іншого, заборонаю повороту до гіршого, крім випадків, встановлених законом [195, с.22].

Екстраполюючи встановлений кримінальним процесуальним законом принцип «заборони повороту до гіршого» в аспекті законодавчого встановлення меж касаційного оскарження та касаційного перегляду у цивільному процесі України, можна констатувати, що за своєю сутністю дані межі до певної міри накладають аналогічну заборону. Вказане пояснюється тим, що суд не має правової можливості виходу за них, а отже здійснює перевірку рішення у конкретному обсязі та в конкретний спосіб, власне переглядаючи рішення у

відповідних межах.

З урахуванням результатів опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у 2015 році, майже 28% респондентів відзначили незрозумілість судового процесу, як одну з характерних ознак українського судочинства, тоді як близько 32% вказали також на складність судової системи в цілому[196].

Таким чином, можна припустити, що питання достатності меж касаційного оскарження та касаційного перегляду та доцільність їх встановлення у певному конкретному обсязі можна розцінювати як один з чинників, що справляють істотний вплив на сприйняття громадськістю якості цивільного процесуального закону та доступності для розуміння: а) побудови судової системи (у контексті розуміння організації діяльності касаційної інстанції); б) порядку, обсягу, меж оскарження та касаційного перегляду оскаржуваних судових рішень.

Наведене дозволяє дійти висновку про можливість тлумачення меж касаційного перегляду як *процесуального наслідку подання касаційної скарги*. Тобто, касатор фактично погоджується на здійснення касаційним судом перегляду у певному визначеному законом обсязі. Вказане, між тим, є більш лояльним до касатора приписом закону, ніж, наприклад, обмеження права на касаційне оскарження у разі укладення мирової угоди.

В контексті предмета нашого дослідження, заслуговує на увагу також іноземний досвід законодавчої регламентації питання предмета та меж касаційного перегляду.

Так, в ст. 404 ЦПК Грузії встановлюється правило, згідно з яким касаційна перевірка здійснюється в межах касаційної скарги, а судом із власної ініціативи не можуть перевірятися процесуальні порушення, крім випадку, якщо касаційна скарга містить вказівку на факти і докази, що засвідчують порушення норм процесуального права[177].

Разом з тим, ст. 409 цього кодексу визначено, що зміна рішення апеляційного суду касаційним судом може відбуватися лише в межах вимог сторін.

Цікавим, є і те, що на рівні ЦПК Грузії офіційно врегульовано питання предмета оскарження (водночас – предмета розгляду), що становить собою рішення та ухвали суду нижчої інстанції.

Таким чином, аналізуючи наведене, можна дійти висновку про те, що:

а) законодавче врегулювання меж касаційного перегляду в Україні характеризується вищим ступенем конкретизації, аніж в Грузії;

б) можливості суду касаційної інстанції щодо виходу за межі вимог касаційної скарги в Україні розширені, порівняно з Грузією, до достатнього для забезпечення належного касаційного перегляду рівня. Відтак, можна стверджувати про адекватність положень чинного ЦПК України вимогам забезпечення прав учасників касаційного провадження та гарантування ухвалення законних та справедливих рішень за результатами касаційного перегляду[176, с.44].

Своєрідним є підхід Республіки Білорусь в питанні меж розгляду справи судом касаційної інстанції, якому присвячено статті 423 ЦПК[179].

Таким чином, в результаті порівняльного дослідження, можна виявити наступні істотні відмінності, що відрізняють його від українського розуміння меж касаційного перегляду.

По-перше, суд касаційної інстанції вправі досліджувати наявні у справі та, більше того, додатково отримані докази. При цьому, суд наділяється правом встановлення нових обставин, що можуть мати значення для справи. Вказане, на наш погляд, цілком може мати місце, якщо йдеться про необхідність для якісного касаційного перегляду. Попри це, сумнівим видається можливість подання нових доказів на стадії касаційного оскарження, оскільки це суперечить природі останнього та до певної міри зачіпає сферу регулювання перегляду за нововиявленими обставинами.

По-друге, касаційна перевірка здійснюється як в оскарженій, так і в неоскарженій частині, а також щодо осіб, якими не подавалися касаційні скарги. Наведене положення є протилежним до практики, що склалася у цьому відношенні в Україні, оскільки викладено в ультимативній формі та зобов'язує суд вчиняти перевірку винятково у встановленому таким чином обсязі, тоді як

вітчизняне законодавство в подібній ситуації вбачає виняток із загального правила, про що вже йшлося вище в контексті аналізу відповідної норми. Думається, що саме практика, прийнята в Україні є більш доцільною, зважаючи на диспозитивний характер касаційного оскарження. Водночас, у випадку білоруського законодавства даним принципом дещо знехтувано з огляду на рівень втручання держави в особі суду касаційної інстанції у цивільно-процесуальні відносини, а тому може йтися і про певну архаїчність розглядуваної норми.

По-третє, за законодавством Республіки Білорусь, суд касаційної інстанції не пов'язаний доводами касаційної скарги, у зв'язку з чим зобов'язаний перевіряти справу в повному обсязі. З нашої точки зору, вказане положення, не відповідає природі касаційного оскарження за рахунок штучного законодавчого розширення меж повноважень суду та, відповідно, меж касаційного перегляду.

Вбачається, що такий законодавчий підхід є, насамперед, нерациональним як з погляду принципу диспозитивності, так і з погляду принципу процесуальної економії, адже в даному разі простежується підміна повноважень судів нижчих інстанцій, оскільки в касаційній інстанції фактично відбувається новий судовий розгляд.

Зрештою, відмінним від прийнятого в українському цивільному процесі є бачення в законодавстві Республіки Білорусь предмета касаційного перегляду.

Так, аналіз наведених вище норм дозволяє дійти висновку про те, що білоруський законодавець розуміє під ним справу в цілому, тоді як український – оскаржуване рішення.

Видається, що під кутом зору загальної спрямованості ЦПК Білорусі в частині касаційного перегляду, такий висновок є цілком виправданим, адже фактично йдеться саме про перегляд справи в цілому. Натомість, як в Україні, так і в Грузії (і це впливає зі змісту відповідних норм ЦПК обох держав) переглядається безпосередньо оскаржуване судові рішення.

Принагідно зауважимо, що такий висновок повною мірою відповідає і загальновизнаним теоретичним уявленням про значну роль касаційної інстанції

в частині виправлення судових помилок, її надвисокий гарантійний та навіть контролюючий потенціал[193, с.296].

Варто наголосити, що з огляду на таку фундаментальну засаду доступу до правосуддя, як юридична визначеність (на чому акцентують сучасні українські процесуалісти[197, с.13]) визначення меж касаційного перегляду в кожному конкретному випадку набуває неабиякого значення для забезпечення на рівні даної інстанції законності перегляду судових рішень.

Поряд з цим, слід підкреслити існування послідовного взаємозв'язку між визначенням меж касаційного перегляду та забезпеченням законності відповідного судового рішення. У даному випадку, можна стверджувати про те, що перегляд судового рішення лише в законодавчо визначених межах здатен забезпечити законність відповідного рішення. Варто також зауважити, що Р.О. Куйбіда вказував саме на принцип інстанційності, як один з інструментів досягнення правосудності (тобто і законності) судових рішень[198, с.6].

Аналіз судової практики, що склалася в Україні останнім часом, свідчить про існування випадків допущення судом касаційної інстанції безпідставного виходу за межі касаційної скарги.

Так, Верховний Суд під час виходу за межі касаційної скарги подекуди керується тим, що ним встановлено істотне порушення при застосуванні норм матеріального права, зокрема судами першої та апеляційної інстанцій виселено мешканців спірного будинку, придбаного не за кредитні кошти, без визначення іншого постійного житла, в яке й має бути виселено відповідачів, тоді як судами попередніх інстанцій порушено норми законодавства, що свідчить про недотримання державних гарантій прав та законних інтересів осіб, споживачів фінансових послуг, в умовах фінансової кризи в Україні. Внаслідок такого ВС вказує на те, що оскаржувані судові рішення ухвалені з порушенням норм матеріального права, доводи касаційної скарги не мають правового значення для правильного вирішення спору, а також спрямовані на зміну проведеної судами оцінки доказів, що перебуває поза межами повноважень суду касаційної інстанції, зважаючи на що суд вбачає за необхідне постановити нове рішення[199].

Водночас, і інших випадках ВС також виходячи за межі касаційної скарги направляє справи на новий розгляд [200; 201].

Слід відзначити, що Верховний Суд в окремих справах доволі аргументовано мотивує необхідність виходу за межі касаційної скарги. Так, виявивши істотні порушення норм процесуального права, допущені судами першої та апеляційної інстанцій, Верховний Суд в одній зі справи вийшов за межі доводів касаційної скарги відповідно до частини третьої ст. 400 ЦПК України, згідно з якою суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

Зокрема, на думку ВС судами першої та апеляційної інстанцій не встановлено фактичні обставини справи. Суд першої інстанції не встановив родинних зв'язків між позивачем та померлим ОСОБА_4, а тому висновок, що ОСОБА_3 має право на отримання спадщини за законом лише з підстав визнання позову відповідачем є передчасним, оскільки право на отримання спадщини має лише особа, зазначена в заповіті, або особа, визначена за законом. Судом першої інстанції не вжито всіх заходів задля встановлення кола осіб, які є спадкоємцями, а отже, прав та інтересів яких стосується цей спір.

Судом першої інстанції не встановлено поважності причин пропуску звернення ОСОБА_3 із заявою про прийняття спадщини. Процедура встановлення фактичних обставин справи передбачена процесуальним законом, втім суд першої інстанції таких вимог і правил не дотримався, а суд апеляційної інстанції під час перегляду справи в апеляційному порядку відповідних порушень не усунув. Враховуючи наведене, судами не досліджено зібрані у справі докази, не встановлено належне коло учасників справи, спадкоємців ОСОБА_4 за законом, а отже, суди ухвалили рішення про права, свободи, інтереси осіб, які не були залучені до участі у справі[202].

Відповідно до пункту 8 частини першої ст. 411 ЦПК України, судові рішення підлягають обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо суд прийняв рішення про права, свободи, інтереси та (або)

обов'язки осіб, які не були залучені до участі у справі. У аналізованій правовій ситуації, враховуючи, що судами й першої, й апеляційної інстанцій обставини у справі не встановлювалися, Верховний Суд позбавлений правової можливості вирішити спір по суті заявлених позивачем вимог. Суд виходив з того, що згідно з пунктом 1 частини третьої ст. 411 ЦПК України підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд є також порушення норм процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, якщо суд не дослідив зібрані у справі докази[203].

Зважаючи на встановлення Верховним Судом порушень норм процесуального права й неправильного застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального права, суд касаційної інстанції зробив висновок про скасування рішення Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 17 серпня 2016 року та рішення Апеляційного суду Вінницької області від 12 жовтня 2016 року та направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Під час нового розгляду справи суду першої інстанції належить залучити до участі у справі усіх осіб, прав, свобод та інтересів яких стосуються її розгляд та вирішення[204].

Позитивно оцінюючі подібну практику ВС слід зауважити, що безпідставний вихід суду за межі вимог та доводів касаційної скарги можна розцінювати як доволі негативне явище для забезпечення принципу диспозитивності цивільного судочинства.

З огляду на викладене, видається за можливе виокремити такі основні функції *меж касаційного перегляду* як:

- забезпечення прав учасників касаційного провадження;
- забезпечення дотримання принципу диспозитивності;
- недопущення безпідставного перегляду рішень нижчих інстанцій;
- забезпечення правосудності рішення, ухваленого судом касаційної інстанції за результатами перегляду;
- забезпечення дотримання принципу інстанційності (недопущення взяття на себе судом касаційної інстанції повноважень судів нижчих інстанцій).

2.3 Здійснення касаційного перегляду рішень судів

На сьогодні в теорії цивільного процесу дотепер відсутні єдине розуміння поняття судового рішення, попри однастайність науковців у важливості такого юридичного акту для судового провадження.

Так, І.В. Андронов цілком слушно зауважує, що нині цивільний процесуальний закон обмежується вказівкою на «рішення», як у випадку, коли йдеться про усі процесуальні акти, що приймаються судом, так і для позначення процесуального документу, яким цивільну справу вирішено по суті[203,с.288].

У розумінні ж статті 258 ЦПК України, судовими рішеннями вважаються: ухвали, рішення, постанови, судові накази. Як слушно зазначає В.І. Тертишніков, використання узагальнюючого терміна «судові рішення» щодо ухвал і рішень є невдалим, оскільки в цивільному процесі рішення є індивідуальним процесуальним документом[204, с.143].

Підтримуємо тезу щодо не надто вдалого змісту згаданого вище положення ЦПК України, як такого, що до певної міри ускладнює розуміння відповідних норм закону в аспекті реалізації громадянами свого конституційного права на судовий захист, в тому числі – на касаційне оскарження судових рішень, з тих причин, що має місце невизначеність у питанні того, які ж види судових рішень можуть бути оскаржені в касаційному порядку, а які – ні.

Водночас, вбачається, що вказана недосконалість норм ЦПК України є дискусійним питанням радше теорії, не судової практики, оскільки цивільне процесуальне законодавство досить чітко визначає порядок ухвалення, оскарження та перегляду кожного з таких рішень, а саме рішень суду, якими спір вирішено по суті, та судових рішень, якими вирішуються процесуальні питання судового провадження).

Досліджуючи наявні в цивільно-процесуальній доктрині думки фахівців, слід зазначити, що, наприклад, М.Й. Штефан визначає судові рішення як процесуальну форму вираження діяльності суду щодо застосування права[39, с.401]. Натомість, Ю.В. Білоусов вважає, що судові рішення – це акти

здійснення правосуддя. Їх значення полягає в тому, що вони закріплюють владні волевиявлення суду щодо усіх питань розгляду та вирішення справи в суді [205, с.176]. З огляду на викладене, в межах даного наукового дослідження вбачаємо за доцільне розглядати питання касаційного перегляду рішень судів та ухвал в окремих підрозділах.

Оскільки судові рішення по суті становить собою юридичний факт, будучи передумовою виникнення, зміни або припинення правовідносин, воно ж виступає і предметом перегляду. У свою чергу, перегляд судових рішень, як вже зазначалося в попередніх підрозділах, виступає процесуальним засобом виправлення судових помилок. Вирішального значення, у контексті висловленого, набуває процедура та власне процесуальний зміст касаційного перегляду, адже саме за їх рахунок здійснюється формування ознак та змісту такого перегляду.

З цих міркувань слід звернути увагу на думку А.Г. Степанюка, який слушно пропонує не обмежуватися при визначенні завдань суду касаційної інстанції перевіркою законності судових рішень, які набрали чинності, та виправленням судових помилок, зазначаючи про вагому роль діяльності касаційної інстанції, пов'язаної зі спрямуванням судової практики, забезпеченням однакового правозастосування[с.15].

Звертаючись до джерельної бази, привертає увагу позиція Пленуму Верховного Суду України, викладена у постанові від 18.12.2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі». Так, Пленум ВСУ вбачає у рішенні суду «найважливіший акт правосуддя, покликаний забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права. Разом з тим, рішення, на думку Верховного Суду, вважається *законним* тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин, а також правильно витлумачив ці норми[207].

Натомість, обґрунтованим, з позиції Суду, може визнаватися рішення, ухвалене на засадах всебічності встановлення обставин справи, дослідження

належного обсягу наявної доказової бази, з'ясування обставин, що не підлягають доказуванню, внаслідок чого можливим стає формування рішення суду, що відповідатиме вимогам повноти та матиме вичерпний характер[207].

Наведене може слугувати підставою для узагальнюючого висновку про те, що касаційному перегляду підлягають рішення суду, що мають ознаки порушення вимог законності. При цьому, керуючись чинними нормами ЦПК України, слід резюмувати, що у даному разі має місце опосередковане порушення – через недотримання норм матеріального та (або) процесуального права.

У контексті дослідження проблем касаційного перегляду рішень суду, на особливу увагу заслуговує, в першу чергу, саме рішення суду апеляційної інстанції як таке, *що може підлягати перегляду, у разі існування фактів порушень матеріального або процесуального права*. При цьому рішення суду апеляційної інстанції можна визначити як юридичний акт суду апеляційної інстанції, спрямований на вирішення цивільної справи по суті, *що, у разі існування фактів порушень матеріального та процесуального права, можуть підлягати касаційному перегляду*.

Зважаючи на наведене, слід зацентрувати увагу на *диспозитивності* касаційного перегляду рішення суду, зважаючи на залежність такого перегляду від волевиявлення заінтересованої сторони щодо касаційного оскарження того чи іншого рішення.

Цікавим у досліджуваному контексті постає актуальна судова статистика Верховного Суду, яка свідчить про те, що з огляду на зміни в законодавстві щодо забезпечення касаційного перегляду цивільних справ, апеляційними судами в касаційному порядку було скасовано 3,4 тис. судових рішень, ухвалених судами за попередні роки. Усього ж, в касаційному порядку було скасовано 3,8 тис. рішень та 120 змінено. Водночас за результатами розгляду касаційних скарг скасовано рішення місцевих та апеляційних судів та ухвалено 706 нових рішень[208].

Для порівняння, наприклад, у 2008 році Верховним Судом України у касаційному порядку скасовано і змінено 2,1 тис. судових рішень у цивільних

справах. Таким чином, Верховним Судом у касаційному порядку у цивільних справах було скасовано і змінено в 2,3 рази більше рішень[208]. Наведена динаміка привертає увагу, насамперед, з точки зору сучасної ситуації, яка виникає навколо стану касаційного перегляду судових рішень Верховним Судом. Зокрема, вказана статистика свідчить про стабільне зростання кількості касаційних скарг та касаційних проваджень, незважаючи на запровадження нової редакції ЦПК України, що містить певні процесуальні фільтри. І якщо на той час у юридичному середовищі панувала думка про те, що здійснення повноважень Верховним Судом України виявилось малоефективним, адже через суттєве навантаження суд не міг впоратися з розглядом усієї кількості касаційних скарг, тоді як передання функцій касації апеляційним судам дозволила «розвантажити» Верховний Суд від розгляду касаційних скарг та касаційного перегляду, то на сьогодні таким запобіжником слугують саме процесуальні фільтри.

Поряд з цим, наперед відзначимо факт існування необхідності подальшого вдосконалення нормативного регулювання діяльності Верховного Суду з метою оптимізації його роботи, а також потенційного «спрощення» його діяльності, підвищення швидкості та ефективності переглядів з напрацюванням як Касаційним цивільним Судом, так і Великою Палатою Верховного Суду практики, дотримання висновків якої буде обов'язковим для судів нижчих інстанцій, а також потенційно скоротить кількість поданих касаційних скарг з огляду на розуміння касаторами умовної «судової перспективності» їх подання, зважаючи на прозорість практики касаційної інстанції та публічний доступ до її рішень.

Оскільки в низці випадків йдеться про порушення процесуальних норм, як підставу касаційного перегляду, особливого значення набуває питання з'ясування конкретних критеріїв наявності відповідного порушення. З цією метою необхідним є аналіз чинного процесуального порядку касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах.

Передусім, варто звернути увагу на питання попереднього розгляду справи, як важливого підґрунтя для дотримання законності під час подальшого

провадження. Слід зауважити, що специфіка касаційного перегляду полягає в тому, що за загальним правилом попередній розгляд проводиться протягом п'яти днів після складення доповіді суддею-доповідачем колегією у складі трьох суддів у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи (ст. 401 ЦПК України). Водночас проведення попереднього розгляду справи палатою, об'єднаною палатою, Великою Палатою ЦПК взагалі не передбачено[28].

На нашу думку така відмінність цілком виправдана, зважаючи на те, що справа до однієї з таких палат передається за результатами проміжного розгляду колегією суддів, а відтак необхідність у здійсненні будь-яких попередніх розглядів на рівні палати об'єктивно відсутня. При цьому, відповідно до ст. 402 ЦПК України, у суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи. Разом з тим, у разі необхідності учасники справи можуть бути викликані для надання пояснень у справі. Таким чином, розгляд справи в суді касаційної інстанції починається з відкриття першого судового засідання або через п'ятнадцять днів з дня відкриття касаційного провадження, якщо справа розглядається без повідомлення учасників справи[28].

Окремий порядок застосовується під час розгляду касаційної скарги, що надійшла до суду касаційної інстанції після закінчення касаційного розгляду справи. По-перше, у випадку відкриття касаційного провадження за такою скаргою суд касаційної інстанції може зупинити дію раніше прийнятої ним постанови та судових рішень, що оскаржуються. По-друге, суд розглядає таку скаргу в межах доводів, які не розглядалися під час касаційного розгляду справи за касаційною скаргою іншої особи. По-третє, суд відмовляє у відкритті провадження за касаційною скаргою, поданою відповідно до частини першої цієї статті, якщо суд розглянув наведені у ній доводи під час касаційного розгляду справи за касаційною скаргою іншої особи[28].

На особливу увагу, з позиції оцінки законності процедури касаційного перегляду на предмет відповідності цінностям, вміщеним в загальноприйняте

розуміння поняття дотримання права на справедливий суд, заслуговує регламентований ЦПК України строк розгляду касаційної скарги.

Так, ст. 407 ЦПК України встановлено 60-денний строк на розгляд касаційної скарги, поданої на судові рішення. Для порівняння, касаційна скарга на ухвалу має бути розглянута впродовж тридцяти днів. На нашу думку, за умов раціональної організації діяльності касаційної інстанції, технічно можливим та більш бажаним для гарантування досягнення цілі забезпечення прав учасників касаційного провадження було б скорочення такого строку до сорока та двадцяти днів для касаційного перегляду, відповідно рішення та ухвали.

Якщо ж говорити про *диспозитивні риси* касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі, то поряд з окресленою вище можливістю подавати клопотання про передачу справи на розгляд однією з палат, не можна оминати увагою також передбаченої ст. 408 ЦПК України можливості відмови касатора від скарги та укладення сторонами мирової угоди[28].

Так, незалежно від того, за касаційною скаргою кого з учасників справи було відкрито касаційне провадження, у суді касаційної інстанції позивач має право відмовитися від позову, а сторони мають право укласти між собою мирову угоду: якщо заява про відмову від позову чи мирова угода сторін відповідають вимогам ст.ст. 206 і 207 ЦПК України, суд визнає нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій та постановляє ухвалу про прийняття відмови позивача від позову або про затвердження мирової угоди сторін, якою одночасно закриває провадження у справі[28].

Чільне місце серед досліджуваних в контексті касаційного перегляду рішень суду посідає питання повноважень суду касаційної інстанції в частині результатів касаційного перегляду, що визначені в статті 409 ЦПК України[28].

Серед підстав для залишення касаційної скарги без задоволення, а судових рішень – без змін – є визнання факту ухвалення оскаржуваного рішення з додержанням норм матеріального і процесуального права. При цьому правильне по суті і законне рішення не підлягає скасуванню лише з формальних міркувань, що відповідає практиці ЄСПЛ з даного питання, наведеної вище[28].

Водночас, інша частина підстав пов'язана зі скасуванням рішень судів

нижчих інстанцій. Так ст. 411 ЦПК України визначено ряд підстав, що слугують основою для повного або часткового скасування рішень і передачі справи повністю або частково на новий розгляд або для продовження розгляду[28].

Цікаво, що у вітчизняному ЦПК вказується не лише на своєрідне загальне правило: підставу для скасування рішення суду, а також вказується на застереження, що полягає в наступному: судові рішення, ухвалені судом з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності), не підлягає скасуванню, якщо учасник справи, який подав касаційну скаргу, при розгляді справи судом першої інстанції без поважних причин не заявив про непідсудність справи[28].

Підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд є також порушення норм процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, якщо:

- 1) суд не дослідив зібрані у справі докази; або
- 2) суд необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів, або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи;
- 3) суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів[28].

Суттєвим нюансом є те, що справа направляється на новий розгляд до суду апеляційної інстанції, якщо порушення норм процесуального права допущені тільки цим судом. У всіх же інших випадках справа направляється до суду першої інстанції.

Однією з найбільш важливих рис касаційного перегляду є те, що висновки суду касаційної інстанції, в зв'язку з якими скасовано судові рішення, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції під час нового розгляду справи, про що детальніше йтиметься у наступних підрозділах.

Зупиняючись на підставах для скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення,

зауважимо, що такими є неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права. Водночас, порушення норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення лише за умови, якщо це порушення призвело до ухвалення незаконного рішення[28].

У цьому контексті слід зазначити, що в розумінні статті 412 ЦПК України неправильним застосуванням норм матеріального права вважається неправильне тлумачення закону або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню[28]. Принагідно зауважимо, що аналогічним є тлумачення даного поняття і в цивільному процесуальному законодавстві зарубіжних держав (на чому детальніше зупинятимемося нижче).

На окрему увагу заслуговують і регламентовані ЦПК України відносини щодо порядку зміни касаційною інстанцією судового рішення. Так, на сьогодні йдеться про доповнення рішення або внесення змін до його мотивувальної та (або) резолютивної частини. Думається, що дане лаконічне трактування доволі чітко та зрозуміло окреслює як дії, до яких необхідно вдатися суду, так і результати, на які може розраховувати касатор.

Водночас, якщо касаційна інстанція встановить, що судом апеляційної інстанції скасовано судові рішення, яке відповідає закону, то нею повністю або частково скасовується постанова суду апеляційної інстанції, а судові рішення суду першої інстанції у відповідній частині залишається в силі. Серед підстав для скасування рішення повністю або частково із закриттям провадження в справі або залишенням позову без розгляду у відповідній частині – передбачені ст.ст. 255, 257 ЦПК України[28].

Приділяючи увагу порядку прийняття постанов судом касаційної інстанції за результатами касаційного розгляду, слід зосередити увагу на тому, що процедурні питання, пов'язані з рухом справи, клопотання та заяви учасників справи, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення провадження у справі, а також в інших випадках, передбачених ЦПК, вирішуються судом касаційної інстанції шляхом постановлення ухвал в

порядку, визначеному цим кодексом для постановлення ухвал суду першої інстанції, а постанова або ухвала суду касаційної інстанції оформлюється суддею-доповідачем (іншим суддею, якщо суддя-доповідач не згодний з постановою/ухвалою) і підписується всім складом суду, який розглядав справу, якщо інше не передбачено кодексом[28].

При цьому, схвально оцінюємо вимоги до змісту постанови суду касаційної інстанції, що містяться у статті 416 ЦПК України. На нашу думку, чіткість та детальність цих вимог сприяють тому, щоб рішення, ухвалені касаційним судом були чіткими, ясними, повними та обґрунтованими. Суттєвою новелою чинної редакції ЦПК України, як вже зазначалося в попередніх підрозділах, стала регламентація можливості передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду (стаття 403 ЦПК). Підставою для такої передачі слугує позиція колегії суддів, що розглядає справу в касаційному порядку, про необхідність відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати[28].

На нашу думку, вказана можливість має використовуватися колегіями у кожному такому випадку без винятків, оскільки дана процедура дозволяє забезпечити максимально детальний перегляд, а ухвалена за його результатами постанова з відповідними правовими висновками виступатиме орієнтиром для вирішення спорів, що впливають з подібних правовідносин, судами нижчих інстанцій у подальшому.

З урахуванням зазначеної вище процесуальної можливості, окремої уваги потребує порядок передачі на розгляд Великої Палати.

Так, згідно з ч. 3 ст. 403 ЦПК України, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого

касаційного суду. При цьому, існує варіант, за якого суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати[28].

Поряд з цим, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики.

Водночас, ЦПК містить також імперативне положення, що регламентує передачу справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду у всіх випадках, коли учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції[28].

Відтак, аналіз норм вітчизняного ЦПК дозволяє виокремити принаймні три критерії, що обумовлюють передачу справ на розгляд однієї з палат Верховного Суду, серед яких:

- колегія суддів має вважати за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеному у рішенні іншого касаційного суду;

- колегія суддів має вважати за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеному у рішенні Великої Палати;

- колегія суддів має дійти висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики[28].

У цьому контексті слід особливо зважати на *визначальну роль колегії, яка ухвалює рішення про передачу справи* з метою дотримання відповідної вимоги процесуального закону, тим самим надаючи перегляду справи якісно нового статусу та вже на первинному рівні забезпечуючи право сторін касаційного

провадження на справедливий суд.

Окремо потрібно зосередити увагу власне на порядку передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду. Йдеться, перш за все, про можливість вирішити відповідне питання як *за ініціативою суду, так і за клопотанням учасника* справи. На нашу думку, таке положення є правильним з позиції забезпечення прав учасників провадження та збалансування їхніх правових потреб з процесуальними можливостями. Особлива вимога ставиться і до кількісного складу суду, яким вирішується питання про передачу. Так, ч. 2 ст. 404 ЦПК України встановлено, що таке питання вирішується більшістю від складу суду, що розглядає справу[28].

Слід зауважити, що зазначена норма, у комплексі з іншими, що визначають організаційні та процесуальні аспекти діяльності касаційного суду, слугує одним з належних механізмів, здатних забезпечити повноту та всебічність касаційного провадження, а отже – гарантувати законність його результату.

Вдалим видається і період часу, в який судом може бути ухвалено відповідне рішення (яке, до слова, постановляється у формі ухвали): до прийняття постанови судом касаційної інстанції. На нашу думку, такий відрізок часу можна вважати оптимальним, адже він не обмежує ані суд, ані сторони у висуненні відповідної ініціативи, тим самим сприяючи максимально якісному та такому, що відповідає вимогам права, вирішенні касаційного спору.

Таким, що повною мірою відповідає сучасним вимогам принципу верховенства права, може вважатися і норма ч. 5 цієї ж статті. Так, остання визначає можливість письмового викладу окремої думки як в ухвалі про передачу справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду, так і в постанові, прийнятій за результатами касаційного розгляду.

Достатньої гнучкості досліджуваній ділянці процесу касаційного перегляду надає встановлення повноваження для Великої Палати з повернення справи відповідній колегії або палаті у разі, якщо перша дійде висновку про відсутність підстав для передачі справи на її розгляд, рішення про що

постановляється у формі ухвали. Логічним, на нашу думку, було б іменувати дану процедуру процедурою *зворотної передачі*. При цьому слід зауважити, що можливість повторної передачі на розгляд Великої Палати відсутня.

У даному ракурсі варто знов-таки зазначити про необхідність дотримання відповідними колегіями суддів підстав, з яким ними ухвалюється рішення про подальшу передачу справи за відповідною належністю, адже можна говорити про те, що неналежне вирішення вказаного питання по суті тягне за собою порушення прав учасників процесу, з урахуванням того, що в результаті має місце його затягування. Так, на нашу думку, в подальшому було б доречно ставити питання про запровадження деяких процесуальних запобіжників, що дозволили б уникнути безпідставних рішень у цій частині з боку окремих колегій. Втім, з урахуванням застосування суддівського розсуду при ухваленні даних рішень можна зробити припущення про те, що зовсім уникнути таких випадків, у яких Велика Палата муситиме вдаватися до процедури зворотної передачі, навряд чи вдасться.

Специфічними та необхідними є подальші кроки, до яких вдається відповідна палата вже після передачі справи на її розгляд. Так, суддя-доповідач у разі необхідності звертається до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді стосовно підготовки наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати, крім випадків, коли висновок щодо застосування цієї норми у подібних правовідносинах був раніше отриманий Верховним Судом[28].

При цьому, у постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має також міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати. Останнє положення, як видається, конкретно спрямовано на забезпечення однаковості судової практики. Те саме стосується законодавчої норми, яка регламентує обов'язковість вказівок, що містяться в постанові суду касаційної інстанції для суду першої та апеляційної

інстанцій під час нового розгляду справи[28].

Натомість, процесуальним запобіжником у даному випадку слугує ч. 2 статті 417 ЦПК України, де вказується про те, що постанова суду касаційної інстанції не може містити вказівок для суду першої або апеляційної інстанції про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права повинна бути застосована і яке рішення має бути прийнято за результатами нового розгляду справи[28].

Завершальним етапом касаційного перегляду як рішень, так і ухвал судів виступає проголошення постанови судом касаційної інстанції, що здійснюється за загальним правилом, визначеним ст. 268 ЦПК України, набуття ж законної сили такою постановою законодавець пов'язує з моментом її прийняття, зважаючи на що вважаються такими, що втратили законну силу та не підлягають подальшому виконанню скасовані або визнані нечинними рішення, постанови та ухвали суду першої або апеляційної інстанції[28].

Вважаємо, що такий підхід законодавця є правильним, що підтверджується і наведеними вище процесуальними особливостями касаційного перегляду.

У порядку аналізу вимог до рішення касаційної інстанції можна резюмувати, що воно має відповідати загальними принципам верховенства права, законності та обґрунтованості, що ставляться до усіх без винятку судових рішень. Зокрема, йдеться про ухвалення рішення відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права; відповідність його завданню цивільного судочинства; врахування висновків, викладених в постановах Верховного Суду при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин; повне і всебічне з'ясування обставин, на які посилаються сторони.

Поряд з наведеним, враховуючи положення статті 265 ЦПК України, присвяченої вимогам до змісту судового рішення можна дійти висновку про те, що рішення суду становить собою вияв наявності порушень норм процесуального або матеріального права, оскільки, здебільшого, повною мірою

відображає такі порушення текстуально, що й дає підстави для касаційного перегляду[28].

Певними особливостями характеризується порядок касаційного перегляду заочного рішення у цивільній справі, що обумовлено специфікою доступу до касаційного оскарження, передбаченою ст. 288 ЦПК України, що полягає у можливості оскарження повторного заочного рішення. Втім, зі змісту норм ЦПК України вбачається, що суттєвих особливостей перегляду рішень, ухвалених в порядку заочного провадження, на сьогодні не передбачено. Разом з тим, існує можливість передачі рішення на розгляд Великої Палати Верховного Суду за загальним правилом[28]. Тим не менш, зміст норм, присвячених розгляду вказаних справ, все ж свідчить про необхідність урахування специфіки суті заочного розгляду, як такого, що пов'язаний з неявкою відповідача та, відповідно, потребує встановлення додаткових гарантій для обох сторін провадження.

Разом з тим, видається доречним, з погляду покращення касаційного перегляду, забезпечити право касаційного суду відмовляти відповідачеві у продовженні строку на надання відзиву на касаційну скаргу у разі, якщо наявні факти зловживання ним на попередніх стадіях правами або порушення процесуальних обов'язків, підтверджені матеріалами справи.

Водночас, більш ефективним шляхом удосконалення касаційного перегляду цивільних справ, що розглядалися в порядку заочного провадження, було б запровадження обмежень на касаційне оскарження відповідачем, що попри належне повідомлення не брав участі в попередніх судових розглядах. Як видається (міркуючи за аналогією зі встановленням обмежень з касаційного перегляду малозначних справ), таке врахування попередньої процесуальної поведінки відповідача також до певної міри мало б спрямовуючий ефект на практику розгляду відповідної категорії справ в судах нижчих інстанцій.

У цьому контексті доцільно також зважати на потребу встановлення конкретних (розумно обмежених) строків касаційного оскарження відповідачем заочного рішення. Більше того, зважаючи на специфіку апеляційного перегляду таких рішень, на сьогодні загальновідомою є проблема щодо покладення

касаційним судом на суд апеляційної інстанції невластивих йому функцій у разі, якщо справу повернуто після скасування рішення до апеляційного суду та коли має місце вказівка касаційної інстанції щодо виправлення нібито помилок апеляційного суду, хоча де-факто йдеться саме про помилки, допущені саме судом першої інстанції. Таку проблему видається за можливе усунути шляхом уточнення відповідної статті ЦПК положенням, яке встановлюватиме чітке повноваження суду касаційної інстанції щодо передачі справи на розгляд суду першої інстанції у разі його скасування за результатами касаційного перегляду.

Спрямованість наведених вище пропозицій відповідає і загальним доктринальним поглядам у досліджуваній частині. Так, слушною є думка Ф.В. Горбонос, Н.Л. Іващук, які зазначають, що «заочне провадження більш правильно розглядати як надання додаткових процесуальних гарантій позивачеві, який таким чином набуває захисту від несумлінного відповідача, що, зловживаючи своїми процесуальними правами, не з'являється до судового засідання та затягує розгляд справи. Крім досягнення процесуальної економії, заочне провадження має на меті дисциплінувати тих відповідачів, які фактично перешкоджають ухваленню рішення у справі»[209].

Між тим, забезпечення законності рішення, що має значення як для касаційного оскарження, так і для касаційного перегляду, що повинно накладати відбиток на зміст діяльності касаційного суду при відповідному касаційному розгляді важливу роль відіграє забезпечення підвищеного рівня уваги до рішень, ухвалених в заочному провадженні, оскільки в даному разі може йтися про існування факту порушення прав, зокрема, відповідача.

Слід зауважити, що як на практиці, так і в теорії цивільного процесу переважно панує думка про те, що відсутність у судовому засіданні відповідача та неможливість заслухати його пояснення не презюмує задоволення позовних вимог. Однак, на нашу думку, в частині забезпечення додержання вимог матеріального та процесуального права даний факт не може залишатися поза увагою касаційної інстанції на стадії касаційного перегляду.

Наведені нами вище тези підтверджуються і напрацюваннями судової практики. Зокрема, поширеними є випадки, коли касаційна скарга мотивована

тим, що особу не було повідомлено про *день та час розгляду справи*. Враховуючи той факт, що в переважній більшості випадків такі доводи в процесі перегляду спростовуються касаційним судом за матеріалами справи, постає питання про необхідність нормативного врегулювання даного аспекту з метою оптимізації касаційного перегляду[210].

Принагідною у даному разі видається висловлена вище пропозиція щодо вилучення відповідної категорії справ з переліку таких, що підлягають касаційному перегляду (за винятком аліментних, трудових справ та справ, що виникають з порушення законодавства про захист прав споживачів). *Вказане обмеження могло б децю раціоналізувати обсяг роботи суду касаційної інстанції та усунути проблему недотримання принципу процесуальної економії в окреслених випадках.*

Разом з тим, з метою підвищення рівня доброчесності касаторів, доцільним було б запровадження системи штрафів за подання у касаційній скарзі завідомо неправдивих даних, що слугувало б, на нашу думку, дієвим запобіжником перенавантаження касаційної інстанції такого роду «технічними» справами.

Децю складнішою з точки зору дій суду касаційної інстанції є ситуація, що виникає у разі посилання касатора на поважність причин пропуску строку на подання касаційної скарги[211]. У подібних випадках важко уникнути предметного розгляду справи, оскільки обставини, наведені у касаційній скарзі, потребують детального вивчення судом. Таким чином, як вбачається з аналізу норм ЦПК України, практика залишення відповідних касаційних скарг без задоволення, а оскаржуваного судового рішення без змін (в порядку статті 401 Кодексу) постає оптимальним механізмом для забезпечення функціонування касаційної інстанції.

Разом з тим, потрібно зважати на те, що в переважній більшості випадків доводи таких касаційних скарг не спростовують висновків судів попередніх інстанцій та зводяться до переоцінки доказів та незгоди заявника з висновками судів щодо їх оцінки. Внаслідок чого, одним з ефективних та доступних способів спрощення діяльності касаційного суду в даному випадку можна

вважати ухвалення Великою Палатою Верховного Суду системоутворюючих рішень, про що вже йшлося вище. Поряд з цим, слід зауважити, що у подібних випадках ЄСПЛ вказує на те, що норми, які регулюють строки подачі скарг спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя і юридичної визначеності. Зацікавлені особи мають розраховувати на те, що ці норми будуть застосовані (рішення Європейського суду з прав людини «*Нешев проти Болгарії*» від 28 жовтня 2004 року, «*Перетяка та Шереметьєв проти України*» від 21 грудня 2010 року).

Натомість, у рішеннях *Сутяжнік проти Росії* від 29 липня 2009 року, *Есертас проти Литви* від 31 травня 2012 року, Суд зазначив, що у справах можуть бути обставини, які свідчать про відсутність соціальної потреби чи нагальної суспільної необхідності, які б виправдовували відхилення від принципу юридичної визначеності, а відтак скасовувати правильне по суті рішення суду лише заради правового пуризму не видається можливим.

У цілому, зі змісту вказаних рішень випливає, що зміст чинного ЦПК в частині забезпечення належного розгляду касаційної скарги та касаційного перегляду оскаржуваного рішення, цілком відповідає цінностям ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ, основною тезою якої по суті є презумпція законності дій суду доти, доки такі дії перебувають межах дозволеного процесуальним законом[212, с.69].

Аналіз вітчизняної судової практики свідчить про наявність істотної проблеми в частині зловживання касаторами правом на оскарження і, як наслідок, необхідності касаційного суду здійснювати повноваження з перегляду рішень, касаційна скарга щодо яких задоволенню не підлягає.

Наприклад, касаційні скарги мотивуються твердженням касатора про відсутність факту пропуску строку на оскарження з огляду на нібито неотримання копії заочного рішення та підроблення підпису на зворотному повідомленні про отримання копії такого рішення[213]. Зокрема, подібна ситуація виникла у рамках касаційного перегляду справи за касаційною скаргою, що містила посилання на неотримання касатором заочного рішення суду, за одночасної наявності у матеріалах касаційного провадження

повідомлення про вручення поштового відправлення з особистим підписом відповідного громадянина[214].

При цьому, в рішенні у справі *Пономарьов проти України* ЄСПЛ вказав, що правова система багатьох країн-членів передбачає можливість продовження строків, якщо для цього є обґрунтовані підстави. Разом з тим, якщо строк на ординарне апеляційне оскарження поновлений зі спливом значного періоду часу та за підстав, які не видаються переконливими, як у цій справі, де нібито складне економічне становище перешкоджало відповідачу сплатити державне мито, таке рішення може порушити принцип юридичної визначеності, так як і перегляд в порядку нагляду. ЄСПЛ визнав, що вирішення питання щодо поновлення строку на оскарження перебуває в межах дискреційних повноважень національних судів, однак такі повноваження не є необмеженими.

Тобто, згідно практики ЄСПЛ від національних судів вимагається вказувати в подібних випадках на обґрунтовані підстави. Однією із таких підстав може бути, наприклад, неповідомлення сторін органами влади про прийняті рішення у їхній справі. Проте, навіть тоді можливість поновлення не буде необмеженою, оскільки сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження. У кожній справі національні суди мають перевіряти, чи підстави для поновлення строків для оскарження виправдовують втручання у принцип *res judicata*, особливо як у цій справі, коли національне законодавство не обмежує дискреційні повноваження судів ні у часі, ні в підставах для поновлення строків[215].

У подібних випадках Верховний Суд слушно керується ч.ч. 1, 2 ст. 400 ЦПК України, відповідно до яких під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими та перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Таким чином, викладене

дозволяє Верховному Суду залишати відповідні касаційні скарги без розгляду.

Цікавим з погляду досліджуваного питання є рішення у справі, за результатами розгляду якої касаційна інстанція ухвалили рішення про залишення касаційної скарги без задоволення, а оскаржуваних рішень – без змін, з огляду на їх законність та обґрунтованість. Так, касатор зазначила, що суди не з'ясували причин пропуску строку на звернення із заявою про перегляд заочного рішення та безпідставно відмовили їй у його поновленні, чим порушили її право на доступ до правосуддя. Між тим, суд касаційної інстанції дійшов висновку про те, що аргументи касаційної скарги є аналогічними доводам, що вже були викладені в апеляційній скарзі, та не спростовують висновків судів першої та апеляційної інстанцій, обґрунтовано викладених у мотивувальній частині судових рішень, та не дають підстав для висновку про порушення судами попередніх інстанцій норм процесуального права[216].

У наведеному випадку касаційна інстанція також посилається на те, що оскаржувані судові рішення відповідають критерію обґрунтованості судового рішення в розумінні ЄСПЛ, який вказав на те, що пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зобов'язує суди давати обґрунтування своїх рішень, але це не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент, а отже межі цього обов'язку можуть бути різними залежно від характеру рішення та з урахуванням різноманітності аргументів, які сторона може представити в суд, викладенням та формулюванням рішень (*Проніна проти України*, № 63566/00, § 23, ЄСПЛ, від 18 липня 2006 року). Аналогічного висновку касаційна інстанція дійшла і за результатами перегляду справи[217].

У зв'язку з наведеним, можливим варіантом удосконалення норм ЦПК України в частині врегулювання відносин, що є максимально спірними з точки зору касаторів, є доповнення чинної ст. 402 ЦПК України, що регламентує порядок касаційного перегляду, положенням про необхідність у разі перегляду заочного рішення здійснювати перевірку факту належного повідомлення сторін про судовий розгляд у першій інстанції[28]. Вказаний крок, на нашу думку, може справити позитивний вплив як на власне процесуальну якість касаційного

перегляду, так і на підвищення рівня довіри громадян до суду касаційної інстанції.

Зазначене видається слушним і в контексті міркувань, якими у своїх рішеннях керується Велика Палата Верховного Суду щодо неодноразової вказівки ЄСПЛ на нечіткість формулювання законів, тлумачення та застосування яких зрештою залежить від практики[212, с.72]. І роль розгляду справ у судах полягає саме у тому, щоби позбутися таких інтерпретаційних сумнівів з урахуванням змін у повсякденній практиці (*mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ у справах *Кантоні проти Франції*, *Веренцов проти України*).

Натомість, вказуючи на тлумачення «якості закону» в розумінні ЄСПЛ, Верховний Суд наголошує, що національне законодавство повинно бути доступним і передбачуваним, тобто визначати достатньо чіткі положення, аби дати людям адекватну вказівку щодо обставин і умов, за яких державні органи мають право вживати заходів, що вплинуть на конвенційні права цих людей (*mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ у справах *C.G. та інші проти Болгарії*, *Олександр Волков проти України*).

Проаналізовані вище рішення касаційної інстанції дають підстави стверджувати про наявність на практиці (під час перегляду рішень судів) таких основних змістових орієнтирів для належного касаційного перегляду як:

- встановлення неправильності застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;
- неможливість встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним;
- здійснення перегляду в межах касаційної скарги;
- з’ясування питання про наявність факту спростування висновків оскаржуваного судового рішення доводами касаційної скарги та впливу таких доводів на вирішення питання про законність оскаржуваного рішення;
- у разі перегляду заочного рішення – з’ясування питання про наявність факту попереднього звернення з заявою про перегляд.

Зазначені положення можна вважати критеріями процесуальної діяльності суду касаційної інстанції з перегляду рішень судів нижчих інстанцій[218].

Привертає увагу, що на сьогодні значна частина касаційних скарг, за умови їх обґрунтованості, в тому числі – щодо заочних рішень, задовольняється Верховним Судом, зокрема – його Великою Палатою, внаслідок чого у переважній більшості випадків справа передається на новий розгляд до суду апеляційної інстанції[219] або першої інстанції[220].

Цікавим у контексті досліджуваного питання є досвід зарубіжних держав щодо врегулювання касаційного перегляду рішень суду у цивільних справах.

Наприклад, у Республіці Білорусь повноцінний аналог Великої Палати з подібними повноваженнями відсутній. Натомість, Президіум Верховного Суду Республіки Білорусь розглядає судові справи за нововиявленими обставинами та в порядку нагляду, матеріали вивчення й узагальнення судової практики та судової статистики. Водночас, на Пленум покладається надання роз'яснень з питань застосування законодавства судами[179].

Як випливає з аналізу такої структурної побудови Верховного Суду, вітчизняна система касаційного перегляду значно краще влаштована з точки зору можливості виокремлення серед касаційних скарг тих, в яких порушуються правові проблеми, важливі для діяльності судової системи в цілому, внаслідок чого в ході касаційного перегляду відповідних рішень стає можливим більш детальне їх вивчення та вирішення.

З процесуальної точки зору, згідно зі ст. 425 ЦПК Білорусі, до повноважень суду касаційної інстанції в Республіці Білорусь належать наступні:

- залишення рішення без змін, а скарги – без задоволення;
- скасування рішення повністю або частково і направлення на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо помилки, допущені судом першої інстанції не можуть бути виправлені судом касаційної інстанції;
- скасування рішення повністю або частково з припиненням провадження у справі або залишенням заяви без розгляду;
- зміна рішення або постановлення нового рішення без передачі справи на новий розгляд, якщо у справі відсутня потреба у збиранні або додатковій перевірці доказів, обставини справи встановлено судом першої інстанції повно і правильно, але допущено помилку в застосуванні норм матеріального права;

– змінити рішення або постановити нове рішення на підставі досліджених в суді касаційної інстанції матеріалів і нових доказів, якщо встановлено всі фактичні дані, необхідні для вирішення спору відповідно до законодавства. У такому разі заінтересовані особи мають бути ознайомлені з додатковими доказами до розгляду справи в касаційному порядку та повідомлені про день розгляду справи[179].

Як бачимо, зміст ЦПК Республіки Білорусь в частині повноважень касаційного суду відрізняється від вітчизняного певним їх розширенням. Втім, на нашу думку, саме український підхід є оптимальним в розумінні збалансованості таких повноважень, оскільки за ЦПК України повноваження касаційного суду не підміняють повноважень суду, що розглядав спір у першій або апеляційній інстанціях, зокрема, якщо йдеться про питання дослідження на стадії касаційного перегляду нових доказів.

Водночас, ст. 426 ЦПК Республіки Білорусь передбачено обов'язок суду касаційної інстанції у разі, якщо касаційна скарга надходить до суду після розгляду справи за іншими касаційними скаргами, прийняти таку скаргу до свого провадження. При цьому, якщо в результаті розгляду такої скарги суд касаційної інстанції ухвалить інший висновок щодо рішення суду першої інстанції, ним направляється справа з окремим клопотанням до голови суду, який в порядку нагляду вносить протест для вирішення питання про опротестування одного або обох висновків суду касаційної інстанції. Дана норма, як видається, не найкращим чином здатна впливати на однаковий характер судового правозастосування, по суті ставлячи під сумнів остаточність рішення суду касаційної інстанції[179].

Між тим, ст. 431 ЦПК Білорусі встановлює принцип обов'язковості вказівок суду касаційної інстанції, що є звичним і для вітчизняної практики[179].

Цікавим в порівняльному контексті видається тлумачення діяльності Верховного Суду Республіки Білорусь як суду наглядової інстанції. По суті, аналіз норм ЦПК даної країни свідчить про те, що йдеться якраз про касацію в розумінні українського ЦПК. Так, йдеться про такі підстави оскарження та

перегляду рішення, що набрало законної сили, як суттєві порушення норм матеріального та процесуального права[179].

З точки зору дослідження строків такого оскарження, наслідком якого є касаційний (в нашому розумінні) перегляд, привертає увагу можливість оскарження протягом трьох років з дня набуття рішенням суду законної сили. Більше того, навіть після спливу трирічного строку можуть бути розглянуті скарги відповідачів на рішення, ухвалені за їх відсутності без належного повідомлення про час та місце розгляду справи[179]. Екстраполюючи таке положення на реалії української судової практики, про які йшлося вище, слід констатувати, що такий підхід білоруського законодавця не сприяє якісному формуванню однакової та зрозумілої судової практики.

Своєрідним є також білоруський підхід до процедури перегляду в наглядовому порядку. Так, до суду можуть бути додатково надані матеріали, що раніше не фігурували у справі. При цьому, як і в Україні, судом може бути вирішено питання про права осіб, які не є сторонами у справі. Разом з тим, відмінним від прийнятого в Україні підходу є підхід до обсягу повноважень суду, яким здійснюється такий перегляд. Зокрема, суд зобов'язаний перевірити справу в повному обсязі, тоді як вітчизняний ЦПК фактично дає суду це право лише за наявності такої потреби[176, с.43-44].

Істотною відмінністю є й обов'язкова участь прокурора у такому перегляді, функція якого, відповідно до статті 445 ЦПК Білорусі, зводиться до «висловлення ним своєї думки у справі». Як видається, аналізована норма має дещо архаїчний зміст, оскільки, по-перше, наділяє прокурора не властивими йому за природою прокурорського нагляду функціями (які, між іншим, навіть не деталізовані у вказаній статті, так само, як і кінцева мета такої участі), а по-друге – не виправдано надає цивільним справам характеру публічності, в чому навіть може вбачатися втручання держави у приватний спір, що в демократичному суспільстві є абсолютно неприйнятним.

Окрім зазначеного привертає увагу формулювання підстав скасування рішень суду за результатами перегляду. Так, окрім зрозумілих нам підстав у вигляді порушення норм матеріального або процесуального права, білоруський

цивільний процесуальний закон вбачає додатковою підставою необґрунтованість оскаржуваного рішення. На нашу думку, таке положення може свідчити про покладення на Верховний Суд невластивих йому повноважень, що в поєднанні з іншими проаналізованими нормами ставить під сумнів збалансованість інституту касаційного (наглядового) перегляду в Білорусі, підтверджуючи правильність векторів розвитку, обраних Україною в цій частині.

Попри вказані відмінності, аналогічним до вітчизняного є порядок ухвалення рішень за результатами перегляду, що здійснюється більшістю голосів, а також обов'язковий характер вказівок та висновків суду, що переглядає рішення в наглядовому порядку [176, с.43-44].

Доречно звернути увагу на законодавство та практику його застосування у Грузії. Так, у складі Верховного Суду Грузії, як і в нашій державі функціонує Велика Палата, повноваження якої, як випливає з аналізу відповідних законодавчих норм, подібні до повноважень, закріплених у ЦПК України.

Стаття 394 ЦПК Грузії встановлює так звані «абсолютні підстави скасування рішення» та містить перелік випадків, у яких рішення буде вважатися ухваленим з порушенням закону. Серед них:

- розгляд справи незаконним складом суду;
- розгляд справи за відсутності однієї зі сторін, яка не отримала виклик або без її законного представника, крім випадків, коли представник визнає правомірність ходу судового процесу;
- рішення ухвалено у справі, невідомій суду;
- рішення ухвалено на підставі усного розгляду, за якого порушено правила гласності процесу;
- рішення недостатньо обґрунтоване з юридичної точки зору;
- рішення не підписано суддями;
- у справі відсутній протокол засідання апеляційного суду[177].

При цьому ст. 402 ЦПК Грузії передбачено, що у разі, якщо оскаржено рішення, що підлягає негайному виконанню, касаційний суд може тимчасово призупинити виконання та скасувати заходи, пов'язані з таким

виконанням[177].

Водночас, стаття 407 цього ж кодексу встановлює фактичні підстави для перевірки, серед яких:

- обговорення касаційним судом лише пояснень сторін, відображених в рішеннях або протоколах засідань судів;
- обов’язковість для касаційного суду фактичних обставин, визнаних апеляційним судом, якщо стосовно них не висунуто претензій[177].

Загальний порядок перегляду мало чим відрізняється від встановленого вітчизняним ЦПК як в частині алгоритму проведення засідання судом касаційної інстанції, так і сутності дій, здійснюваних у його ході.

Доволі детально та дещо своєрідно грузинський ЦПК виділяє підстави відмови в задоволенні касаційної скарги. Зокрема, йдеться про випадки в яких:

- А) вказане порушення закону відсутнє;
- Б) в основу ухваленого апеляційним судом рішення не покладено порушення закону;
- В) рішення апеляційного суду правильне по суті, незважаючи на те, що мотивувальна частина рішення не містить відповідного обґрунтування[177].

Привертає увагу з точки зору можливості його запозичення до ЦПК України останній з наведених пунктів.

Слід констатувати, що він (його положення) є досить правильним за своєю суттю, оскільки повторює положення про неможливість скасування рішення лише з формальних підстав. З іншого боку, як свідчить аналіз практики ЄСПЛ, судові рішення все ж мають характеризуватися належним і достатнім ступенем зрозумілості для сторін. Водночас, все ж вбачаємо за можливе *доповнити відповідну статтю ЦПК України аналогічним положенням*, яке конкретизуватиме нині чинну норму щодо неможливості скасування рішення лише з формальних підстав, тим самим вможлививши зниження кількості безперспективних касаційних скарг.

Щодо окремих інших країн слід зазначити наступне.

В Іспанії в складі Верховного Суду функціонують палата в цивільних справах, кримінальних, військових, адміністративних, трудових, а також

спеціальні палати: конфліктів юрисдикції, конфліктів компетенції та спеціальна палата з розгляду справ проти голови Верховного Суду, голів палат[221]. Таким чином, рішення судів у касаційному порядку переглядаються за загальними правилами, незалежно від наявності в них правової проблеми, що має значення для формування однакової судової практики.

Подібним шляхом пішла в обранні підходу до касаційного перегляду Італія: у складі Верховного Суду цієї країни функціонує три палати в цивільних та три в кримінальних справах.

Як свідчить аналіз законодавства Італійської Республіки, основною функцією їх є забезпечення правильного застосування закону, його однакового тлумачення та єдності національного права. Касаційний перегляд при цьому здійснюється колегіальним складом суду. Має даний порядок касаційного перегляду й специфічну особливість: відповідно до ст. 111 Конституції Італії кожен громадянин вправі звернутися до Верховного Суду для захисту своїх прав та свобод у випадку порушення норми права, оминаючи стадію апеляції. Дане правило поширюється також на цивільні справи[222;176, с.46].

При цьому, підставами для перегляду, як і в Україні, є порушення норм матеріального права (*errores in iudicando*) та процесуальних порушень (*errores in procedendo*). Подібним до вітчизняного є й загальний алгоритм касаційного перегляду. Так, у разі виявлення в рішенні, що переглядається, одного з наведених порушень, Верховний Суд скасовує рішення суду нижчої інстанції, встановлюючи правовий принцип, згідно з яким має бути змінено оскаржуване рішення. Відтак, даним принципом в подальшому суди повинні будуть керуватися при новому розгляді даної справи[176, с.44-45].

Привертає увагу, що відповідно до італійського процесуального законодавства такі правові принципи не є обов'язковими для інших судів, які надалі розглядатимуть подібні справи, тоді як в Україні чинна редакція ЦПК закріплює принцип обов'язковості застосування відповідних висновків Верховного Суду. Разом з тим, судова практика Італійської Республіки свідчить про те, що фактично суди нижчих інстанцій намагаються не йти всупереч практиці Верховного Суду, що здебільшого позитивно впливає на становлення

одноманітної судової практики та подальше тлумачення закону судами нижчих інстанцій.

Цікавим постає також підхід Фінляндії до оскарження та перегляду рішень суду у Верховному Суді. Так, касаційному перегляду передуює видача судом дозволу на таке оскарження. Між тим, за своїм змістом діяльність Верховного Суду так само має на меті ухвалення рішень, що спрямовують правильність та одностайність судової практики, зокрема в частині тлумачення норм закону. Йдеться, насамперед, про так звані «прецедентні рішення», які ухвалюються з питань, щодо котрих закон не дає чіткої відповіді. Отже, такі рішення встановлюють правові орієнтири для вирішення аналогічних спорів. Водночас, судова статистика, що ведеться у Фінляндії в частині строків розгляду свідчить, що в середньому розгляд цивільної справи в порядку касаційного перегляду потребує 2,2 місяців[223]. Досить цікавим є також положення, що не зобов'язує Верховний Суд забезпечувати оприлюднення усіх своїх рішень, обмежившись лише публікацією тих, що мають значення для спрямування судової практики.

Окремої уваги в досліджуваному контексті вимагає практика ЄСПЛ, що дозволяє простежити змістовні орієнтири, якими має керуватися при перегляді суд касаційної інстанції.

Так, у справі *Претто та інші проти Італії* ЄСПЛ зазначив, що судові рішення касаційної інстанції не обов'язково мусять бути проголошено публічно, що не порушує права на справедливий суд. Такий висновок є важливим і в аспекті становлення української практики, адже судові рішення набуває чинності зазвичай з дня моменту прийняття, після чого у вигляді копій скеровується сторонам.

Про необхідність ефективного судового нагляду (а в розумінні українського законодавства – і касаційного перегляду) йдеться також у рішенні *Обермейєр проти Австрії*. На продовження даної ідеї, ЄСПЛ у рішенні *Сігма Радіо Телевіжн проти Кіпра* зауважив про вироблення «критеріїв відповідності перегляду», якими є предмет оскаржуваного рішення та «глибина» перегляду, що дозволяють визначити чи був здійснений перегляд достатнім. У цьому

контексті ЄСПЛ, зокрема, наголосив, що наявні в Європі правові системи переважно обмежують право касаційних судів на перегляд фактичних обставин, що втім не заважає скасуванню рішень з різних підстав.

Вагому роль для забезпечення достатності перегляду, з точки зору ЄСПЛ, висловленої у справі *Кінгслі проти Сполученого Королівства*, відіграє і встановлення наявності підстав для оскарження, у зв'язку з чим касаційна інстанція надалі мусить мати повноваження щодо скасування оскаржуваного рішення, ухвалення нового рішення або скерування справи для ухвалення рішення іншим повноважним судом.

Попри вказане, з позиції ЄСПЛ, враховуючи особливу роль касаційного суду, який є обмеженим перевіркою правильності застосування закону, процедура касаційного перегляду може носити більш формальний характер (рішення у справі *Леваж Престасьон Сервіс проти Франції*).

Разом з тим, ЄСПЛ у рішенні в справі *Совтрансавто Холдинг проти України* наполягає на тому, що судові правові системи, в яких остаточні судові акти можуть бути переглянуті протягом невизначеного строку або неодноразово скасовані, є такими, що порушують пункт 1 частини 6 Конвенції. Слід зауважити, що чинною редакцією ЦПК України цю проблему фактично усунено.

Зрештою, однією з визначальних для касаційного перегляду може вважатися так звана «теорія зовнішніх ознак», про яку Суд веде мову у рішенні *Краска проти Швейцарії*.

Йдеться, насамперед, про вагомість зовнішніх ознак у відправленні касаційною інстанцією правосуддя, що обумовлена необхідністю переконання в очевидності справедливого перегляду. При цьому, Суд підкреслив, що точка зору заінтересованих осіб не є визначальною, а відтак їхні сумніви щодо справедливості судового рішення повинні мати під собою об'єктивні обґрунтування.

Екстраполюючи вказане на реалії українського цивільного процесу, а також з урахуванням основних засад цивільного судочинства, його завдання, а також вимог ЦПК України, що ставляться до процедури касаційного перегляду

судових рішень, можна констатувати, що до таких «зовнішніх ознак» можна віднести, зокрема, *забезпечення судом поваги до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; гарантування гласності і відкритості судового процесу та його повного фіксування технічними засобами; забезпечення змагальності сторін, диспозитивності, пропорційності та обов'язковості судового рішення в порядку та у способи, встановлені законом; розумність строків розгляду справи судом; дотримання судом вимоги неприпустимості зловживання сторонами їхніми процесуальними правами; забезпечення відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.*

Вважаємо, що врахування касаційною інстанцією наведеної концепції на практиці сприятиме спрощенню перевірки нею судових рішень на предмет наявності при їх ухваленні порушень матеріального або процесуального права, а також ухваленню за її результатами правосудного та справедливого рішення. Як наслідок, можна очікувати загального поліпшення динаміки виконання завдань цивільного судочинства в українському цивільному процесі, в результаті чого можливим стане досягнення зниження кількості звернень українців до ЄСПЛ за захистом порушених прав.

На наше переконання, у даному контексті орієнтиром для нинішньої діяльності Верховного Суду та подальшого розвитку вітчизняного цивільного процесу в напрямку забезпечення оптимального рівня касаційного перегляду в кожній конкретній справі може слугувати позиція ЄСПЛ про допустимість можливих розходжень в судовій практиці, що становлять собою невід'ємний наслідок функціонування триланкової судової системи, а тому не можуть презюмовано розглядатися як порушення Конвенції. Таку думку Судом було висловлено у справі *Сантос Пінто проти Португалії*.

Водночас, наведені вище думки дозволяють дійти висновку про необхідність вдосконалення порядку касаційного перегляду рішень судів у запропонованому нами вигляді, з урахуванням позитивних напрацювань зарубіжних держав, проблем, що виникають в ході здійснення судами України відповідної практики, а також в напрямку, визнаному ЄСПЛ, як такий, що

забезпечує дотримання вимог Конвенції, зокрема, й з урахуванням об'єктивної неможливості встановлення в будь-якій державі абсолютної одноманітності судової практики.

2.4 Особливості касаційного перегляду ухвал судів

Аналіз теорії та практики касаційного перегляду ухвал суду у цивільному процесі, дозволяє визначити його як допоміжний правовий механізм захисту прав та інтересів учасників цивільних матеріальних та процесуальних відносин.

Згідно з даними офіційної статистики, станом на друге півріччя 2017 року на той час діючий ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ у касаційному порядку скасував 298 процесуальних ухвал судів нижчих інстанцій, внаслідок чого було задоволено вимоги 10,1% касаційних скарг, поданих на ці ухвали, тоді як за аналогічний період 2016 року їх обсяг становив 12,6%. При цьому, середній показник по державі становив 11,8% у 2017 році та 19,4 у 2016 році, формуючи, таким чином, тенденцію до зниження загальної чисельності скасованих ухвал[224].

В. В. Комаров та П. І. Радченко визначають такі умови набрання ухвалою ознак акту правосуддя: а) винесення ухвали має передбачатись законом; б) ухвала повинна постановлятися судом; в) винесенню ухвали повинні передувати передбачені цивільним процесуальним законом дії, приведення та встановлення саме таких обставин, з наявністю яких закон пов'язує можливість винесення відповідної ухвали; г) ухвала повинна оформлюватись у встановленій законом процесуальній формі та містити передбачені ЦПК реквізити[225, с.215].

Вважаємо за необхідне погодитися з такими висновками науковців, зокрема, зважаючи на те, що відповідність даним загальним вимогам можна вважати достатнім запобіжником, що перешкоджає безпідставному касаційному оскарженню і, як наслідок, касаційному перегляду ухвал судів. З теоретичної точки зору, касаційний перегляд ухвал у цивільному процесі можна досліджувати у *гносеологічному, праксеологічному та телеологічному аспектах*.

Так, у першому випадку касаційний перегляд ухвали є процесом пізнавальної діяльності суду касаційної інстанції, спрямований на встановлення, на підставі дослідження аргументів сторін та оскаржуваних рішень, наявності в них ознак порушень матеріального або процесуального

характеру. Водночас, в праксеологічному аспекті касаційний перегляд ухвал становить собою дії суду, спрямовані на виконання завдань цивільного судочинства, обумовлені необхідністю усунення порушень, допущених судами нижчих інстанцій. В свою чергу, у телеологічному аспекті касаційний перегляд ухвал можна вважати результатом діяльності суду з виявлення та усунення порушень матеріального та процесуального права, що виявляється у формі постанови Верховного Суду.

Разом з тим, з аналізу норм ЦПК України випливає, що повноваження касаційного суду з перегляду ухвал у цивільному процесі є його *обов'язком* щодо виправлення судових помилок, що призвели до постановлення оскаржуваних ухвал.

У науці цивільного процесу такі помилки пропонується класифікувати на суттєві та несуттєві. Так, несуттєвими суддівськими помилками Д.Ю. Цихоня називає ті, що створюють загрозу недосягнення мети та завдань правосуддя у цивільних справах, та підлягають усуненню судом, що їх допустив, у порядку та у спосіб, визначений законом, без звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій). Водночас, суттєвими, на думку вченого, є ті, що порушують права, свободи та інтереси осіб, сприяють недосягненню мети та завдань правосуддя у цивільних справах, тягнуть за собою негативні наслідки, в т.ч. скасування судового рішення, та підлягають усуненню шляхом звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду апеляційної та касаційної інстанцій)[226,с.176].

З наведеного вище зрозуміло, що на касаційний перегляд заслуговують лише ті ухвали, що постановлені внаслідок допущення *суттєвих* судових помилок під час їх ухвалення та постановлення відповідно.

У свою чергу, А.М. Євмін зазначає про можливість поділу судових помилок на *процедурні* та *істотні*[227,с.134]. У цьому світлі, на нашу думку, доречно вважати, що у випадку касаційного перегляду ухвал може йтися як про виправлення процедурних, так і про виправлення істотних помилок, оскільки підставою для перегляду може слугувати як наявність порушень матеріального, так і процесуального характеру.

Норми статті 379 ЦПК України передбачають чотири підстави для скасування в *апеляційному* порядку ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції:

- 1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;
- 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції вважає встановленими;
- 3) невідповідність висновків суду обставинам справи;
- 4) порушення норм процесуального права чи неправильне застосування норм матеріального права, які призвели до постановлення помилкової ухвали[28].

Таким чином, суд апеляційної інстанції скасовує ухвалу про відкриття провадження у справі та приймає постанову про направлення справи на розгляд до суду першої інстанції за встановленою підсудністю, якщо таку ухвалу прийнято судом із порушенням правил підсудності.

Разом з тим, відповідно до ст. 389 ЦПК України, у *касаційному порядку* можуть оскаржуватися та переглядатися ухвали суду першої інстанції, вказані у п.п. 3, 6-8, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 частини першої статті 353 ЦПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку; ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали.

При цьому, підставами касаційного оскарження ухвал, так само, як і рішень суду, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи

порушення норм процесуального права.

Привертає увагу передбачена вітчизняним ЦПК можливість оскарження деяких ухвал окремо від рішення суду. Так, відповідно до ст. 353 ЦПК України, до цього переліку належать ухвали про: забезпечення позову, заміну заходу забезпечення позову; повернення заяви позивачеві (заявникові); відмови у відкритті провадження у справі; відкриття провадження у справі з порушенням правил підсудності; закриття провадження у справі; залишення позову (заяви) без розгляду; повернення заяви про перегляд заочного рішення; відмови у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами; розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця; заміни сторони у справі (процесуальне правонаступництво) або сторони виконавчого провадження; звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, чи нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку; визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами.

Аналіз даної норми в поєднанні з наявними результатами судової практики наводить на думку про першочергову необхідність забезпечення можливості касаційного оскарження ухвали про відмову ухвалити додаткове рішення, а також ухвали про відмову у роз'ясненні судового рішення. Особливо актуальним це є у справах, що виникають з трудових спорів та спорів про захист прав споживачів. Зазначене пояснюється, насамперед, необхідністю надання судом сторонам вичерпних відповідей на питання права, що виникають у процесі розгляду (перегляду) цивільної справи.

Таким чином, у вітчизняній науці додаткове рішення суду як один із засобів подолання ситуації, за якої спір між сторонами формально не вичерпано, як вбачається зі змісту рішення суду, або окремі питання, що є пріоритетними для однієї зі сторін, не вирішено взагалі.

Зокрема, І.В. Андронов зазначає, що у разі допущення судом прогалини в рішенні в частині відсутності у його тексті вирішення питання про позовну вимогу, щодо якої сторонами подавалися докази і надавалися пояснення, або не

вказано на суму коштів, що підлягають стягненню, майно яке підлягає передачі чи переліку дій, необхідних до виконання або не вирішення питання про судові витрати[228, с.11].

Між тим, якщо брати до уваги можливість поділу спрямованості касації на таку, що відбувається в інтересах сторони і в інтересах закону, як це відбувається у французькому процесуальному праві [228, с.11], можна констатувати, що вітчизняний цивільний процес надає касації універсального характеру, оскільки результати такого перегляду мають певний вплив як на вирішення правової проблеми, що виникає безпосередньо для конкретного учасника провадження, так і на формування сталої судової практики, що внаслідок ухвалення Верховним Судом рішення того чи іншого змісту справить свій вплив на вирішення невизначеної кількості подібних цивільних справ.

Варто погодитися з думкою про виняткову вагомість наданої законом можливості щодо роз'яснення рішення суду, у разі, якщо виклад його змісту є нечітким чи мають місце положення, які можуть трактуватися неоднозначно, що обумовлює виникнення складнощів в ході виконання рішення суду[228, с.8]. На нашу думку, наведене може слугувати достатньою теоретичною підставою для забезпечення права на оскарження заінтересованою стороною ухвал, якими в отриманні роз'яснення чи додаткового рішення судом відмовлено, що сприятиме законодавчому та практичному гарантуванню якості та повноти реалізації права на справедливий суд, а також забезпеченню визначеності закону, що гарантується конвенційно, з яких випливають вимоги до рішення суду, що має характеризуватися повнотою.

У тому числі, як свідчать наявні доктринальні напрацювання, перш за все, має йтися про необхідність надання судом відповіді, шляхом ухвалення рішення, на запитання про існування спірного правовідношення, наявності у позивача відповідних прав, а у відповідача – кореспондуючих їм обов'язків, тобто наданням вказівки на факт існування та зміст певних прав по кожній спірній вимозі. Таким чином, «будь-які сумніви повинні бути усунуті, в правовідносини між сторонами має бути внесено цілковиту визначеність, рішення не повинне залишати місця для будь-яких хитрощів, підґрунтя для

нових спорів та скарг»[229, с.240-241].

Враховуючи наведене, можна стверджувати про важливість забезпечення права на оскарження відмови в ухваленні додаткового рішення для гарантування прав учасника судового провадження у цивільному процесі.

Аргументуючи ідею забезпечення права на оскарження відповідної ухвали, варто зазначити правильність висновку вчених-процесуалістів щодо необхідності функціонування інституту відновлення матеріалів втраченого провадження для захисту прав та інтересів учасників відповідного провадження. Так, А.Г. Маланюк, в контексті значення даного інституту для кримінального провадження, зауважив, що він являє собою особливий вид провадження, в ході якого суд на підставі виявлення факту втрати матеріалів провадження вчиняє дії, спрямовані на повне і точне встановлення відомостей про обставини, що були зафіксовані у таких матеріалах, з метою їх відтворення у процесуальних документах[229, с.240-241].

Водночас, Є. В. Лейба пропонує визначати відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі як завершений, універсальний та безальтернативний процесуально-забезпечувальний засіб, спрямований на вирішення поточних процесуальних питань цивільного судочинства щодо незмінного (точного) поновлення змісту матеріалів цивільної справи закінченого провадження за умови доведеності факту їх повної або часткової відсутності в розпорядженні суду з метою охорони (захисту) суб'єктивних цивільних процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі, та/або правопорядку і режиму законності у сфері цивільного судочинства[230, с.11].

У зв'язку з наведеним привертає увагу той факт, що в цивільному судочинстві, на відміну від кримінального, суд вправі з власної ініціативи вжити заходів щодо поновлення матеріалів справи. Оскільки ж Верховний Суд, як касаційна інстанція, в межах покладених на нього обов'язків забезпечує одноманітність судового правозастосування, можливим є висновок про наявність у нього відповідного інтересу в забезпеченні кореспондуючих вказаному обов'язку прав учасників відповідних судових проваджень. З огляду на таке, послідовним було б забезпечення також права на касаційне оскарження

відповідного виду ухвал.

У контексті досліджуваного, справедливої оцінки потребує і той факт, що наразі вчені-процесуалісти не завжди об'єктивно стверджують про наявність гострої проблеми в частині застосування практики ЄСПЛ касаційною інстанцією при перегляді як рішень суду, так і судових ухвал[231, с.181]. Зокрема, на сьогодні аналіз практики Верховного Суду свідчить про широке використання ним напрацювань ЄСПЛ та врахування його правової позиції у низці категорій справ.

Як приклад можна навести врахування Верховним Судом практики ЄСПЛ щодо двокомпонентності статті 1 Першого Протоколу: процесуального, який встановлює процесуальні гарантії проти втручання у мирне володіння, а також матеріального, який надає захист проти свавільних дій держави або покладення на особу надмірного тягара, що уособлюють справедливий баланс між громадськими інтересами та вимогами захисту права власності[232, с.11].

У цьому контексті доречним є також дослідження значення якості змісту мотивувальної частини ухвал під кутом зору впливу її якості на результати касаційного перегляду. Так, науковці слушно стверджують про те, що мотивувальна частина, віддзеркалюючи процес формування переконання суду щодо правової сутності справи, надає судовому акту зрозумілості, логічності та переконливості, а також сприяє здійсненню та допомагає спростити перевірку його правильності[233, с.5].

Аналіз наведеного, з точки зору наявної судової практики, дозволяє з'ясувати певні закономірності, що простежуються стосовно якості ухвал, що переглядаються касаційно в цілому, а також в частині достатності викладу мотивувальної частини такого виду судового рішення за окремими категоріями цивільних справ.

Зокрема, поширеними у цій частині є випадки, в яких перегляд ухвали обумовлений наявністю конфлікту юрисдикцій.

Так, у деяких випадках позивачі звертаються до Верховного Суду з касаційною скаргою, вважаючи, що суди першої й апеляційної інстанцій порушили норми матеріального та процесуального права, з проханням

скасувати ухвали судів першої та апеляційної інстанцій. Доводи касатора можуть бути засновані на тому, що позов стосується захисту прав споживачів, порушених внаслідок недобросовісної або неповної інформації про товар (роботи, послугу) чи недобросовісної його реклами, а тому, на їхню думку, спір має розглядатися із застосуванням статті 15, пунктів 1, 3, 4, 5 і 7 статті 21 Закону України «Про захист прав споживачів» за правилами цивільного судочинства [234].

Водночас, ухвалюючи рішення про закриття провадження у справі за позовною заявою про захист прав споживачів, на думку позивача, вказані судові інстанції порушили право на доступ до суду та право на ефективний засіб юридичного захисту, гарантовані статтями 6 і 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Разом з тим, відповідачі, переважно, стверджують про коректність встановлення даними судовими інстанціями юрисдикції адміністративного суду щодо розгляду спору. Аналогічного висновку може доходити і Велика Палата Верховного Суду, зазначаючи, що судами не було допущено порушень норм процесуального права, зважаючи на що ухвали, згідно з ч. 1 ст. 410 ЦПК України, залишаються без змін, а касаційна скарга – без задоволення.

При цьому, у деяких випадках касаційні скарги, вимоги яких впливають з наявності конфлікту юрисдикцій, задовольняються частково. Так, касаційну скаргу може бути мотивовано тим, що позов не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, *оскільки позивач на час ухвалення оскаржуваних судових рішень був фізичною особою-підприємцем, у зв'язку із чим мав звертатися з позовом до господарського суду.*

Одночасно у досліджуваному випадку на стадії апеляційного оскарження виникло запитання щодо можливості розгляду скарги КП «Васильківтепломережа», оскільки судом прямо не вирішувалося питання про його права й обов'язки. У даній справі суд констатував, що відповідно до правової позиції, викладеної у постановках Верховного Суду України від 03 лютого 2016 року у справі № 6-885цс15 та від 06 вересня 2017 року у справі № 6-1844цс16, висновок про відсутність у особи права на оскарження рішення

суду першої інстанції на тій підставі, що суд не вирішував питання про його права та обов'язки, може бути зроблений лише після з'ясування, яким чином вказане рішення впливає на обсяг прав, інтересів чи обов'язків особи, яка подала апеляційну скаргу. При цьому, згідно з ч. 1 ст. 292 ЦПК України (у редакції, чинній на момент звернення КП «Васильківтепломережа» до суду з апеляційною скаргою) сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Натомість, в апеляційній скарзі на рішення Васильківського міськрайонного суду Київської області від 18 лютого 2010 року КП «Васильківтепломережа» посилялося на те, що, визнаючи за позивачем право власності на оспорювану земельну ділянку, *суд вирішив питання про долю земельної ділянки та розташованих на ній об'єктів трубопроводного транспорту, які належать комунальному підприємству.*

Апеляційний суд, прийнявши до розгляду апеляційну скаргу КП «Васильківтепломережа», у мотивувальній частині ухвали дійшов висновку, що КП «Васильківтепломережа» *не довело в судовому засіданні порушення своїх прав і законних інтересів* та що рішенням Васильківського міськрайонного суду Київської області від 10 лютого 2010 року вирішено питання про права комунального підприємства на обслуговування системи теплопостачання і долю об'єктів, які розташовані на спірній земельній ділянці.

З такими висновками Велика Палата Верховного Суду не погодилася, оскільки КП «Васильківтепломережа» надало до суду як рішення Васильківської міської ради Київської області про дозвіл на розробку проекту із землеустрою щодо відведення земельних ділянок у постійне користування по існуючим тепловим камерам біля будинків КП «Васильківтепломережа» на території м. Васильків, так і список адрес, за якими надається дозвіл на розробку такого проекту, технічний паспорт теплових мереж та схеми трубопроводів. *Однак суд апеляційної інстанції жодним чином не дослідив ці докази, не надав їм правової оцінки, свій висновок про відсутність у КП «Васильківтепломережа» права на апеляційне оскарження рішення не*

обґрунтував та залишив рішення суду першої інстанції без змін, а тому Верховний Суд не вважає таку ухвалу законною та обґрунтованою. Водночас, не обмежуючись доводами касаційної скарги, Суд наголошує на тому, що судом апеляційної інстанції при розгляді апеляційної скарги КП «Васильківтепломережа» було порушено вимоги статті 315 ЦПК України (у редакції, чинній на час постановлення ухвали) щодо мотивувальної частини ухвали суду в частині повноти дослідження обставин справи.

З матеріалів справи та змісту ухвали суду апеляційної інстанції вбачається, що суд при розгляді справи допустив неправильне застосування норм процесуального права, зазначена ухвала перешкоджає провадженню у справі, у зв'язку із чим підлягала скасуванню, а справа – передачі до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду[235].

Натомість, в іншій дослідженій справі за касаційною скаргою Міністерства юстиції України на ухвалу Приморського районного суду м. Одеси від 15 травня 2017 року й ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 15 серпня 2017 року з проханням про постановлення нової, якою було б задоволено клопотання про закриття провадження у справі в частині позовних вимог *про скасування рішення та запису про державну реєстрацію речового права.*

Як зауважив Верховний Суд, особливість ухвали про відмову у задоволенні клопотання про закриття провадження у справі полягає у тому, що вона постановляється *до ухвалення рішення суду по суті спору, а тому її можливо оскаржити в апеляційному порядку одночасно з оскарженням такого рішення суду.* Оскільки ж справа по суті розглянута судами не була, а ухвала суду першої інстанції про відмову у задоволенні клопотання про закриття провадження у справі не перешкоджає подальшому провадженню у справі та не могла бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від судового рішення, яким спір має бути вирішений по суті, касаційна інстанція дійшла висновку про те, що така ухвала суду першої інстанції не могла бути оскаржена й у касаційному порядку. З огляду на наведене, касаційне провадження за касаційною скаргою Міністерства юстиції України на ухвалу Приморського

районного суду м. Одеси від 15 травня 2017 року й ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 15 серпня 2017 року було вирішено закрити, а справу повернути для продовження розгляду до Приморського районного суду м. Одеси[236].

Привертає увагу також постанова Верховного Суду за касаційною скаргою у справі за позовом до ПАТ «Юніон Стандарт Банк», ТОВ «Фінансова компанія «Профкредит», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» *про визнання правочинів (договорів) недійсними*.

Так, у липні 2018 року касатори звернулися до Великої Палати Верховного Суду із заявою про перегляд рішення Апеляційного суду Одеської області від 08 грудня 2016 року та ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 липня 2017 року, не погоджуючись із прийнятими судовими рішеннями, вважаючи їх такими, що ухвалені з порушеннями норм процесуального права та неправильним застосуванням норм матеріального права, просять їх скасувати та направити справу на новий розгляд, посилаючись на те, що *судами до участі у справі не було залучено осіб, без участі яких неможливо встановити фактичну суму заборгованості за кредитом*.

Втім, Верховний Суд підкреслив, що чинним ЦПК України не передбачено можливості перегляду судових рішень у зв'язку з неоднаковим застосуванням судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, а посилення касаторів у заяві на норми ЦПК України, які втратили чинність, є безпідставними. Таким чином, судом було відмовлено у прийнятті відповідної заяви[237].

Цікавим видається й рішення Верховного Суду у справі за позовом Хмельницької митниці ДФС України до Кам'янець-Подільської міської лікарні № 1 про зобов'язання вчинити дії та стягнення витрат. Так, у січні 2016 року Хмельницька митниця ДФС України звернулася в порядку цивільного судочинства до суду з позовом до Кам'янець-Подільської міської лікарні № 1 про зобов'язання виконати протокол № 26/ГД-2946/К засідання Комісії з питань

гуманітарної допомоги при Кабінеті Міністрів України від 19 серпня 2010 року щодо знищення лікарських засобів, отриманих як гуманітарну допомогу з Республіки Польщі, за умови дотримання вимог постанови Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2000 року № 728; здійснити фінансування витрат, пов'язаних зі знищенням неякісних та непридатних до споживання товарів гуманітарної допомоги, розміщених на складі митниці відповідно до актів прийому-передачі товарно-матеріальних цінностей від 01 квітня 2010 року за № 9 та № 10; та про стягнення 175 тис. 861 грн. 78 коп. витрат за зберігання товарів гуманітарної допомоги, розміщених на складі митниці.

Повертаючи позовну заяву, суд першої інстанції зазначив, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства і є підсудною господарському суду. Усупереч висновкам резолютивної частини про повернення позовної заяви позивачу, у мотивувальній частині оскаржуваної ухвали суд вважав за необхідне відмовити у відкритті провадження у справі.

Із зазначеними висновками суду першої інстанції погодився й Апеляційний суд Хмельницької області, який ухвалою від 19 липня 2016 року ухвалу суду першої інстанції залишив без змін. Суд апеляційної інстанції керувався тим, що спір існує виключно між юридичними особами, тому підлягає розгляду в порядку господарського судочинства та не може бути розглянутий у порядку цивільного судочинства.

Зрештою, у серпні 2016 року Хмельницька митниця ДФС України звернулася до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на неправильне застосування судами норм процесуального права, просила скасувати ухвалу Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 13 травня 2016 року, ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 19 липня 2016 року та передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції для вирішення питання про відкриття провадження у справі. Хмельницька митниця ДФС України при зверненні до суду з позовом вважала, що спір належить розглядати в порядку цивільного судочинства. Суди ж у мотивувальних частинах судових рішень зазначали, що вказаний спір має розглядатися в

порядку господарського судочинства.

Однак, Верховним Судом було визнано доводи касатора прийнятними, зважаючи на що скаргу Хмельницької митниці Державної фіскальної служби України було вирішено задовольнити частково: ухвалу Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 13 травня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 19 липня 2016 року скасувати, а справу передати до суду першої інстанції зі стадії відкриття провадження у справі[238].

Водночас, у справі за позовом до ПрАТ «Страхова компанія «Арсенал Страхування» про відшкодування шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, Суд зазначив про те, що відповідач фактично просить переоцінити висновки судів щодо розміру страхового відшкодування, хоча у суді він, як встановив суд апеляційної інстанції, не спростовував розмір збитків, визначених згідно з наданим позивачем звітом про незалежну експертну оцінку. При цьому, Велика Палата Верховного Суду вважає, що заява відповідача про перегляд судового рішення є необґрунтованою, оскільки надані для порівняння копії рішень судів касаційної інстанції не дають підстав для висновку про неоднакове застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що і в справі відповідача, а отже, і про ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Тому у задоволенні вказаної заяви було вирішено відмовити[239].

У контексті дослідження особливостей вітчизняного досвіду перегляду рішень Міжнародного комерційного арбітражу при ТПП України, привернуло увагу також рішення за заявою Підприємства з іноземною інвестицією «ЛГ Електронікс Україна», що повністю належить Корпорації «ЛГ Електронікс Інк.» про перегляд ухвали Апеляційного суду м. Києва від 10 серпня 2017 року у справі за клопотанням Компанії «ANT YAPI SANAYI VE TICARET ANONIM SHIRKETI» (Турецька республіка) *про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 15 листопада 2016 року у справі за позовом Підприємства з іноземною інвестицією «ЛГ Електронікс Україна», що повністю належить Корпорації*

«ЛГ Електронікс Інк.», до Компанії «ANT YAPI SANAYI VE TICARET ANONIM SHIRKETI» про стягнення грошових коштів.

Так, з обставин справи відомо, що Рішенням МКАС при ТПП України від 15 листопада 2016 року задоволено позов Підприємства до Компанії про стягнення основного боргу, пені, відсотків, інфляційних втрат і судових витрат. У клопотанні про скасування зазначеного рішення МКАС при ТПП заявник указував, що суд штучно усунув від справи покупця за договором купівлі-продажу від 07 травня 2014 року - ТОВ «Укрнекстпулбрутт», яке у справі за первісним позовом було відповідачем як боржник. Вважаючи, що такі дії свідчать про порушення МКАС при ТПП під час вирішення справи принципів правового порядку України, основних прав та гарантій, на яких ґрунтується регулювання суспільних відносин, заявник просив скасувати згадане рішення з підстав порушення при вирішенні справи публічного порядку України. Ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 08 травня 2017 року в задоволенні клопотання відмовлено у зв'язку з тим, що відсутні докази порушення публічного порядку України під час ухвалення оскаржуваного рішення.

Апеляційним судом м. Києва 10 серпня 2017 року було постановлено нову ухвалу про задоволення клопотання, якою скасовано рішення МКАС при ТПП України від 15 листопада 2016 року в справі АС № 271ут/2016 за позовом Підприємства до Компанії про стягнення грошових коштів[240].

Скасовуючи ухвалу суду першої інстанції та задовольняючи клопотання, суд апеляційної інстанції керувався тим, що МКАС при ТПП України не мав компетенції щодо розгляду спору між Підприємством та Компанією, оскільки договір поруки не містить арбітражного застереження, а додаткова угода до договору поруки є нікчемною, адже укладена з недодержанням письмової форми, бо її текст російською мовою, що має перевагу перед текстом англійською мовою в разі їх різночитання, не підписано сторонами угоди. При цьому апеляційний суд вважав, що не вийшов за межі вимог клопотання, оскільки додаткова угода від 07 жовтня 2015 року є недійсною через невідповідність її вимогам закону[240].

Ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09 листопада 2017 року ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 10 серпня 2017 року залишено без змін[240].

Водночас, у касаційній скарзі Підприємство зазначає, що оскаржувані ухвали судів апеляційної та касаційної інстанцій не відповідають приписам параграфу 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, а невиконання арбітражного застереження становитиме порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Заявник також посилався на практику ЄСПЛ, зокрема, на рішення: *від 23 лютого 1999 року у справі «Суованіємі та інші проти Фінляндії» (Suovaniemi and Others v. Finland)*, *від 28 жовтня 1999 року у справі «Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania)*, *від 25 липня 2013 року у справі «Агрокомплекс проти України» (Agrokompleks v. Ukraine)*, *від 03 квітня 2008 року у справі «Компанія «Регент» проти України» (Regent Company v. Ukraine)*, *від 05 липня 2005 року у справі «Агротехсервіс проти України» (Agrotehservis v. Ukraine)*[240].

Втім, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що заява не підлягає задоволенню з огляду на те, що з аналізу оскаржуваної ухвали не вбачається, що предмет спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені судом фактичні обставини є тотожними зі справою, що переглядається, а тому відсутні підстави для висновку про невідповідність рішень судів апеляційної та касаційної інстанцій, про перегляд яких подано заяву, висновкам, викладеним у наданій заявником постанові Верховного Суду України щодо застосування в подібних правовідносинах норм матеріального права[240].

Окреслене свідчить про те, що касатори мають звертати увагу на наведені Великою Палатою у своїх рішеннях особливості, оскільки це впливає на кінцеве вирішення спору Верховним Судом, тобто касація у низці випадків є, фактично, даремною, оскільки доводи касаторів визнаються даною інстанцією безпідставними.

Непоодинокими є й випадки, у яких Верховний Суд скасовує оскаржувану

ухвалу та направляє справу на новий розгляд по першій інстанції. Зокрема, таке рішення було ухвалено Судом у цивільній справі за позовом до ВЧ 1141 про відшкодування майнової та моральної шкоди та стягнення грошової компенсації за недоотримане речове майно[241].

Так, позивач указував, що під час проходження військової служби до звільнення за станом здоров'я він перебував на речовому забезпеченні у відповідача і на день виключення з особового складу повинен був одержати від ВЧ 1141 за рахунок держави речове майно або грошову компенсацію замість нього, проте речове майно йому не видано, не сплачено і грошової компенсації замість такого майна. Ухвалою Луцького міськрайонного суду Волинської області від 05 вересня 2017 року було відмовлено у відкритті провадження у справі, а ухвалою Апеляційного суду Волинської області від 25 жовтня 2017 року вказану залишено без змін[241].

Вирішуючи питання по суті скарги, Верховний Суд виходив з того, що критеріями розмежування судової юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є суб'єктний склад правовідносин, предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Крім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ[241].

Неотримання касатором речового майна (військової форми, одягу) за час проходження служби та під час звільнення в запас, а також відповідної компенсації за це майно, стало причиною позбавлення права власності позивача, зокрема, володіти, користуватися й розпоряджатися об'єктом власності (грошовими коштами). Велика Палата Верховного Суду у даному разі вважає, що звернення позивача до суду з указаним позовом спрямоване на відновлення його майнового стану (порушеного права власності та ліквідації збитків, заподіяних його інтересам), *на захист якого спрямовані засоби та норми, визначені саме цивільним і цивільним процесуальним законодавством*. Отже, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, помилково вважав спір між сторонами публічно-правовим, пов'язаним з

проходженням та звільненням з публічної служби, у зв'язку із чим необґрунтовано відмовив позивачу у відкритті провадження[241].

Саме такий висновок міститься й у постанові Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2018 року у справі № 14-62цс18 у спорі, який виник між військовою частиною та колишнім військовослужбовцем щодо правомірності набуття останнім права власності на речове майно, де констатовано, що такий спір має приватноправовий характер, і Велика Палата Верховного Суду не вбачала підстав для відступу від указанного правового висновку [241].

За таких обставин, на думку Великої Палати, ухвали судів першої й апеляційної інстанцій не можуть вважатися законними й обґрунтованими, підлягають скасуванню, а справа – направленню до суду першої інстанції для продовження розгляду[241].

Водночас, при розгляді справи за позовом до Дніпровської районної в м. Києві державної адміністрації *про визнання незаконним і скасування розпорядження ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 19 жовтня 2016 року, з мотивів незаконності розпорядження Дніпровської РДА № 119 від 11 березня 2016 року, яким позивачці відмовлено у наданні (приєднанні) вільної кімнати площею 19,20 кв. м, що звільнилася у комунальній квартирі, виник юрисдикційний спір наступного змісту. Так, 31 травня 2016 року Дніпровський районний суд м. Києва постановив ухвалу, якою відмовив у відкритті провадження у справі на тій підставі, що позов *про скасування акта органу державної влади має розглядатися за правилами адміністративного, а не цивільного судочинства.**

Як резюмував Верховний Суд, предметом спору у цій справі є визнання незаконним і скасування розпорядження Дніпровської РДА, яким позивачці відмовлено у наданні (приєднанні) вільної кімнати у комунальній квартирі. Відтак, постановлення судом 31 травня 2016 року ухвали про відмову у відкритті провадження у справі з підстав неналежності її до цивільної юрисдикції поставило під загрозу сутність гарантованого Конвенцією права позивачки на доступ до суду та на ефективний засіб юридичного захисту. Так, Велика Палата Верховного Суду погоджується із позивачкою у тому, що

непослідовність національного суду створила їй перешкоди у реалізації права на судовий захист і з огляду на наведену вище аргументацію доходить висновку, що цей спір має розглядатися за правилами цивільного судочинства.

При цьому, Суд зазначає, що спори про визнання незаконними та скасування індивідуальних актів суб'єктів владних повноважень щодо надання (приєднання) вільних кімнат у комунальних квартирах мають розглядатися за правилами цивільного судочинства. Зважаючи на таке, касаційну скаргу було задоволено, а матеріали справи направлено до Дніпровського районного суду м. Києва для вирішення питання про відкриття провадження[242].

Разом з тим, розглянувши в порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу на ухвалу Рівненського міського суду Рівненської області від 20 липня 2017 року та ухвалу Апеляційного суду Рівненської області від 23 листопада 2017 року *про зняття арешту з нерухомого майна*, Верховний Суд дійшов наступних висновків.

Касаційну скаргу мотивовано тим, що суд першої інстанції, закриваючи провадження у справі, неправильно визначив характер спірних правовідносин та дійшов помилкового висновку про те, що *справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства*.

Разом з тим, порядок скасування арешту майна, що накладений в межах кримінального провадження, встановлюється статтею 174 КПК України 2012 року, і відповідно підлягає розгляду за правилами кримінального судочинства. Закриваючи провадження у справі, суд першої інстанції, з висновками якого погодився й суд апеляційної інстанції, керувався тим, що арешт на спірне майно було накладено слідчим під час досудового слідства у кримінальній справі з метою забезпечення цивільного позову, належного зберігання речових доказів, а також для недопущення в подальшому незаконного відчуження речових доказів, які є об'єктом злочину, а тому позивачка має право звернутись до суду з відповідним клопотанням у порядку, передбаченому статтею 409 КПК України 1960 року.

При цьому, як зауважив Верховний Суд, *на момент касаційного перегляду засуджена перебуває в розшуку*. Установивши зазначені обставини, суди дійшли

обґрунтованого висновку про закриття провадження у справі, *оскільки цей спір не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства*. Ураховуючи викладене, Велика Палата Верховного Суду вважала за необхідне *залишити касаційну скаргу без задоволення, а оскаржувані судові рішення - без змін*[243].

Подекуди неоднозначним є тлумачення обставин справи суддями Верховного Суду, що спонукає окремих із них до реалізації права на висловлення окремої думки щодо певних рішень. Така ситуація мала місце, зокрема, у справі за позовом ПАТ КБ «ПриватБанк» *про стягнення заборгованості*.

Зокрема, Ухвалою Апеляційного суду Харківської області від 23 грудня 2015 року рішення суду першої інстанції скасовано, провадження у справі закрито на підставі пункту 1 частини першої статті 205 ЦПК України, в редакції, чинній на час постановлення ухвали, *у зв'язку з тим, що справа не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства*.

На думку суду апеляційної інстанції, спір між сторонами виник з приводу ненадходження коштів від реалізації іпотечного майна на рахунок банку в процесі задоволення вимог кредиторів у випадку неплатоспроможності боржника, які врегульовані Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» і підлягав розгляду господарським судом.

Постановою від 30 травня 2018 року Велика Палата Верховного Суду погодила з висновком суду апеляційної інстанції щодо віднесення цього спору до компетенції господарських судів, а ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 23 грудня 2015 року залишила без змін.

Враховуючи, що порядок продажу майна боржника, розподіл коштів врегульований Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та що процедура задоволення вимог кредиторів за рахунок ліквідації майнових активів банкрута є етапом провадження у справі про банкрутство, суд дійшов висновку, що спори безпосередньо пов'язані із здійсненням провадження у цій справі розглядаються у межах провадження у справі про банкрутство за правилами

господарського процесу.

Не погоджуючись із такою позицією Великої Палати Верховного Суду, двоє членів Великої Палати вважали за необхідне викласти окрему думку стосовно постанови Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2018 року, ухваленої за наслідком перегляду ухвали Апеляційного суду Харківської області від 23 грудня 2015 року справі № 635/6730/15-ц. Відтак, оскільки спір у даній справі виник після припинення провадження у справі про банкрутство боржника з тих підстав, що у встановленому законодавством порядку виявлено безпідставність вимог кредитора (кредиторів), за заявою якого (яких) було порушено справу про банкрутство боржника, судді зауважили що цей спір не може розглядатися господарським судом в межах справи про банкрутство через відсутність відповідного провадження на момент звернення з позовом у цій справі[244].

Отже, у цій справі необхідно було ухвалити рішення про скасування ухвали Апеляційного суду Харківської області від 23 грудня 2015 року у справі № 635/6730/15-ц та направлення справи до апеляційного суду для здійснення перегляду[244].

У справі за позовом про стягнення збитків і встановлення порядку виконання судового рішення з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом, було встановлено наступні обставини. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 березня 2012 року відмовлено у відкритті касаційного провадження у справі за касаційною скаргою на рішення Печерського районного суду м. Києва від 22 вересня 2011 року та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 29 лютого 2012 року. Ухвалою Печерського районного суду м. Києва від 26 грудня 2012 року, залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 13 березня 2013 року, відмовлено у задоволенні заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Велика Палата у даному випадку зазначає, що судові рішення, у яких вирішено процедурні питання, пов'язані з рухом справи, не є предметом

перегляду за виключними обставинами. Тому саме щодо цих рішень Велика Палата Верховного Суду повинна зробити висновок про можливість їх перегляду за виключними обставинами, адже інші судові рішення не є судовими рішеннями, якими закінчено розгляд справи, а отже, і не є судовими рішеннями, які можуть бути переглянуті Великою Палатою Верховного Суду за виключними обставинами у розумінні частини першої статті 423 ЦПК України.

Верховний Суд зауважив, що ЄСПЛ у суті пілотного рішення вбачає, що держава-відповідач зобов'язана усунути першопричину порушення на майбутнє та забезпечити засіб відшкодування шкоди, вже завданої не тільки окремому заявнику (заявникам) у «пілотній» справі, але й усім іншим потерпілим від аналогічного порушення. Водночас, ЄСПЛ зазначив, що в рамках процедури пілотного рішення одним із найважливіших завдань є спонукання держави-відповідача до запровадження засобу юридичного захисту для всіх потерпілих від системного порушення, а відповідальність за надання відшкодування обов'язково покладатиметься на національні органи влади.

У цьому контексті можна простежити взаємозв'язок реакції Верховного Суду у вигляді рішення на оскаржувану ухвалу, постановлену з порушенням норм матеріального/процесуального права та вести мову про відповідну постанову Суду як належну (адекватну) реакцію на правову проблему, що розглядається.

У рішенні ЄСПЛ у справі *«Бурмич та інші проти України»* не зазначено про порушення прав заявників на стадії судового розгляду та про необхідність вжиття додаткових заходів індивідуального характеру. Із самого рішення не вбачається висновку про необхідність відновлення попереднього юридичного стану, який мали заявники, оскільки висновок ЄСПЛ стосується лише системного дефекту у сфері виконання в Україні постановлених на користь заявників судових рішень, а відтак відсутня необхідність у вжитті додаткових заходів індивідуального характеру.

Велика Палата Верховного Суду, зважаючи на вказане, відмовила касатору у перегляді рішення Печерського районного суду м. Києва від 22 вересня 2011 року, залишеного без змін ухвалою Апеляційного суду м. Києва

від 29 лютого 2012 року, яким у задоволенні позовних вимог відмовлено, та ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 березня 2012 року, якою відмовлено у відкритті касаційного провадження у справі за касаційною скаргою на рішення Печерського районного суду м. Києва від 22 вересня 2011 року та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 29 лютого 2012 року, оскільки відсутня підстава для їх перегляду за виключними обставинами, адже у рішенні ЄСПЛ від 12 жовтня 2017 року у справі «Бурмич проти України» встановлені системні дефекти у сфері виконання судових рішень, які не вимагають вжиття додаткових заходів індивідуального характеру[245].

Таким чином, можна дійти висновку про перевірочний характер діяльності суду касаційної інстанції з перегляду ухвал. При цьому, визначальними рисами такої діяльності є *остаточний характер* її результатів, а також визначальна роль рішення касаційного суду для подальшої долі ухвал, що переглядаються, а відповідно – *реалізації факту забезпечення державою прав учасників касаційного провадження*. Поряд з цим, можна стверджувати про аналогічність розуміння права на справедливий суд в контексті касаційного перегляду як рішень суду першої та апеляційної інстанцій, так і ухвал.

Між тим, аналіз рішень Верховного Суду дозволяє стверджувати про типовість проблем, що детермінують необхідність перегляду, та наявність об'єктивної потреби у їх цілеспрямованому усуненні запропонованими нами вище шляхами.

2.5 Правові наслідки та ефективність касаційного перегляду судових рішень у цивільному процесі України

Висвітлюючи загальні засади інституту касаційного оскарження, А. Й. Осетинський слушно наголошує на тому, що завдання суду касаційної інстанції не обмежується лише перевіркою законності судових рішень, що набрали чинності та виправленням судових помилок, а полягає ще й у забезпеченні єдності судової практики шляхом однакового та правильного застосування законодавства [246, с.8].

Згідно з положеннями Конституції України, судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України (ст. 129-1)[32]. Поширюється зазначене конституційне положення, безперечно, і на рішення суду касаційної інстанції, що ухвалюються за результатами касаційного перегляду рішень судів нижчих інстанцій.

Таким чином, касаційний перегляд має, по-перше, певні правові наслідки свого здійснення, по-друге, сенс здійснення касаційного перегляду буде лише у випадку фактичного та ефективного виконання рішень суду касаційної інстанції.

Проблематика дослідження окресленої тематики набуває дедалі більшої актуальності, з огляду на необхідність забезпечення доступності та ефективності вітчизняного правосуддя та з урахуванням того, що саме рішення касаційної інстанції часто є основою для утвердження верховенства права та вирішення правового конфлікту. Відтак, абсолютно реалізованим право на судовий захист може вважатися лише у тому разі, якщо касаційною інстанцією приймається таке судове рішення, завдяки якому касаційний перегляд мав ефективність та слугував досягненню мети здійснення касаційного перегляду[247, с.52].

У контексті обраного аспекту дослідження необхідно зупинитися на з'ясуванні змісту поняття *наслідку* та (або) *результату* взагалі та *правового наслідку* або *результату* зокрема.

Так, словники тлумачать поняття *наслідку* як «те, що виходить, впливає з чого-небудь; результат. Уживається при зазначенні причини, що дала названі

результати»[248, с.192]. Натомість, під *результатом* розуміють остаточний, кінцевий підсумок певної роботи.

Відтак, з'ясовуючи зміст відповідних правових понять стосовно касаційного перегляду, можна вести мову про *правовий результат* як ухвалене касаційною інстанцією *судове рішення*, тоді як *правовим наслідком* слугуватиме, радше, *змістовна сторона* цього рішення.

Таким чином, коли йдеться про прийняття за результатами касаційного перегляду одного з різновиду судових рішень, то зміст цих рішень й буде відповідним правовим наслідком. Для визначення змісту цих правових наслідків застосовуються норми ЦПК України, Насамперед, йдеться про норму ст. 409 ЦПК України, якою з одного боку визначаються повноваження суду касаційної інстанції, з іншого – зміст правових наслідків касаційного перегляду[28].

Вказані повноваження уособлюють собою той вичерпний перелік правових наслідків, що можуть наставати у зв'язку та за результатами касаційного перегляду рішень судів нижчих інстанцій. Вичерпність даного переліку становить собою своєрідний важіль системи стримувань і противаг, яким забезпечується чіткість і послідовність дій суду касаційної інстанції, вчинюваних судовими органами з метою вирішення правового спору по суті, та настання правових наслідків для учасників розгляду справи за результатами касаційного перегляду оскаржуваного рішення.

Цивільне процесуальне законодавство України врегульовує також підстави вчинення судом касаційної інстанції відповідних процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень, інакше кажучи – *підстави настання тих чи інших правових наслідків касаційного перегляду*.

Зокрема, такі підстави, що, фактично, слугують умовами, за наявності яких суд вправі ухвалити те чи інше рішення (для залишення касаційної скарги без задоволення, а судових рішень – без змін; для повного або часткового скасування рішень і передачі справи повністю або частково на новий розгляд або для продовження розгляду; для скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення;

для скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення; для скасування постанови суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишення в силі судового рішення суду першої інстанції у відповідній частині; для скасування рішення повністю або частково із закриттям провадження в справі або залишенням позову без розгляду у відповідній частині) передбачено ст.ст. 410-414 ЦПК України[28].

Насамперед, йдеться про встановлену ст. 410 ЦПК України обов'язковість скасування з направленням справи на новий розгляд за наявності певних підстав[28].

Водночас, може йтися про направлення справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції, якщо порушення норм процесуального права допущені тільки цим судом, в інших же випадках – до суду першої інстанції тощо[28].

Слід зауважити, що забезпечення судом касаційної інстанції дотримання наведених вище норм слугує дотриманню можливості та належності наслідків касаційного перегляду.

Аналіз норми ст. 417 ЦПК України дозволяє стверджувати, з одного боку, про обов'язковість для суду першої та апеляційної інстанцій вказівок суду касаційної інстанції під час нового розгляду справи, з іншого – неприпустимість надання вказівок суду першої або апеляційної інстанції про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права повинна бути застосована і яке рішення має бути прийнято за результатами нового розгляду справи. Зазначені положення ЦПК у сукупності є тими чинниками, завдяки яким забезпечується не лише єдність судової практики, як один з наслідків системної діяльності касаційного суду, але і правильність та послідовність подальших дій судів нижчих інстанцій в інтересах забезпечення порушених прав учасників провадження.

Як вбачається із зазначеного вище, наведені наслідки касаційного перегляду можна розцінювати як гарантії цивільних прав та законних інтересів учасників касаційного провадження, що мають на меті поновлення порушених

прав[247, с.53].

При цьому, за слушним твердженням С. Яковлева, лише завдяки повноваженням та правосудним функціям суду касаційної інстанції має досягатись як законність у діяльності судів, так і її вплив на правопорядок у цілому[249].

Аналіз постанов Верховного Суду, які наводилися нами у попередніх підрозділах, дозволяє провести наступну класифікацію правових наслідків, що виникають за результатами касаційного перегляду рішень суду:

За видом оскаржуваного рішення:

- наслідки, що виникають у зв'язку з касаційним переглядом ухвал суду;
- наслідки, що виникають у зв'язку з касаційним переглядом рішень суду;

За об'єктом:

– наслідки, що виникають у зв'язку з задоволенням вимог касаційної скарги в повному обсязі (наприклад, розірвання договору оренди, розірвання шлюбу, поновлення на роботі; усунення перешкод у користуванні частиною житлового будинку шляхом вселення);

– наслідки, що виникають у зв'язку з частковим задоволенням вимог касаційної скарги (скасування оскаржуваного рішення та направлення справи в цій частині на новий розгляд до суду апеляційної інстанції; втрата законної сили скасованим судовим рішенням апеляційного суду з моменту прийняття постанови ВС; стягнення суми на відшкодування судових витрат; стягнення інфляційних витрат; стягнення витрат на поховання);

– наслідки, що виникають у зв'язку із залишенням без задоволення вимог касаційної скарги (залишення оскаржуваних рішень без змін; покладення обов'язку зі плати судового збору за подання касаційної скарги на особу, яка подала касаційну скаргу; скасування рішення суду першої інстанції та ухвали суду апеляційної інстанції);

За суб'єктом: (наслідки є різноманітними та виникають залежно від суті спору для різних учасників справи):

- наслідки, що виникають для касатора;
- наслідки, що виникають для відповідача;

- наслідки що виникають для третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги;

- наслідки, що виникають для третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог;

- наслідки, що виникають для заінтересованих осіб (наприклад, для органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій).

За змістом:

- наслідки, пов'язані з роз'ясненням рішення суду;
- наслідки, пов'язані з визнанням дій неправомірними та зобов'язанням вчинити дії;

- наслідки, пов'язані з необхідністю поновлення попереднього правового статусу, зобов'язанням вчинити дії (наприклад, скасування наказу про звільнення та поновлення на роботі; визнання майнових прав; звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності; відшкодування моральної та матеріальної шкоди; визнання права на приміщення; виділення приміщення із спільного сумісного майна; стягнення витрат, пов'язаних з проведенням експертизи; поновлення виконання рішення суду 1 інстанції (до закінчення касаційного провадження у справі);

За механізмом впливу:

- наслідки процесуального характеру/організаційні (залишення оскаржуваного рішення без змін; скасування ухвали з передачею справи до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду; скасування рішення та ухвали з передачею справи на новий розгляд до суду 1 інстанції; скасування рішення апеляційної інстанції із залишенням в силі рішення суду першої інстанції; компенсація судового збору за подання касаційної скарги);

- функціональні (пов'язані з наданням суду нижчої інстанції вказівок; реалізацією, у зв'язку з виконанням рішення, своїх функцій органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями)

- правозабезпечувальні;

- правовідновлювальні (пов'язані з відновленням попереднього стану);

- компенсаційні (пов'язані з наданням повного спектру компенсацій у

зв'язку з рішенням касаційної інстанції: відшкодування судового збору/матеріальної шкоди/виплати соціальних компенсацій у зв'язку з ухваленням рішення касаційною інстанцією);

– охоронні (пов'язані з недопущенням погіршення наявного правового статусу);

– реабілітаційні (відшкодування моральної шкоди);

За обсягом:

– приватні/окремі (відіграють роль безпосередньо для учасників касаційного провадження, сторін);

– загальні (відіграють роль для практики та здійснення подальших касаційних переглядів в інших справах)[247,с.53-54].

Аналіз чинного ЦПК України дозволяє стверджувати про те, що відповідні правові наслідки касаційного перегляду виникають як для перелічених вище суб'єктів, так і для держави та суспільства в цілому. Зокрема, для останніх – за рахунок формування касаційним судом правової позиції, що застосовуватиметься судовою практикою надалі для інших спорів, що виникають з подібних правовідносин.

До наслідків касаційного перегляду загального характеру можна віднести також відкриття можливостей доступу сторін справи до ЄСПЛ, у разі, якщо, на думку касатора, має місце порушення прав, гарантованих Конвенцією, оскільки рішення суду касаційної інстанції може вважатися остаточним.

Залежно від необхідності подальшого вжиття заходів, спрямованих на виконання рішення суду касаційної інстанції, правові наслідки касаційного перегляду можуть бути розподілені на: *умовні* (ухвалення рішення про передачу справи на новий розгляд) та *безумовні* (коли судом касаційної інстанції рішення ухвалено безпосередньо, вжиття додаткових заходів не потребується). Такі наслідки можуть виникати у зв'язку з усуненням порушень як матеріального, так і процесуального права[247,с.54].

Говорячи окремо про наслідки касаційного перегляду рішення, що стосується визнання мирової угоди, то, як вбачається з аналізу норм ЦПК України, вони (за змістом) є тотожними загальним випадкам, однак паралельно

виникає додатковий наслідок у вигляді власне остаточного визнання чи невизнання такої угоди.

Аналіз висновку ЄСПЛ у справі *Глухих проти Росії* від 25.09.2008 р., де ЄСПЛ констатував ефективність діяльності касаційної інстанції як засобу правового захисту, в поєднанні з проведенням у цьому та попередніх підрозділах аналізу змісту норм ЦПК України, наводить на думку про можливість застосування на рівні теорії цивільного процесу України категорії *презумпції правомірності наслідків касаційного перегляду*, дію якої можна вважати такою, що поширюється на рішення доти, доки ця презумпція не буде спростована.

Водночас, обґрунтованість рішення становить собою фактичну підставу застосування судом певної норми закону з метою вирішення спору, тоді як недотримання основоположних для цивільного процесу засад повноти та всебічності дослідження та оцінки судом обставин справи, а також доказів, зібраних у справі можуть призвести до застосування невідповідних норм закону.

Відтак, слід наголосити на повноті та всебічності оцінки матеріалів касаційного провадження, як на основних засадах настання, за результатами касаційного перегляду, процесуальних та змістових наслідків, як адекватних засобів до вирішення правового спору, який став підставою судового розгляду та касаційного оскарження.

Таким чином, зазначене дозволить забезпечити виконання завдання цивільного судочинства, встановленого ст. 2 ЦПК України, яке полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави[28].

Слід зауважити, що касаційний суд, ухвалюючи за результатами касаційного перегляду те чи інше рішення, має керуватися винятково законом, не допускаючи відхилення від законодавчої норми ані в контексті надмірного розширення повноважень, ані в контексті відмови від їх застосування, демонструючи належний рівень виваженості при оцінці змісту та алгоритму

своїх дій у кожному конкретному випадку. З огляду на це, касаційна інстанція мусить повною мірою застосовувати можливість висловлення позиції щодо норм, які підлягають застосуванню судами нижчих інстанцій у зв'язку з виконанням постанови касаційної інстанції щодо продовження розгляду або здійснення нового розгляду.

У цьому розумінні, порушення та рішення суду касаційної інстанції доцільно співвідносити між собою як причину та наслідок. Викладене, водночас, дає підстави стверджувати про наявність стійкого причинно-наслідкового зв'язку між допущенням порушень судами нижчих інстанцій при ухваленні оскаржуваних рішень, встановленням їх на рівні перегляду касаційною інстанцією та власне наслідками такого перегляду для сторін та інших осіб, щодо прав та інтересів яких судовим рішенням вирішено питання.

Наслідки касаційного перегляду, відтак, перебувають у тісному взаємозв'язку з повноваженнями суду касаційної інстанції та залежать безпосередньо від характеру порушень.

Слід також наголосити на необхідності належної вмотивованості рішення суду касаційної інстанції в контексті забезпечення адекватності наслідків касаційного перегляду потребам вирішення правової проблеми, адже, як слушно зазначає С.К. Загайнова, «мотивувальна частина, відображаючи процес формування переконання судді (суду) щодо правової суті вирішуваної справи надає судовому акту зрозумілості, логічності, переконливості, слугуючи засобом самоконтролю суддів, які постановляють судовий акт, а також допомагає здійснити і спростити перевірку його правильності»[250, с.301].

Водночас, Д.Ю. Цихоня розглядає питання наслідків крізь призму суддівських помилок, які детермінують їх виникнення, називаючи суттєвими суддівськими помилками, допущеними судом першої інстанції при розгляді і вирішенні цивільної справи помилки, що порушують права, свободи та інтереси осіб, сприяють недосягненню мети та завдань правосуддя у цивільних справах, тягнуть за собою негативні наслідки, в т.ч. скасування судового рішення, його зміна та підлягають усуненню у порядку та у спосіб, визначений законом, шляхом звернення до судових органів контролюючих інстанцій (суду

апеляційної та касаційної інстанцій). При цьому вчений зазначає саме про інститут касаційного перегляду як спосіб усунення таких помилок. Отже, в даному випадку наслідки касаційного перегляду самі по собі трактуються як наслідки допущених судами нижчих інстанцій суддівських помилок. Будучи слушною в контексті забезпечення загальної картини дослідження, дана позиція потребує деталізації з точки зору наслідків власне касаційного перегляду[226, с.158-160].

Н.М. Савчин справедливо зауважує, що кожна сфера діяльності, яка базується на участі людини супроводжується її помилками, судочинство не становить винятку, оскільки людський фактор найбільш вагомо виявляється у суддівській роботі[251, с.4]. При цьому, на думку науковця, судова помилка – це неправомірна дія (бездіяльність) суду (судді), що відображена в судовому рішенні, порушує норми матеріального і (або) процесуального права, спричиняє недосягнення мети і невиконання завдань цивільного судочинства, унаслідок якої конкретне судове рішення може бути скасовано чи змінено вищою судовою інстанцією, а в деяких випадках змінено судом, який його постановив. Натомість, єдність судової практики дозволяє запобігти судовим помилкам, оскільки забезпечує прогнозованість судових рішень, уможливорює реалізацію принципу рівності перед законом і судом, мінімізує ризики корупційної складової, підвищує рівень суспільної довіри до суду, сприяє ефективному захисту прав людини, гарантує стабільність правового регулювання та існуючих правовідносин[251, с.7].

Особливо актуальним наведене постає саме в контексті діяльності касаційної інстанції, зважаючи на її зміст, специфіку, спрямованість. Тим більше, що автор підтверджує, що суд касаційної інстанції у результаті застосування аналогії права фактично створює не лише правову позицію, відображену в судовому рішенні, а й правове положення, відсутнє в чинному законодавстві, яке має враховуватися цим судом та судами нижчих інстанцій[251, с. 9], з чим, безсумнівно, не можна сперечатися.

Зважаючи на наведене, та з аналізу чинного законодавства і практики впливає й об'єктивність висновку В.Б. Красильнікова, який вказує на те, що

результатом судової помилки є обмеження або порушення прав, свобод чи інтересів учасників процесу. Судова помилка виступає причиною, а не умовою зазначеного негативного правового наслідку[252, с. 239].

Як слушно зазначає М.М. Ульмер, судові рішення суду касаційної інстанції, як акт правосуддя, є кінцевим судовим актом, постановленим у формі процесуального документа, який завершує процесуальну діяльність адміністративного суду касаційної інстанції з розгляду та вирішення відповідної адміністративної справи та має властивості (компоненти) законної сили: 1) обов'язковість; 2) преюдиційність; 3) виключність; 4) незмінність та неспростовність[253].

З метою забезпечення настання правових наслідків касаційного перегляду, що відповідатимуть меті вирішення завдань касаційного провадження та належним чином гарантують забезпечення прав учасників касаційного провадження, судова система, має бути доступною, дієвою, ефективною і чутливою до потреб суспільства[254, с.97].

Водночас, Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах[255].

Звертаючись до словників, бачимо, що поняття «ефективний» тлумачиться як той, який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект. Водночас, *ефект* означає результат, наслідок певних причин, дій [256, с.492].

У даному випадку, «потрібним результатом» слід вважати остаточне справедливе вирішення юридичного спору, що зумовив оскарження, разом з повним виконанням завдань цивільного судочинства.

За аналогією можна простежити наступну особливість: результат – це, судові рішення, але чи буде мати ефект це рішення – питання практики, яке не завжди гарантоване самим рішенням і до чого має прагнути, формуючи постанову, суд касаційної інстанції.

Звертаючись до наукових джерел, не можемо не погодитися з міркуваннями Є.О. Мічуріна, який констатує, що ефективність норми права

узагалі залежить від правосвідомості осіб, на яку спирається сучасне правове регулювання, налаштоване наразі на те, що, незважаючи на широке коло можливостей щодо здійснення прав, особа має обов'язки перед суспільством, мусить враховувати суспільний інтерес, права інших уповноважених осіб, наслідком чого є мінімізація небажаних побічних чинників при реалізації норми, оскільки вона буде юридично виваженою та спиратися на правосвідомість осіб. При цьому, вчений зазначає про те, що ефективність дії норм права залежить від їх здійсненності як такої, що має забезпечуватися високим рівнем законодавчої техніки[257, с.379].

Вказане, в розумінні касаційного перегляду в цивільному судочинстві, може означати виняткову вагомість відповідального і свідомого правозастосування судьями касаційної інстанції з метою ухвалення рішень, максимально адекватних обставинам справи та умовам, в яких здійснюється акт правозастосування, що в результаті дозволить забезпечити ефективність касаційного перегляду загалом.

Особливо такий висновок є актуальним з огляду на усталені в науці цивільного процесу позиції про те, що «рішення касаційних департаментів можуть мати таке ж значення джерел права, як і наука, тобто вони переконують у правильності свого тлумачення»[258, с.64-65], а також загалом розуміння судової практики як «певного заходу, засобу вирішення певних категорій справ, у результаті якого вищими судовими органами у публічно доступній формі формулюються нові загальнообов'язкові правоположення, що поповнюють, доповнюють або заміщають чинні норми права з метою неодноразового використання щодо невизначеного кола суб'єктів права» [259, с.118], що, зважаючи на аналіз чинного ЦПК України є характерним і для діяльності Верховного Суду.

Вагоме значення у цьому розумінні має і те, що зрештою правозастосування суду касаційної інстанції, наприклад, у разі застосування механізмів аналогії, як слушно підкреслюють науковці, є способом усунення прогалин, що мають місце в законі[260, с.81].

Звертаючись у досліджуваному аспекті до практики ЄСПЛ, слід звернути

увагу на наступне. Прикладом розуміння ефективності в розумінні перегляду судового рішення є рішення ЄСПЛ у справі *Васильчук проти України* від 10 грудня 2009 р. Заявник стверджував, що його право на справедливий та публічний судовий розгляд упродовж розумного строку було порушено у зв'язку з тривалістю кількох цивільних проваджень і невиконанням судового рішення, ухваленого на його користь[69].

Суд дійшов висновку, що заявник *не мав ефективних засобів юридичного захисту* в національних органах, за допомогою яких він міг би забезпечити право на задоволення своїх вимог у повному обсязі та в розумний строк, і частково задовольнив вимоги заявника.

ЄСПЛ у рішенні у справі *Жоффр де ля Прадель проти Франції* від 16 грудня 1992 року свідчить, що ЄСПЛ акцентує увагу на тому, що право на доступ до суду має бути ефективним. Внаслідок чого, реалізуючи конвенційне право, що міститься в п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, кожна держава-учасниця цієї Конвенції має право встановлювати правила судової процедури, у тому числі процесуальні заборони й обмеження, які полягають у тому, щоб судовий процес не перетворився на безладний рух. Разом з тим суд зазначає, що не повинно бути занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але й реальним. Дане формулювання, на нашу думку, варто було б застосувати як орієнтир в розумінні ефективності касаційного перегляду [69].

Одним з елементів ефективності в досліджуваному контексті можна вважати забезпечення *дотримання принципу юридичної визначеності*, про що йдеться у рішенні в справі *Рябих проти Росії* від 24 липня 2003 року, де Суд зауважив про необхідність поваги до остаточного рішення суду. Згідно з цим принципом, жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та ухвалення нового рішення у справі [69].

Водночас, у рішенні в справі *Бендерський проти України* від 15.11.2007 ЄСПЛ зазначив, що відповідно до практики, яка відображає принцип належного

здійснення правосуддя, судові рішення мають достатньою мірою висвітлювати *мотиви*, на яких вони базуються. Межі такого обов'язку можуть різнитися залежно від природи рішення та мають оцінюватись, виходячи з обставин кожної справи (*Руїз Торіа проти Іспанії* від 09.12.1994)[69].

Конвенція не гарантує захист теоретичних та ілюзорних прав, а гарантує захист прав конкретних та ефективних (*Артіко проти Італії* від 13.05.1980).

Право може вважатися ефективним, тільки якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином вивчені судом (*Дюлоранс проти Франції* від 21.03.2000р.; *Донадзе проти Грузії* від 07.03.2006)[69].

Рішення судів повинні достатнім чином містити мотиви, на яких вони базуються для того, щоб засвідчити, що сторони були заслухані, та для того, щоб забезпечити нагляд громадськості за здійсненням правосуддя, як вказав ЄСПЛ у рішеннях у справі *Хірвісаарі проти Фінляндії* від 27 вересня 2001 р. [69]

Рішення у справі *Проніна проти України* від 18 липня 2006 року, натомість, містить дані про те, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються.

Поряд з цим, у справі *Суомінен проти Фінляндії* від 1 липня 2003 року обґрунтування рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті[69].

У рішеннях у справі *Серявін та інші проти України* від 10 лютого 2010 року, Суд зауважив, що в досліджуваній справі з її матеріалів не видно, що існували будь-які «вагомі та непереборні обставини», які могли б служити обґрунтованим поясненням того, чому остаточну судову постанову було переглянуто і скасовано. Видається, що єдиною причиною була необхідність перегляду справи заявника у світлі іншого закону, а це означає, що такий перегляд був замаскованим оскарженням. Отже, Суд визнає, що у цій справі не було дотримано принципу юридичної визначеності. Зазначене положення так само слід враховувати при ухваленні рішень касаційною інстанцією[69].

Водночас, рішенням у справі *Христов проти України* від 19 лютого 2009

року ЄСПЛ констатував порушення принципу юридичної визначеності. Відтак, при ухваленні рішень касаційною інстанцією необхідно зважати на недопущення порушення даного принципу з метою забезпечення настання, за результатами перегляду рішення, наслідків, адекватних меті вирішення спору.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що ефективність касаційного перегляду може бути забезпечена за умов гарантування касаційною інстанцією вимог юридичної визначеності та обґрунтованості судового рішення.

При цьому, досягнення результату у вигляді її забезпечення залежить і від достатності вжитих заходів на рівні касаційного перегляду для продукування касаційним судом такого кінцевого рішення, яке гарантуватиме вирішення відповідного спору. У визначеному контексті, підлягають порівняльному дослідженню такі поняття як *достатність процесуальних дій*, вчинених касаційною інстанцією та *ефективність касації*, де друге забезпечується за допомогою першого.

Аналіз норм ЦПК України, наведених нами вище, дозволяє резюмувати, що визначальну роль у наведеному аспекті відіграє достатність, зміст та послідовність необхідних процесуальних кроків. При цьому, вказані категорії можуть співвідноситися як *причина та наслідок*, або як *частина і ціле*. Таким чином, про ефективність не завжди можна стверджувати тоді, коли касаційною інстанцією здійснено перегляд рішення, за результатами якого прийнято постанову (це можна вважати ефективним з *формальної точки зору*).

З *фактичної* ж точки зору, касаційний перегляд можна вважати ефективним винятково тоді, коли в результаті виконання вмотивованої та обґрунтованої постанови касаційного суду вчинено всі подальші дії, необхідні для вирішення спору (тобто, коли всі визначені в постанові наслідки настали, вони є законними і спір вирішено по суті).

На сьогодні комплексне дослідження українського правозастосування в досліджуваній частині дозволяє вести мову про те, що ефективним касаційний перегляд рішень судів є менше, ніж у 50% випадків.

Слід зазначити, що практикуючі юристи подекуди стверджують про «частковий» характер ефективності касаційного перегляду, висновок про що

зазвичай пояснюється тим, що за результатами касаційного перегляду вони не домоглися *очікуваного результату* у питанні вирішення відповідного правового спору. Зрештою, зазначене з високим ступенем ймовірності, може забезпечити прогнозованість наслідків для сторін касаційного провадження, вирішення спору по суті, і, як наслідок, підвищення довіри до касаційної інстанції, як авторитетної в системі національних судів, діяльність якої цілком орієнтована на забезпечення цивільних прав громадян.

Натомість, наразі опитування громадян констатують вкрай низький рівень довіри, як щодо судової системи в цілому, так і до касаційної інстанції зокрема. Так, про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 80,9% респондентів, а про довіру – 9,3%. Місцевим судам не довіряють 77,4% опитаних, довіряють – 11,9%, Верховному Суду України не довіряють 72,0% громадян, довіряють – 13,1%, Конституційному Суду не довіряють 66,8% громадян, довіряють – 14,9%[261].

Певна річ, зазначений показник довіри до Верховного Суду, як касаційної інстанції, є далеким від норми, адже вказане, до певної мри, свідчить і про рівень ефективності касаційних переглядів (певна річ, з похибкою на суб'єктивність висловлених думок), навіть незважаючи на той факт, що, згідно з даними інших соціологічних досліджень, довіра громадян України до судів та судової влади зросла з 2015 року по 2017 рік з 5% до 12%, що є найбільшим показником зростання серед інших гілок влади[262].

Зважаючи на викладене, можна констатувати, що ефективність касаційного перегляду не завжди може бути ототожнена з ефективністю наслідків перегляду, в силу особливостей вітчизняного правозастосування, низки об'єктивних і суб'єктивних умов, хоча, переважно, ефективність перегляду створює належні передумови і для ефективності його подальших наслідків.

При цьому, критеріями ефективного перегляду можна вважати, насамперед, наступні:

– у ході перегляду повною мірою враховано принципи й засади судового провадження;

– судом вичерпно, у межах повноважень, проаналізовано допущені порушення та наведено вмотивовані висновки щодо них;

– рішення касаційної інстанції підкріплено належним обґрунтуванням, яке робить це рішення, як наслідок перегляду, адекватним дійсності розглядуваного правового спору.

Водночас, наведене демонструє існування тісного взаємозв'язку між обґрунтованістю дій касаційної інстанції в ході перегляду, підставами таких дій, обґрунтованістю результату перегляду та в кінцевому підсумку – ефективністю касаційного перегляду.

Зрештою, вказане пов'язується і з тим, що судом касаційної інстанції провадяться логічні операції динамічного тлумачення – мисленнєві дії, спрямовані на трансформацію змісту й обсягу чи тільки обсягу вжитих у джерелі права понять, результатом чого є утворення нових понять. Як зазначає В.В. Гончаров, правотлумачні прецеденти утворюють систему, котра, як і будь-яка інша, прагне вирішити внутрішні конфлікти, досягнути якомога повнішої когерентності. Тому, з одного боку, суд намагається додержуватися попередніх правотлумачних прецедентів, у такий спосіб сприяючи правовій визначеності. З іншого боку, суд не може й не зобов'язаний це робити, якщо такий прецедент є помилковим, необґрунтованим або не відповідає сучасному горизонту розуміння[263, с.252].

Відтак, касаційний суд «утворює нові поняття», іншими словами – в ході здійснення правозастосування він демонструє (пропонує, висуває) нове прочитання певних норм/обставин справи, їх комбінацій, внаслідок чого формується правова позиція касаційної інстанції, застосовувана в майбутньому до подібних правовідносин.

Момент же виникнення відповідних наслідків можна тлумачити по-різному, залежно від їх змісту. Так, це може бути момент ухвалення рішення або безпосередньо виконання рішення за результатами перегляду (у разі направлення на новий розгляд чи продовження розгляду). Водночас, момент залежить і від виду наслідків: якщо організаційні та процесуальні пов'язуються з ухваленням рішення, то змістові пов'язуються з подальшим успішним

виконанням цих рішень. Однак, у разі, якщо касаційною інстанцією ухвалено рішення, що не потребує подальшого розгляду спору на рівні судів нижчих інстанцій, таким моментом цілком може вважатися момент набуття законної сили постановою касаційної інстанції, тобто, момент її прийняття, оскільки, згідно з ч. 2 ст. 419 ЦПК України, з моменту прийняття постанови судом касаційної інстанції скасовані або визнані нечинними рішення, постанови та ухвали суду першої або апеляційної інстанції втрачають законну силу та подальшому виконанню не підлягають[28].

Разом з тим, чинне цивільне процесуальне законодавство (ст. 421 ЦПК України) дозволяє виокремити, як один з наслідків організаційного/процесуального/процедурного характеру вручення судових рішень суду касаційної інстанції. Так, судові рішення суду касаційної інстанції вручаються (видаються або надсилаються) в порядку, встановленому статтею 272 ЦПК України. Водночас, копії судових рішень суду касаційної інстанції повторно видаються судом, який розглядав справу як суд першої інстанції.

Тісно пов'язаним з наведеним є й такий організаційний наслідок як повернення справ після закінчення касаційного провадження справа протягом десяти днів повертається до суду, який її розглядав. – наслідок процесуальний (організаційний) (ст. 422 ЦПК України).

Слід зауважити, що, незважаючи на формальність зазначених наслідків, останні відіграють вагомую роль для забезпечення реалізації інших груп наслідків, що навпаки характеризуються своїм змістовим впливом на вирішення спору по суті та забезпечення прав учасників касаційного провадження. Окреслена ситуація пояснюється тим, що саме дотримання наведених формальних умов дозволяє запуснути процес, завдяки якому стане можливим гарантування вирішення правового конфлікту по суті.

Забезпечення реалізації механізмів виконання судових рішень може розцінюватися як основа гарантування ефективності касаційного перегляду. Разом з тим, в контексті виконання рішень касаційної інстанції має місце зумовлена як особливостями порядку, так і змісту, й мети такого перегляду. Йдеться, насамперед, про те, що виконанням рішення суду касаційної інстанції

може вважатися безпосередньо передача на новий розгляд або для продовження розгляду до суду нижчої інстанції, у зв'язку з чим вжиття належних заходів організаційного характеру, пов'язаних з таким переданням, а також врахування відповідним судом висновків суду касаційної інстанції вже можуть розцінюватися як належне виконання рішення, ухваленого за результатами касаційного перегляду.

Таким чином, обґрунтованим буде вважати, що діяльність суду касаційної інстанції з перегляду оскаржуваного рішення була ефективною у разі, якщо в ході перегляду відповідним судом було враховано доводи касаційної скарги та задоволено вимоги, висловлені касатором та ухвалено на його користь постанову.

Втім, у такому випадку, на нашу думку, матиме місце формальна ефективність. Натомість, фактична ефективність касаційного перегляду може вважатися такою, що настала лише у разі, якщо в результаті здійснення судом нижчої інстанції дій, прописаних у постанові, буде ухвалено остаточне судове рішення щодо конкретного правового спору, яке в порядку, визначеному законодавством, буде виконано.

Тим не менш, зважаючи на зміст відповідних норм ЦПК, у випадку, якщо касаційна інстанція скористається одним зі своїх повноважень (скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині; скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині; визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині), то касаційний перегляд може вважатися ефективним одразу з моменту ухвалення рішення, адже по суті спір остаточно буде вирішено безпосередньо судом касаційної інстанції, у зв'язку з чим раніше порушені права – поновлено, для чого не буде необхідності у вжитті будь-яких додаткових заходів процесуального або змістового характеру.

Загалом же, будь-який наслідок перегляду має характеризуватися

обґрунтованістю і лише тоді такий наслідок може вважатися законним та таким, що відповідає принципу верховенства права, в тому числі – в частині відповідності нормам матеріального та процесуального права. Між тим, аналіз практики дозволяє дійти висновку про те, що подекуди навіть незаконний наслідок може бути належно обґрунтованим. У такому випадку слід керуватися винятково критерієм дотримання судом касаційної інстанції принципу верховенства права та повнотою забезпечення особі права на справедливий суд.

Зокрема, одним з таких випадків є ухвалення касаційною інстанцією рішення у так званій зразковій справі, адже, погоджуючись із Т. Подорожною, варто констатувати, що такий механізм потенційно справляє значний вплив на забезпечення єдності судової практики – однієї з найважливіших ознак ефективного судочинства, даючи змогу істотно знизити завантаження суддів адміністративних судів та забезпечити єдність судової практики[264].

З огляду на окреслене вище, можна констатувати, що специфіка змісту наслідків полягає, перш за все, у їх *залежності від касаційного перегляду*, результат якого втілено у рішенні касаційної інстанції, ухваленому у формі постанови. Зазначене зумовлює й наявність певних ознак, які властиві таким наслідкам.

Серед них вважаємо за необхідне виділити:

- А) встановлення у нормах законодавства;
- Б) обмеженість вибору варіантів процесуальної поведінки суду касаційної інстанції нормами цивільного процесуального законодавства;
- В) безальтернативний характер наслідків касаційного перегляду;
- Г) відповідність наслідків касаційного перегляду засадам процесуальної можливості і належності.

При цьому, результат діяльності суду касаційної інстанції становить собою рішення у формі постанови, однак наслідок перегляду уособлює швидше зміст рішення.

Досліджене дозволяє дійти висновку про тотожність категорій «наслідки касаційного перегляду» та «наслідки касаційного розгляду», причому власне касаційний перегляд, з процесуальної точки зору, становить собою наслідок

подання та прийняття до розгляду касаційної скарги. При цьому, категорія «наслідки набуття рішенням касаційної інстанції законної сили» перебуває у безпосередній залежності з забезпеченням ефективності касаційного перегляду[247, с.52-55].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Аналіз судової практики, що встановилася в цивільному судочинстві України з моменту початку роботи 15 грудня 2017 року Верховного Суду, дозволив виокремити найбільш поширені підстави, посиляючись на які касаційна інстанція відмовляла сторонам в касаційному перегляді. Серед них:

- невідписана касаційна скарга
- скарга, подана в інший спосіб, аніж до суду касаційної інстанції;
- скарга, відписана особою, не уповноваженою на відписання;
- скаргу визнано необґрунтованою.
- у відкритті провадження відмовлено з вказівкою загальною на пункт щодо відписання неналежною особою, або особою, чиє посадове становище не зазначено (без належної конкретизації)

2. Більшість скарг, відхилених касаційною інстанцією на підставі їх малозначності стосуються кредитних спорів та спорів щодо виплати заробітної плати, а також виплат внутрішньо переміщеним особам, як соціально незахищеній категорії. У контексті останнього, слід зауважити про існування суттєвої прогалини у вітчизняному цивільному процесуальному законодавстві, з огляду на відсутність встановлення винятку для вказаної категорії справ щодо передбачення можливості їх оскарження.

3. ЦПК України порівняно з нормами кодексів окремих країн, характеризується достатньою чіткістю та визначеністю. Водночас, для належного забезпечення здійснення права на касаційне оскарження, до його змісту доцільно передбачити внесення наведених нами змін.

4. Предмет касаційного оскарження становить судові рішення, яке оскаржується касатором у зв'язку з наявністю в його змісті, на думку касатора, ознак неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, чим порушуються його права та законні інтереси (або права та законні інтереси особи, від імені якої подається касаційна скарга), на підставі чого судом касаційної інстанції здійснюється касаційний розгляд за відповідною касаційною скаргою.

5. Предмет касаційного оскарження (перегляду) наділений такими

ознаками, як: *сталість, статичність, чітка визначеність та вичерпність*. Власне кажучи, саме останні якнайкраще характеризують предмет касаційного оскарження (перегляду) у цивільному процесі України.

6. Статтею 400 ЦПК України межі касаційного розгляду визначаються в контексті перевірки судом касаційної інстанції у межах касаційної скарги правильності застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права.

7. За чинним ЦПК України суд не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Законність судових рішень перевіряється судом лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Водночас, законом визначено, що суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

8. На сьогодні в українському цивільному процесі межі касаційного перегляду визначаються винятково метою касаційного перегляду.

З огляду на викладене, видається за можливе виокремити такі основні функції *меж касаційного перегляду* як: забезпечення прав учасників касаційного провадження; забезпечення дотримання принципу диспозитивності; недопущення безпідставного перегляду рішень нижчих інстанцій; забезпечення правосудності рішення, ухваленого судом касаційної інстанції за результатами перегляду; забезпечення дотримання принципу інстанційності (недопущення взяття на себе судом касаційної інстанції повноважень судів нижчих інстанцій).

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання щодо вивчення та розроблення теоретичних, нормативних та праксеологічних засад, спрямованих на вдосконалення здійснення касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах, та сформульовано висновки, пропозиції й рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни, зокрема:

1. Дослідження генези касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах на території України дозволило виокремити в межах розвитку даного інституту у цивільному процесі України з 1991 року наступні періоди (*за критерієм нормативного забезпечення*):

– *Пострадянський період* (застосування ЦПК 1963 року)

1 етап – з 1991 по 1996 рік;

2 етап – з 1996 по 2001 рік;

– *Перехідний період* (період узгодження ЦПК з Конституцією України)

3 етап – з 2001 по 2004 рік;

– *Постперехідний період* (період оновлення цивільного процесуального законодавства)

4 етап – з 2004 по 2014 рік;

– *Новий період* (період активного приведення національного цивільного процесуального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів судочинства)

5 етап – з 2014 по 15.12.2017 рік;

– *Новітній період* (оновлення цивільного процесуального законодавства, відповідно до вимог міжнародних стандартів судочинства)

6 етап – з 15.12.2017 року до сьогодні.

2. Під *касаційним судовим правозастосуванням* слід розуміти спеціальний постапеляційний порядок перегляду та ухвалення рішення у справах, які підлягають касаційному оскарженню з метою захисту та поновлення порушених прав сторін, що досягається шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій.

Справедливий суд у цивільному процесі являє собою визначений законом, забезпечений державою процесуальний механізм доступу до правосуддя, судового розгляду та ухвалення рішення, що базується на загальновизнаних принципах справедливого судочинства та реалізується судами з метою гарантування правосудності рішень у цивільних справах, якими забезпечується реалізація цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших прав особи, на умовах можливості апеляційного та касаційного оскарження судового рішення у випадках, визначених законом.

Приєднання до касаційної скарги доцільно визначати як юридичний акт, що засвідчує підтримання особою, питання про права якої попередньо було вирішено судом нижчої інстанції, вимог, пред'явлених у касаційній скарзі, з метою відстоювання власного юридичного інтересу, внаслідок чого вона наділяється відповідними правами та обов'язками.

3. *Касаційний перегляд* слід трактувати як постапеляційну процесуальну форму перегляду судових рішень, обумовлену їх оскарженням сторонами, що здійснюється судом касаційної інстанції у встановленому законом порядку та строки.

Водночас, під *касаційним провадженням* слід розуміти процедурно-процесуальну діяльність суду касаційної інстанції, що здійснюється в передбаченому законом порядку та спосіб, шляхом перевірки рішень судів нижчих інстанцій на предмет наявності порушень матеріального та процесуального права, виявлення та усунення таких порушень з метою захисту та поновлення прав сторін.

У контексті касаційного розгляду йдеться про розгляд *скарги*, тоді як у ході касаційного перегляду переглядається *справа* та *рішення* у ній. Поняття *касаційного перегляду*, відтак, переважає попереднє за обсягом, тоді як поняття касаційного оскарження воно переважає як зі змістової, так і з темпоральної точок зору. Між тим, обидва поняття супроводжуються здійсненням *касаційного провадження*.

Тобто, *касаційне оскарження* рішень судів у порівнянні з поняттями *касаційного перегляду*, *касаційного розгляду* та *касаційного провадження*, по-

перше, не гарантує виникнення першого та другого, водночас будучи обов'язковим для їх існування, по-друге, є початковим та невід'ємним явищем відносно третього – касаційного провадження, котре виникає у зв'язку з поданням особою касаційної скарги.

Таким чином, поняття *касаційний перегляд* співвідноситься з *касаційним провадженням* як частина і ціле, чим обумовлюється специфіка правової природи обох. Аналогічний висновок є справедливим і для співвідношення понять *касаційного розгляду* та *касаційного провадження*, а також *касаційного оскарження* та *касаційного провадження*.

4. *Предмет касаційного оскарження* становить судові рішення, яке оскаржується касатором у зв'язку з наявністю в його змісті, на думку касатора, ознак неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, чим порушуються його права та законні інтереси (або права та законні інтереси особи, від імені якої подається касаційна скарга), на підставі чого судом касаційної інстанції здійснюється касаційний розгляд за відповідною касаційною скаргою.

Об'єктом касаційного розгляду виступає скарга, адже саме вона є джерелом, яке містить вказівку на ймовірну наявність в оскаржуваному рішенні тих чи інших порушень, що є підставою для касаційного перегляду.

У свою чергу, *об'єкт касаційного перегляду* становить *судове рішення*, що оскаржується у касаційному порядку та підлягає перегляду, оскільки скаргником оспорується саме *рішення*, а не *справа*.

5. Основним *завданням* касаційного перегляду є перевірка судових рішень з позиції їх законності, шляхом здійснення ефективного касаційного судового правозастосування в порядку та межах, визначеними законом.

Мету касаційного перегляду становить *постапеляційний захист* та поновлення порушених прав сторін, спрямований на забезпечення дотримання основних засад цивільного процесу у конкретній справі, що реалізується шляхом виявлення та усунення порушень матеріального та(або) процесуального права, допущених судами нижчих інстанцій.

6. З точки зору діяльнісного підходу, можливо визначити наступну

структуру касаційного перегляду судового рішення у цивільній справі:

- а) Суб'єкт касаційного перегляду* – суд касаційної інстанції (Касаційний цивільний суд Верховного Суду);
- б) Об'єкт касаційного перегляду* – судові рішення, що оскаржується у касаційному порядку та підлягає перегляду;
- в) Мотив касаційного перегляду* – забезпечення дотримання норм матеріального та процесуального права;
- г) Мета касаційного перегляду* – виконання завдань цивільного процесу;
- г) Завдання касаційного перегляду* – встановлення або спростування факту порушення норм матеріального та (або) процесуального права;
- д) Способи касаційного перегляду* – перегляд справи колегією/палатою/об'єднаною палатою/ Великою палатою;
- е) Засоби касаційного перегляду* - постановлення ухвал та прийняття постанов;
- є) Дії, спрямовані на касаційний перегляд* - подання касаційної скарги; відкриття касаційного провадження; підготовка справи до касаційного розгляду; попередній розгляд справи; розгляд касаційної скарги (у тому числі, розгляд клопотань та заяв учасників справи; вирішення питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерв, зупинення провадження у справі); прийняття та проголошення постанови суду касаційної інстанції;
- ж) Результати касаційного перегляду* – залишення судових рішень судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скарги без задоволення/скасування судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково тощо.

7. Право на касаційне оскарження та право на справедливий суд слід співвідносити між собою як частину та ціле відповідно. При цьому, право на касаційне оскарження становить собою визначальний елемент права на справедливий суд та, як і останнє, стає придатним до повноцінної реалізації за умов забезпечення доступу до правосуддя.

Право на справедливий суд розкривається на трьох рівнях:

- справедливість строків касаційного оскарження;
- справедливість допуску до касаційного перегляду;
- справедливість здійснення судом касаційного перегляду.

8. Аналіз чинного законодавства та судової практики дозволяє

констатувати потребу у визначенні наступних критеріїв, що підлягають врахуванню у зв'язку з віднесенням справи до малозначних. Йдеться, зокрема, про наявність обставин, що ускладнюють розгляд справи; час, необхідний для розгляду справи у розумні строки; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; необхідність проведення експертиз та їх складність, отримання висновків спеціалістів; необхідність допиту значної кількості свідків; місцезнаходження учасників та переважної більшості свідків; участь у справі іноземного елемента та необхідність з'ясування і застосування норм іноземного права.

Оцінюючи характер процесу та його значення для заявника, слід враховувати також ступінь ризику для заявника, наприклад, якщо йдеться про справи, що потребують оперативного прийняття рішення; трудові справи; справи, що пов'язані зі станом здоров'я заявника; справи щодо опіки над дітьми тощо.

9. Вживання терміну «малозначність» за чинним ЦПК України можливе лише для *майнових спорів*, де основним критерієм значущості справи виступає ціна позову.

Натомість пропонується керуватися критерієм *складності* справи, поділяючи останні на *справи незначного ступеня складності, складні справи, а також справи значного ступеня складності*. При вирішенні даного питання щодо складності справи необхідно зважати на *думку сторін*.

Справи, що виникають з трудових, споживчих, сімейних, в тому числі – аліментних правовідносин, а також ті, що стосуються життя та здоров'я, захисту честі, гідності та ділової репутації, на нашу думку, слід розглядати у спрощеному порядку винятково за наявності відповідного клопотання сторін.

10. Міжнародні стандарти у сфері касаційного перегляду судових рішень в цивільному процесі вбачається за доцільне поділяти, насамперед, за критерієм змісту на: *основні та допоміжні (факультативні, другорядні)*. До основних слід відносити стандарти (положення), що містяться в конвенціях, міжнародних договорах, рішеннях ЄСПЛ, в свою чергу до допоміжних стандартів належать – положення рекомендаційних актів різних органів ООН, Ради Європи, ОБСЄ, що

не отримали статусу міжнародного договору і т.п.

За критерієм *впливу на хід касаційного перегляду судових рішень* міжнародні стандарти можуть бути диференційовані на ті, що *спрямовують хід* касаційного перегляду та ті, що *можуть спрямовувати хід* касаційного перегляду. До першої групи, на нашу думку, належать положення конвенцій та міжнародних договорів, тоді як до другої – інші рекомендаційні джерела.

11. На сьогодні в українському цивільному процесі межі касаційного перегляду визначаються винятково метою касаційного перегляду. При цьому, основними *функціями меж касаційного перегляду* виступають такі, як:

- забезпечення прав учасників касаційного провадження;
- забезпечення дотримання принципу диспозитивності;
- недопущення безпідставного перегляду рішень нижчих інстанцій;
- забезпечення правосудності рішення, ухваленого судом касаційної інстанції за результатами перегляду;
- забезпечення дотримання принципу інстанційності (недопущення взяття на себе судом касаційної інстанції повноважень судів нижчих інстанцій).

12. З аналізу практики ЄСПЛ, яким було констатовано ефективність діяльності касаційної інстанції як засобу правового захисту, аргументована необхідність введення в обіг понятійного апарату на рівні теорії цивільного процесу України та законодавчого закріплення категорії *презумпції правомірності наслідків касаційного перегляду*, на підставі якої рішення суду касаційної інстанції та ефективність її діяльності як засобу правового захисту, вважатимуться достатніми та правомірними доти, доки протилежне не буде встановлено ЄСПЛ.

13. Критеріями ефективного касаційного перегляду можна вважати, насамперед, наступні:

- у ході перегляду повною мірою враховано принципи й засади судового провадження;
- судом вичерпно, у межах повноважень, проаналізовано допущені порушення та наведено вмотивовані висновки щодо них;
- рішення касаційної інстанції підкріплено належним обґрунтуванням,

яке робить це рішення, як наслідок перегляду, адекватним дійсності розглядуваного правового спору.

Водночас, наведене демонструє існування тісного взаємозв'язку між обґрунтованістю дій касаційної інстанції в ході перегляду, підставами таких дій, обґрунтованістю результату перегляду та в кінцевому підсумку – ефективністю касаційного перегляду.

14.3 метою підвищення якості та ефективності процедури касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах, пропонується:

1) Вжити заходів щодо внесення змін до ЦПК України в частині зниження цінового цензу позову, яким визначається малозначність справи (до п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб) для фізичних осіб;

2) Забезпечити доповнення ч. 4 статті 394 ЦПК України новим пунктом, яким буде обмежено віднесення до малозначних спорів та спорів, що розглядаються в порядку спрощеного провадження ті, що виникають з сімейних, аліментних, трудових, споживчих правовідносин, а також ті, що стосуються життя та здоров'я, захисту честі, гідності та ділової репутації незалежно від ціни позову у таких справах;

3) Внести зміни до положень статті 407 ЦПК України, шляхом встановлення 40-денного строку для розгляду касаційної скарги, поданої на судові рішення та 20-денного для розгляду касаційної скарги, поданої на ухвалу.

4) Передбачити право сторони провадження, чії права порушено у зв'язку з помилковим визначенням суддею справи малозначною, що завадило її касаційному перегляду, після звернення до Вищої ради правосуддя з вимогою про притягнення такого судді до дисциплінарної відповідальності, на невідкладний розгляд відповідної касаційної скарги.

5) Запровадити можливість контрольованого доступу суддів, пріоритетно – касаційної інстанції, до державних реєстрів, що на сьогодні функціонують в Україні, з метою оптимізації та пришвидшення розгляду ними судових проваджень, у тому числі – в рамках здійснення провадження без участі сторін.

Список використаних джерел:

1. Рівень довіри суспільства до судової влади в процесі реформ зріс втричі і становить 16 відсотків? URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/riven-doviri-suspilstva-dosudovoi-vladi-v-procesi-reform-zris-vtrici-i-stanovit-16-vidsotkiv>
2. Куйбіда Р.О. Чи скористається Україна унікальним шансом створити нову судову систему? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/08/4/7076729>
3. Захарченко П. П. Історія держави і права України. Київ: Атіка, 2004. 368 с.
4. Сірий М.І., Тертишник В.М. Судочинство: юридична енциклопедія. Київ, 2003. Т. 5. с. 699
5. Проскурняк І.Г. Суд і процес в Київській Русі. *Незалежний суд - гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (30 трав. 2009 р.)*. Чернівці: Чернів. нац. ун-т /Верхов. Суд України, М-во освіти і науки України, Апеляц. суд Чернівец. обл., Акад. суддів України, Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2009. с. 212
6. Охотницька Н.В. Становлення судової системи України (1991-2001): історико-правовий аспект.: дис. канд. юрид. наук. Львів, 2015. 208 с.
7. Юшков С. Руська правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm>
8. Глущенко С.В. Касаційне оскарження як конституційна засада перевірки судових рішень.: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
9. Закропивний О.В. Розвиток територіальної організації судів в Україні до судової реформи 1864 року (історико-правовий аспект). *Адвокат*. 2012. №.6. С. 15
10. Смолій В.А. Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2013. 506 с.
11. Яцишин. М. Діяльність Луцького трибуналу (1578-1589 р.). *Історико-правовий часопис*. 2015. №2 (6). с. 21-24
12. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 1 за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.

13. Захарченко П. Запорозька Січ - передтеча української гетьманської держави.
Історія України. № 18, 2003. с. 1-5
14. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII- XVIII ст. (1648-1782). Львів, 1967. 197 с.
15. Путро О.І. Судова реформа в Гетьманщині.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sudova_Hetmanschyni
16. Василенко Н. П. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII ст. Київ, 1927. Т. 2. 115 с.
17. Слабченко М. Є. Судівництво на Україні: XVII–XVIII ст. : консп. лекцій, чит. на Одес. учител. курсах в серпні 1918 р. Харків : Союз, 1919. 39 с.
18. Резнік О. І. Система джерел українського права XVIII ст.: аналіз крізь призму кодифікації права Гетьманщини. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*. Вип. 171. Т. 183. 2012. С. 21–25
19. Усенко. І.Б. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1458-9/978-966-00-1458-9.pdf>
20. Кондратюк О.В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867– 1918 рр.):автореф. дис. канд. юрид. наук. Львів,2006. 20 с.
21. Декрет о суде № 1 СУ РСФСР. 1917г. № 4. Ст. 50.
22. Постанова № 11 Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.
URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html>
23. Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик Москва : Юридическая литература, 1987.С.347-374
- 24.Цивільний процесуальний кодекс 1963 року.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1503-06>
25. Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР № 5 від 6 вересня 1979 року.
URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10044.htm
26. Закон України «Про правонаступництво України». *Відомості Верховної Ради України*, 1991, N 46, ст.617
27. Закон України «Про статус суддів». *Відомості Верховної Ради України*, 1993,

№8, ст. 56

28. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 40-41, 42, ст.492

29. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». *Відомості Верховної Ради України*, 2016, №31, ст. 545

30. Цихоня Д.Ю. Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.

31. Тимошенко О. А. Касаційне провадження у цивільному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2012. 19 с.

32. Конституція України// *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141.

33. Коваленко В.В., Удалова Л.Д., Письменний Д.П. Кримінальний процес: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. с. 824 с.

34. Ю. С. Шемшученко. Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ: Юрид. думка, 2007. 990 с.

35. Цивільний процес України: академічний курс. Київ: Вид-во Фурси С. Я. КНТ, 2009. с. 744

36. Тимошенко О. А. Поняття та сутність касаційного провадження в цивільному судочинстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. с. 110

37. Енциклопедія цивільного права України: відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ: Ін Юре, 2009. с. 421

38. Мінченко. Р.М. Деякі питання касаційного провадження в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. С. 108

39. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс. Київ, 2005, с. 624

40. Помазанов А.В. Деякі аспекти сутності та змісту касаційного перегляду в цивільному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. № 12/2017, с. 58-60

41. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. Т. 6, 1975. С. 151

42. Войтовський В. Касаційне оскарження у цивільному процесі України: автореф. дис. к.ю.н. .12.00.03. Київ, 2017. с. 12-13
43. Омеляненко Г. Поняття, суть і форми перегляду вироків, постанов і ухвал суду в кримінальних справах. *Право України*. 2003. № 10. с. 90
44. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. д-ра юрид. наук. Львів, 2016. с. 12
45. Романюк Я. Роль ВСУ в забезпеченні принципу правової визначеності. *Слово національної школи суддів*. № 3(4), 2013. С. 8.
46. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України №2147-VIII. *Голос України*. 2017. 221-222 (6726-6727). ст. 78
47. Навроцька Ю. В. Розгляд справи судом касаційної інстанції в цивільному судочинстві: удосконалення правового регулювання. *Вісник Львівського університету (Серія : юридична)*. 2013. Випуск 57. С. 222
48. Новицкий В. А. Судебное правоприменения: понятие и проблемы соотношения с другими формами реализации права. *Вестник Ставропольского государственного университета*. 2011. № 76. с. 229-233
49. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії практики: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2011. с.7
50. Аверин А. В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики): автореф. докт. юр. наук. Саратов, 2004. С. 28.
51. Чорноусько М.В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: теорія та практика: монографія. Київ: Правова Єдність: Алерта, 2017. с. 209
52. Кузнєцова Н.С. Еволюція поглядів на проблему судової правотворчості у європейській континентально-правовій доктрині. *Право України*. 2016. № 10., с. 28-37
53. Попов О.І. Правова доктрина та її застосування Верховним Судом України при перегляді судових рішень у цивільних справах. *Проблеми законності*, 2016,

№ 132. С 83-90

54. Ролз Дж. Теорія справедливості [пер. з англ. О. Мокровольський]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
55. Помазанов А.В. Касаційне оскарження у цивільному процесі України в контексті реалізації права на справедливий суд. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 12 (194). 2017. с. 30-37
56. Рабінович С.П. Конституційні принципи правової певності і захисту легітимних очікувань у діяльності публічної влади. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Випуск 60. С. 168–177
57. Локатир Ю.В. Процедура перегляду рішень у цивільному судочинстві України//Університетські наукові записки. 2009. № 1. С. 151-157
58. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів: дис. к.ю.н, 12.00.03 Київ, 2009. 209 с.
59. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: підруч./З. В. Ромовська. 2-ге вид., допов. Київ. Алерта, 2009. 594 с.
60. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис.. д.ю.н., 12.00.03.Київ. 2009. с. 349
61. Панкратова В.О. Роль принципу правової визначеності у процесі правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО, 2015. Випуск 33. Т.1. с. 35-38
62. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: www.rada.gov.ua
63. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: www.rada.gov.ua
64. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: www.rada.gov.ua
65. Тольксдорф К. Національні верховні суди як гарантія захисту прав людини та верховенства права. *Право України*. 2012.№11/12. с. 204-206
66. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Голдер проти Сполученого Королівства від 21.02.1975 р. URL: www.rada.gov.ua
67. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. *Конституционное право: Восточноевропейское*

обозрение. 2003. № 3(44). С.85-97

68. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Совтрансавто-Холдинг проти України від 25.07.2002 р. URL: www.rada.gov.ua

69. Практичний посібник зі статті 6. Цивільна частина. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf

70. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Мельник проти України від 28.03.2006 р. URL: www.rada.gov.ua

71. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Мушта проти України від 18.11.2010 р. URL: www.rada.gov.ua

72. Аналіз статистики рішень Європейського суду з прав людини за 2016 рік .URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2016_ENG.pdf

73. Штефан О.О. Цивільний процесуальний порядок захисту суб'єктивного авторського права: дис. д.ю.н. 12.00.03 (081), Київ, 2017. 602 с.

74. Микеле де Сальвіа. Прецеденты Европейского суда по правам человека. – СПб, 2004. с. 465

75. Кількість інтернет-користувачів в Україні перевищила 60%. URL: https://dt.ua/TECHNOLOGIES/kilkist-internet-koristuvachiv-v-ukrayiniperevischila-60-207572_.html

76. Еречінські Т. Доступ до правосуддя і система критеріїв прийнятності скарг для розгляду у Верховному суді Республіки Польща. *Право України*. 2012. №11/12. с. 114-118

77. Лакабарат А. Роль касаційної інстанції у захисті прав людини. *Право України*. 2012. №11/12. с. 218-220

78. Прокопенко О. Законні підстави обмеження права на справедливий суд: pro et contra. *Право України*. 2010. № 9. с.234-244

79. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 12.04.2017 року у справі № 2-2930/07. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65945483>

80. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 23.05.2017 у справі № 766/16800/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66635316>.

81. Ухвала Чернігівського районного суду Чернігівської області від 23.11.2017 р. у справі № 2/748/891/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70434056>

82. Ухвала Заводського районного суду міста Дніпродзержинська від 10.04.2017 р. у справі № 208/799/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66277738>
83. Ухвала Кіровського районного суду міста Кіровограда від 20.07.2017р. у справі № 404/10452/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67919977>
84. Ухвала Вишгородського районного суду Київської області від 28 квітня 2017 року у справі № 363/583/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66249017>
85. Ухвала Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 28. 10. 2013 року у справі № 303/6697/13-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34377809>
86. Помазанов А.В. Малозначність справ у цивільному процесі України. *Право і суспільство*. №1, частина 2. 2018. с. 80-86
87. М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Серія «Судова практика». Харків: Харків юридичний, 2008. 708 с.
88. Ізарова І.О. Реформи цивільного процесуального законодавства в незалежній Україні: 1991-2017. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства. Зб. наук. праць*. Київ, 2017. С.18-36
89. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17 жовтня 2017 року № 11. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/v0011740-14>
90. Рішення Ради адвокатів України № 200 від 17.11.2016 р. Про результати розгляду проекту Закону про внесення змін до статті 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо малозначних спорів у судах. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-11-17-r-shennya-rau-200_584013e75a035.pdf
91. Штефан О.О. Малозначні спори та процедура ESCP: порівняльно-правовий аналіз. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 4. с. 54-59

92. Закон України: Про забезпечення права на справедливий суд. *Відомості Верховної Ради України*, 2015, № 18, № 19-20, ст.132
93. Гловюк І.В. Доступ до суду у кримінальному процесі: проблеми теорії. *Часопис Академії адвокатури України*. № 11. с. 1
94. Сакара Н. Належна судова процедура як елемент доступності правосуддя. *Юридична Україна*. 2004. № 3. С. 63-67
95. Шакарян М.С. Проблемы доступности и эффективности правосудия в судах общей юрисдикции. *Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве*. Москва: Лиджист, 2001. С. 61-69
96. Бобрик В.І. Поглиблення диференціації цивільного та господарського судочинства як прояв імплементації європейських стандартів судочинства. *Збірник матеріалів науково-практичного круглого столу Київ 16 травня 2018 року «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне і господарське судочинство»*. с. 22-24
97. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. Т. 9. С.644
98. Морщакова Т.Г. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики). Москва: Мысль, 2012. 584 с.
99. Демичева З. Б. К вопросу о понятии «Правовые стандарты Совета Европы». *Московский журнал международного права*. 2006. № 3. С. 42-52
100. Берестнев Ю. Ю. Стандарты Совета Европы и российская практика . *Конституционное право: восточно-европейское обозрение*. 2003. № 1. С. 158-159
101. Council Framework Decision № 2001/220/JAI of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings URL: <http://eur-lex.europa.eu/en/index.htm> (date of treatment: 03.06.2019).
102. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія. Харків: Право, 2010. 352 с.
103. Помазанов А.В. Касаційне провадження у цивільному процесі України в контексті міжнародних стандартів судочинства. *Приватне право і*

підприємництво. № 11. 2018. С. 84-89

104. Хартия Европейского Союза об основных правах: комментарий/под ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Ю. Кашкина. Москва: Юриспруденция, 2001. С. 130–131.

105. Cappelletti, M., Garth B. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective. Milan. 1979. Vol. 1. P. 10–20

106. Вон Д., Зарецька І, Сученко С. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.

107. Луспеник Д.Д. Ціннісний підхід. *Судовий Вісник*. 2017.29.12. №12 (140)

108. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0014700-09>

109. Луспеник Д.Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 5. С. 150-171

110. Штелих С.П. Судова ланка та судова інстанція: питання співвідношення. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2011. №3. С. 127

111. Мінченко Р.М. Особливості відкриття касаційного провадження та підготовки справи до судового розгляду в касаційній інстанції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 57. с. 427-433

112. Берестова І.Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні.: монографія. Київ, 2018 с. 192

113. Водоп'ян Т.В., Кубай І.Ю. Відмова у відкритті провадження у справі та касаційного провадження: проблемні питання цивільного судочинства. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/3.pdf>

114. Помазанов А.В. Здійснення права на касаційне оскарження та відкриття касаційного провадження. *Вісник НТТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. № 2(38). с. 132-136

115. Ухвала Верховного Суду від 26.03.2018 р. у справі № 310/4820/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73054513>

116. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Буланов та Купчик

- проти України» від 09.3.2011 р. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/974_664
117. Колядіна Н.Г. Реалізація права на позов у цивільному процесі України та окремих держав Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження.: дис. к.ю.н. Одеса, 2016. с.212
118. Ізарова І. О. Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру — видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів. Частина 1 / І. О. Ізарова ; пер. з англ. І. О. Ізарової, А. В. Сизової. Київ: ВД «Дакор», 2016. с.71-74.
119. Великий тлумачний словник сучасної української мови: уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь, 2004. с.931
120. Рожнов О.В. Залишення скарги без руху: спірні питання судової практики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. 2013. № 1062, вип. 14. с. 197
121. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав.: дис. д. ю. н., 12.00.03. Київ, 2017. 550 с.
122. Куйбіда Р. Суддівська помилка: критерії розмежування зловживання (свавілля), недбалості та добросовісної поведінки. *Аналітичний звіт в рамках Проекту Ради Європи «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні»*. Київ. 2015. 31 с.
123. Ратушна Б.П. Вимоги до належного мотивування судових рішень в цивільному процесі України. *Право. ua*. 2015. № 3. с. 129-133
124. Ухвала Верховного Суду від 25 січня 2018 року у справі № 355/1758/14. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71829025>
125. Ухвала Верховного Суду від 30 березня 2018 року у справі № 761/18429/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73089317>
126. Ухвала Верховного Суду від 12 березня 2018 року у справі № 642/2736/17 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72938743>
127. Ухвала Верховного Суду від 16 березня 2018 року у справі № 753/7726/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72819387>

128. Ухвала Верховного Суду від 03 березня 2018 року у справі № 362/1081/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72587528>
129. Ухвала Верховного Суду від 31 січня 2018 року у справі № 2-1281/2011. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71919461>
130. Ухвала Верховного Суду від 13 березня 2018 року у справі № 492/990/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72700808>
131. Ухвала Верховного Суду від 26 березня 2018 року у справі № 227/332/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73029730>
132. Ухвала Верховного Суду від 30 березня 2018 року у справі № 288/661/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73157080>
133. Ухвала Верховного Суду від 29 березня 2018 року у справі № 310/281/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73194940>
134. Ухвала Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 196/80/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72909124>
135. Ухвала Верховного Суду від 12 березня 2018 року у справі № 698/731/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72793793>
136. Ухвала Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 337/345/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72909231>
137. Ухвала Верховного Суду від 02 квітня 2018 року у справі № 524/6611/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73195017>
138. Ухвала Верховного Суду від 19 березня 2018 року у справі № 466/8829/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72850588>
139. Ухвала Верховного Суду від 14 березня 2018 року у справі № 524/6611/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72756842>
140. Ухвала Верховного Суду від 12 березня 2018 року у справі № 280/236/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72727701>
141. Ухвала Верховного Суду від 15 березня 2018 року у справі № 466/9719/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72909305>
142. Ухвала Верховного Суду від 15 лютого 2018 року у справі № 61-6956 ск 18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72243568>
143. Ухвала Верховного Суду від 21 лютого 2018 року у справі №

- 758/13004/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72378104>
144. Ухвала Верховного Суду від 28 лютого 2018 року у справі № 756/5333/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72524771>
145. Ухвала Верховного Суду від 01 березня 2018 року у справі № 165/1440/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72525471>
146. Ухвала Верховного Суду від 07 березня 2018 року у справі № 357/10663/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72727724>
147. Ухвала Верховного Суду від 12 березня 2018 року у справі № 278/2121/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72670343>
148. Ухвала Верховного Суду від 28 лютого 2018 року у справі № 293/1008/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72525270>
149. Ухвала Верховного Суду від 30 березня 2018 року у справі № 381/410/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73124765>
150. Ухвала Верховного Суду від 28 березня 2018 року у справі № 295/1204/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73124768>
151. Ухвала Верховного Суду від 14 березня 2018 року у справі № 532/632/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72727746>
152. Ухвала Верховного Суду від 22 березня 2018 року у справі № 509/1422/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73089369>
153. Ухвала Верховного Суду від 30 березня 2018 року у справі № 463/1347/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73156868>
154. Ухвала Верховного Суду від 22 березня 2018 року у справі № 760/19633/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72938922>
155. Ухвала Верховного Суду від 06 березня 2018 року у справі № 461/12463/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72700848>
156. Ухвала Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 161/16672/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73189573>
157. Ухвала Верховного Суду від 05 квітня 2018 року у справі № 658/2989/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73219513>
158. Ухвала Верховного Суду від 29 березня 2018 року у справі № 453/850/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73124651>

159. Ухвала Верховного Суду від 13 лютого 2018 року у справі № 712/5676/15-ц.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72199129>
160. Ухвала Верховного Суду від 01 березня 2018 року у справі № 223/662/16-ц.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72561044>
161. Ухвала Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 311/15/16-ц.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72909212>
162. Ухвала Верховного Суду від 23 березня 2018 року у справі № 200/8329/15-ц.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72938729>
163. Ухвала Верховного Суду від 29 березня 2018 року у справі № 310/281/17.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73194940>
164. Ухвала Верховного Суду від 05 квітня 2018 року у справі № 676/1325/17.
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73194918>
165. Ухвала Верховного Суду від 15 лютого 2018 року у справі № 235/1155/17.
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72243484>
166. Ухвала Верховного Суду від 05 березня 2018 року у справі № 766/10278/16-ц.
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72587614>
167. Ухвала Верховного Суду від 01 березня 2018 року у справі № 554/1596/17.
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72560965>
168. Васильєв С.В. Порівняльний цивільний процес: підручник. Київ: Алерта, 2015. – 352 с.
169. Закон України «Про судовий збір»// *Відомості Верховної Ради України*, 2012, № 14, ст.87
170. Ухвала Верховного Суду від 13 грудня 2017 року у справі № 591/7794/15-ц
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71038206>
171. Ухвала Верховного Суду від 05 березня 2018 року у справі № 755/16117/16-ц.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72641552>
172. Ухвала Верховного Суду від 14 березня 2018 року у справі № 545/499/17-ц.
URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72727798>
173. Верховний Суд оприлюднив вимоги до касаційної скарги (за інфографікою ВС)// *Українське право*. 03. 03. 2018 р.
URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/verkhovnyy-sud-oprylyudnyv-vymogy->

do-kasatsiynoyi-skargy/

174. Binder, Julius Prozeß u. Recht. 1927. 162 s

175. Чечелашвили З. Принцип диспозитивности на примере гражданского процессуального права Грузии//Beiträge und Informationen zum Recht im postsowjetischen Raum. Länderreferat Russland und weitere GUS-Staaten. URL: https://www.mpipriv.de/files/pdf3/2009_11_19_023.pdf

176. Помазанов А.В. Процедура касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах: зарубіжний досвід. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Юридична наука в сучасному світі: здобутки і перспективи*, Одеса, 2018. с. 43-47

177. Гражданский процессуальный кодекс Грузии. URL://<https://matsne.gov.ge/ru/document/download/29962/92/ru/pdf>

178. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова от 30.05.2003. URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=348338>

179. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11 января 1999 года. URL: <http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900238>

180. Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2019 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34329053#pos=4504;-55

181. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. д.ю.н.Харків.2016. 547 с.

182. Словник української мови: в 11 томах. Т. 7, 1976. С. 527

183. Словник української мови: в 11 томах. Т. 4, 1973. С. 666

184. Сапін О.В. Прокурор у кримінальному провадженні з перегляду судових рішень: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2012. 18 с.

185. Помазанов А.В. Предмет касаційного перегляду у цивільному процесі України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні»*, Харків, 2018, с. 77-79

186. Біда К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України

- автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 Київ, 2005. 20 с.
187. Особливості касаційного провадження в адміністративному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 . Запоріжжя, 2016. 20 с.
188. Кіцен Н.В. Загальні умови перевірки вироків, постанов, ухвал суду, які не набрали законної сили: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 22 с.
189. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України.: дис. д. ю. н. Львів, 2017. 498 с.
190. Тимошенко О.А. Межі розгляду судом справи в касаційному провадженні в цивільному судочинстві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. №4. с.238-242
191. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України.: автореф. дис. к. ю. н., 2005. 21 с.
192. Губин А. М. Институт кассационного пересмотра в арбитражном процессе: актуальные проблемы теории и практики: дисс. канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс». Москва, 2004. 173 с.
193. Таликін Є. А. Завдання касаційного перегляду в господарському судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 73. с. 293-298
194. Хотинська-Нор О.З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні. Київ, 2017. 472 с.
195. Фідря Ю.О. Діяльність прокурора в контрольних стадіях кримінального процесу.: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 22 С.
196. Опитування Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/category/opinion-polls>
197. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2006. 20 с.
198. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.
199. Постанова Верховного Суду від 06 березня 2018 року у справі № 303/1590/15-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72670462>
200. Постанова Верховного Суду від 18 квітня 2018 року у справі № 200/15726/14-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73657531>

201. Постанова Верховного Суду від 11 квітня 2018 року у справі № 643/3630/15-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73369052>
202. Постанова Верховного Суду від 21 лютого 201 року у справі №130/1743/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72489636>
203. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: проблеми термінології. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 287-293. URL: доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_66_42
204. Тертышников В.И. Гражданский процесс. Харків, 2005. 248 с.
205. Білоусов Ю.В. Цивільний процес: навч. посіб. Київ, 2005. 293 с.
206. Степанюк А. Г. Касаційне оскарження судових рішень у процесуальному законодавстві України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 5. С. 15-18
207. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/v0014700-09>
208. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2007 р. (за даними судової статистики). *Вісн. Верхов. Суду України*. 2007. № 6 (82). С. 39.
209. Горбонос Ф.В., Іващук Н.Л. Поняття та умови заочного провадження справ у судах. URL: [Nzlubp_2012_8_36.pdf](http://nslubp_2012_8_36.pdf).
210. Постанова Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі № 235/3619/15-ц.: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73500804>
211. Постанова Верховного Суду від 06 червня 2018 року у справі № 452/475/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74747367>
212. Помазанов А.В. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ у ході касаційного перегляду рішень судів. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Верховенство права та правова держава”*, Ужгород, 2018. с. 69-72
213. Постанова Верховного Суду від 28 березня 2018 року у справі № 159/3440/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73565427>
214. Постанова Верховного Суду від 07 червня 2018 року у справі 754/8633/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74550547>
215. Постанова Верховного Суду від 21 березня 2018 року у справі №

- 295/20231/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73124711>
216. Постанова Верховного Суду від 26 квітня 2018 року у справі № 600/514/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74021662>;
217. Ухвала Верховного Суду від 2 березня 2018 року у справі № 200/11343/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72561309>
218. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2018 року у справі № 367/4636/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71749595>
219. Постанова Верховного Суду від 14 березня 2018 року у справі № 2-7615/10. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73438160>
220. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 638/13998/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73896814>
221. Офіційний портал Верховного Суду Іспанії. URL: http://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Poder_Judicial
222. Офіційний портал Верховного Суду Італії. URL: <http://www.cortedicassazione.it/corte-di-cassazione>
223. Койстинен Я., Кортелайнен С. Законодательные нормы, судебная практика и этика в Финляндии и России. URL: http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-0318-1/urn_isbn_978-952-61-0318-1.pdf
224. Про стан здійснення правосуддя судами цивільної і кримінальної юрисдикцій у 1 півріччі 2017 року: Постанова № 2 Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 08 вересня 2017 року. URL: <http://sc.gov.ua>
225. Комаров В.В., Бигун В.А., Баранкова В.В. Проблемы науки гражданского процессуального права. В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова ; под ред. В. В. Комарова. Харьков: Право, 2002. 440 с.
226. Цихоня Д.Ю. Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції.: дис.. канд..юрид.наук. Одеса, 2015. 216 с.
227. Євмін А.М. Касаційне оскарження судових рішень у кримінальному провадженні.: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2016. 215 с.
228. Андронов І.В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України.: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. с. 11

229. Маланюк А.Г. Загальні умови здійснення провадження з відновлення втрачених матеріалів у кримінальному судочинстві України.//*Вісник Львівського університету. Серія юридична*.2016. №64. с. 235-244
230. Лейба Є. В. Відновлення втраченого провадження в цивільному процесі.: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2016. с.11.
231. Нестор Я.В. Конституційні принципи здійснення судочинства в Україні.: дис. наук. канд. юрид. наук. Київ, 2018. с.181.
232. Новіков Д.В. Захист права власності Європейським судом з прав людини: досвід для правової системи та судової практики України.: дис. канд. юрид. наук. Київ, 2018. с.11.
233. Пономаренко В.А. Мотивированность судебного решения в гражданском и арбитражном процессе: дисс. канд. юрид. наук. Москва, 2007. с. 5
234. Постанова Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 216/3565/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74809487>
235. Постанова Верховного Суду від 18 квітня 2018 року у справі № 2-825/10: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73565909>
236. Ухвала Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі № 522/14750/16-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74809454>
237. Ухвала Верховного Суду від 27 серпня 2018 року у справі № 522/9184/15-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76128878>
238. Постанова Верховного Суду від 28 березня 2018 року у справі № 676/101/16: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73195166>
239. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 583/3328/16-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75296575>
240. Постанова Верховного Суду від 08 травня 2018 року у справі № 761/605/17-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74022051>
241. Постанова Верховного Суду від 13 червня 2018 року у Справа № 161/13250/15-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74838780>
242. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2018 року у справі № 755/8749/16-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963921>
243. Постанова Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справі №

569/4374/16-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74506057>

244. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Бакуліної С.В., Рогач Л.І. від 30 травня 2018 року у справі № 635/6730/15-ц: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75286998>

245. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2018 року у справі № 2-3435/11: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73438206>

246. Осетинський А. Й. Організація та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України): дис. канд. юрид. наук: 12.00.10.Київ, 2005. 233 с.

247. Помазанов А.В. Правові наслідки касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах//*Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Право як ефективний суспільний регулятор»*, Львів, 2019. с. 52

248. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. с. 192.

249. Яковлєв С. Сутність касаційного провадження та предметні повноваження суду касаційної інстанції.

URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2454/1/Jakovlev_141.pdf

250. Загайнова С.К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе: теоретические и прикладные проблемы: дис. д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2008. 485 с.

251. Савчин Н.М. Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ.: дис. к.ю.н.12.00.03. Київ. 2016. 212 с.

252. Красильников Б.В. Судебная ошибка по гражданскому делу как следствие несовершенства материального и процессуального законодательства: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2003. 239 с.

253. Ульмер М.М. Касаційне провадження в адміністративному судочинстві України// автореф. дис.к.ю.н., Київ, 2014. URL: <https://mydisser.com/ru/avtoref/view/29089.html>

254. Сенюк Дж. Довіра громадян до судів і суддів. *Судова апеляція*. 2009. № 3 (16). С. 97

255. Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2010 у справі № 1-1/2010 за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного

- тлумачення термінів "найвищий судовий орган", "вищий судовий орган", "касаційне оскарження", які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11 березня 2010 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v008p710-10>;
256. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. с. 492.
257. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): дис. д. ю. н. 12.00.03. Київ. 2009, с. 379
258. Шершеневич Г.Ф. Учебник гражданского права. Санкт-Петербург, 1907. С. 64-65.
259. Коростелкина О.Н. Судебная практика и судебный прецедент в системе источников российского права: дисс. канд. юрид. наук. Москва. 2005. С. 118.
260. Рафиков Р.Р. Судебное правоприменение (теоретико-правовой анализ): дис. канд. юрид. наук. Уфа. 2006.с. 81
261. Ставлення громадян України до судової системи (висновки за результатами опитувань). URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/stavlenna-gromadan-ukraini-do-sudovoi-sistemi-visnovki-za-rezultatami-opituvan>
262. Завдяки судовій реформі довіра українців до судів зросла з 5% до 12%— URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2472507-zavdaki-sudovij-reformi-dovira-ukrainciv-do-sudiv-zroslo-z-5-do-12-usaid.html>
263. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм/ *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України*. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 27. Львів: СПОЛОМ, 2013. 252 с.
264. Подорожна Т. Зразкові та типові справи як новий механізм адміністративного судочинства. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/124220-zrazkovi-ta-tipovi-spravi-yak-noviy-mekhanizm-administrativnogo-sudochinstva>